

7276

74.03(4) Муз 4

КЕ НАУКОВЕ ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК ТОВАРИСТВО
СЕКЦІЯ ПЕДАГОГІЧНА. — № 2

37

КЛАСИКИ ПЕДАГОГІКИ

ВИПУСК I

ПЕСТАЛОЦЦІ

ВИБРАНІ ТВОРИ

РЕДАКЦІЄЮ ПРОФ. М. І. ГОРДІЄВСЬКОГО, ПРОФ. А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА,
ТА В. О. ЧУДНОВЦЕВА

ОДЕСА — 1928

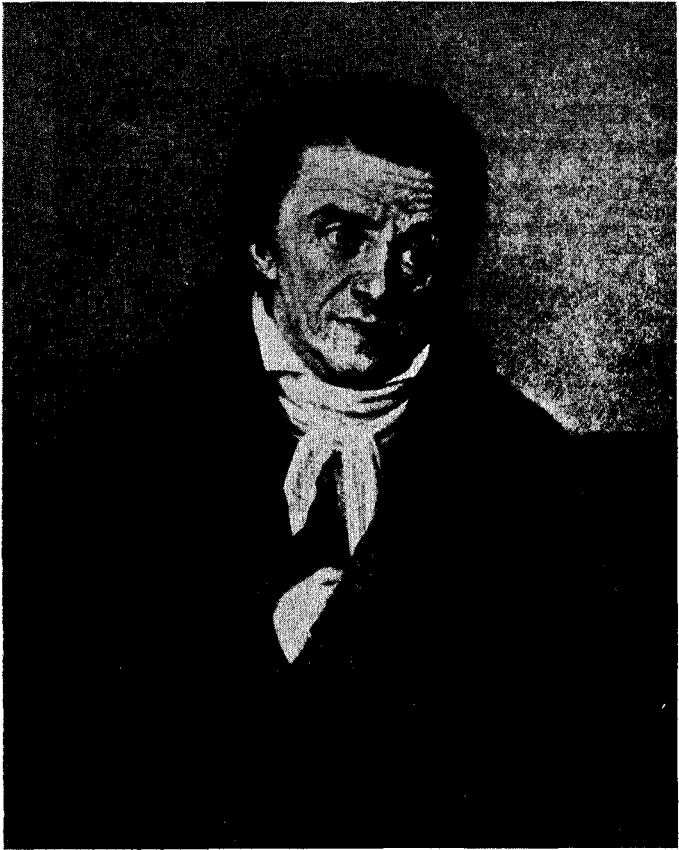
НБ ПНУС

7276

Окрліг (Одеса) № 32.

Друга Держдрукарня ім. Леніна,
Одеса, Пушкінська вул., № 18.
Телефон 5-49.
Зам. № 1450. Тираж 1000 прим.

Pettal 34

ПЕРЕДМОВА.

Коли ми переглянемо нашу педагогічну літературу, то відразу помітимо в ній велику прогалину—цілковиту відсутність класиків в українських перекладах. А проте, без вивчення класиків неможливий нормальний розвиток педагогіки, яко науки. Отже цю прогалину треба негайно почати заповнювати.

Вважаючи на це, Педагогічна Секція Одеського Наукового при УАН Т-ва вирішила приступити до видання цілої серії вибраних творів класиків педагогіки в українських перекладах. Перший випуск цієї серії присвячується творам Песталоццевим, що буде, на погляд Секції, найкращою формою вшанування великого педагога, сторіччя смерти якого відсвятковано минулого року.

Гадаємо, ніхто не буде заперечувати, що вже наспіла пора дати українському народові його мовою невмирущі твори геніяльного основоположника сучасної соціальної педагогіки. Тим більш, що навіть російською мовою до цього часу перекладено далеко не всі твори Песталоццеві. Крім того, і це головне, російські переклади зроблено з тих німецьких видань, що не відзначаються критично перевіреним текстом, наслідком чого є те, що в російських перекладах багато помилок і пропусків. Напр., головний дидактичний твір Песталоцців „Як Гертруда вчить своїх дітей“ у російському перекладі майже удвоє коротший, порівнюючи до першого німецького видання (1801 року). Особливо тепер, коли в Німеччині почало виходити нове критичне видання творів Песталоццевих, розраховане на 20 томів, видання, що в ньому активну участь беруть такі високоавторитетні вчені, як Шпрангер і Штеттбахер, особливо тепер впадає в очі неповнота й архаїчність російських перекладів.

Для свого перекладу ми використали перший том згаданого німецького видання А. Бухенау, Е. Шпрангера, Г. Штеттбахера.¹⁾

Із того матеріялу, що є в цьому томі, ми вибрали як раз те, що, на наш погляд, найважливіше для зрозуміння перших стадій у розвитку загального світогляду й педагогічної теорії Песталоцці. До речі, цих вибраних нами творів зовсім немає в російських перекладах.

Щоб полегчити читачеві користування творами Песталоццевими, а також, щоб спонукати читача до самостійних студій над цими творами, до своїх перекладів ми додаємо: вступні статті, примітки, бібліографічні показники. Що ж до біографії Песталоцці, то ми не вважаємо за потрібне вміщати її в нашому виданні, хоча б через те, що відповідний матеріал читач легко знайде в існуючій літературі про Песталоцці як українською, так і російською мовою. Зі свого боку, відсилаємо до статті проф. А. Г. Готалова-Готліба „Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці“ (Шлях Освіти, 1927 р., ч. I, стор. 9—57).

Випускаючи в світ це критичне видання, ми вважаємо за доцільне сказати де-кілька слів і про той німецький текст, з якого ми користувалися, а також про ті загальні принципи, що ними ми керувалися, передаючи цей текст українською мовою.

Як відомо, мова в Песталоцці виразна, яскрава, соковита, але з боку граматичного й стилістичного вона надто своєрідна й дуже часто неправильна. До того-ж, вона повна галліцизмів, місцевих діалектизмів, особливостей лексичного, синтаксичного, фразеологічного характеру тощо. Взагалі форма давалася Песталоцці нелегко. Незадовго до своєї смерті він писав своєму учневі Шмідові, що його твори „кинуті в публіку невмитими й непричісаними“. Редактори новішого повного зібрання творів Песталоццевих, А. Бухенау, Е. Шпрангер і Г. Штеттбахер, в інтересах строгої науковості й за-для збереження оригінальних рис літературної маніри великого педагога, поставилися до первісного тексту його праць вельми обережно,

¹⁾ Pestalozzi. Sämtliche Werke, herausgegeben von Artur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. I Band. Berlin und Leipzig. 1927. Verlag von Walter de Gruyter und Co.

утримавшись від будь-якої модернізації. Цілком зрозуміло, що, передаючи цей текст українською мовою, ми мали перед собою великі труднощі. Зі свого боку, ми прагнули того, щоби переклад був по змозі точний, щоби він відтворив „дух“ Песталоццієвської мови, його оригінальний спосіб думання й вислову; ми поступилися зверхньою „красою“ перекладу в інтересах наближення його до оригіналу. У цьому напрямку особливо попрацював А. Г. Готалов-Готліб.

Переклади творів Песталоццевих для нашого видання виконали такі члени Секції: В. Г. Мануляк, М. М. Шеллер, О. О. Гордієвська. Вступну статтю, примітки, бібліографічний показчик до „Щоденника“, а також загальний показчик новішої літератури про Песталоцці склав М. І. Гордієвський; вступну статтю до творів Песталоццевих про будинок для бідних дітей у Нойгофі, а також примітки й бібліографічний показчик до цих творів склав А. Г. Готалов-Готліб.

Висловлюємо подяку Одеській Округовій Інспектурі Наросвіти, Одеській Філії Спілки Робітників Освіти та Секції Наукових Робітників за матеріальну підтримку нашого видання.

Редактори

26/XI—1927 р.

Проф. МИХ. ГОРДІЄВСЬКИЙ.

ПЕСТАЛОЦЦІ В СВОЙОМУ ЩОДЕННИКУ.

ПЕСТАЛОЦЦІ В СВОЙОМУ ЩОДЕННИКУ.

У щоденнику Песталоцці, що до його змісту, можна відмітити такі складові частини: спостереження над духовним розвитком сина, теоретичні міркування автора на педагогічні теми, опис самого виховання. Що до того першого, педологічного елементу, то треба сказати, що він не відіграє значної ролі в щоденнику — автор мало зробив спостережень над своєю дитиною й спостереження ці, треба визнати, — мало цікаві. Тут ми знаходимо повідомлення про те, що Жаклі (так називає Песталоцці свого сина) має звичку давати навмисне неправильні відповіді на запитання, в чому Песталоцці вбачає прояв початкової впертості й намагання, щоб речі оберталися в те, що йому захочеться (запис від 27-го січня); також повідомлення про те, що Жаклі має звичку висловлювати свою прозьбу не прямо, а всякими манівцями, з чим, на думку Песталоцці, треба рішуче боротися. Це майже всі педологічні спостереження автора щоденника. Отже, тому, хто хотів би змалювати Песталоцці, яко педолога, щоденник дасть мало матеріялу, у всякому разі менше матеріялу, ніж де-які з пізніших творів Песталоцці, напр. „Мати й дитина“ або „Погляди й досвіди“.

Тоді як елемент спостережень у щоденнику незначний, теоретичний елемент, навпаки, дуже значний: він займає не менш, як половину щоденника. Звертає на себе увагу також те, що цей теоретичний елемент не завше виступає в супроводі відповідного інформаційного матеріялу. Так, великий запис від 19-го лютого, що займає цілих три сторінки, містить у собі виключно принципів міркування авторові, — жадної хроніки тут немає. А в записові від 15-го лютого хоч теоретичні міркування і йдуть за хронікер-

ською заміткою, однак, впадає в очі цілковита відсутність звязку між цими двома частинами запису: тоді як у замітці оповідається про те, що Жаклі має звичку висловлювати свою прозбу манівцями, теоретична частина запису уявляє з себе надхненну тираду на тему про свободу й послух у вихованні.

На підставі цього, приходимо до висновку, що твір Песталоцці, який ми зараз аналізуємо, що до свого змісту, значно виходить за межі своєї назви: „Щоденник Песталоцці про виховання його сина“; приходимо до висновку, що твір цей є не тільки щоденник, а також, до певної міри, трактат про виховання. Треба пам'ятати, в яку саме пору року писався щоденник, — писався він узимку, коли не було праці в полі, коли господарське життя Нойгофу йшло послабленим темпом, коли господар Нойгофу міг відірватися від щоденних турбот і перенестися у вищу сферу, у сферу думок і мрій про виховання. І він дійсно цілком переноситься в цю сферу, цілком заглиблюється в цю проблему. Як наслідок цього, його охоплює радість творчості, і він поспішає продукт цієї творчості зафіксувати на папері. Виступити перед суспільством з окремим трактатом про виховання він ще не відважується, він ще не думає про видрукування своїх заміток, про оголошення своїх домислів. Він почуває, що його думки ще не цілком виспіли, що його теорія ще не зовсім сформувалася. Через те він і не занотовує своїх думок у окремому рукопису, а вміщає їх там, де оповідає про свого сина, де згадує про різні хатні пригоди: про свій подорож до Кенігсфельдену, про гостювання в Нойгофі Якова Шультгесса. В результаті, проза переплітається з поезією, сухий хронікерський запис стоїть поруч із надхненною тирадою. Запис попав на папір, мабуть, удень або ввечері, а тирада, мабуть, уночі, коли все кругом відпочивало, коли все так сприяло поетичному настроєві. Послухайте цю тираду, хоч би початок її, такий урочистий, такий чарівно-ніжний, такий глибоко-змістовний: „Ти поведеш свого сина за руку до вільної аудиторії цілої природи, в гори й долини, — там його вчи. У цій вільній аудиторії його вухо відкриється також для мистецьких замірів твого виховання; труднощі мови й геометрії будуть

йому компенсовані свободою. Але в ці години свободи хай йому вчителем буде більш природа, ніж ти. Та, навчаючи його в ті години чогось іншого, не захоплюйся радісним почуттям успіху своєї вмілості, і, коли явища природи відтягатимуть його від твоєї штучної науки, дай йому цілком натішитися природою, що сама вимагає його уваги. Хай він відчуває, що тут учить сама природа; а ти з твоєю штучною наукою повинен тільки тихо й спокійно майже крастися поруч. Коли пташка чарівно цвірінькає або молодий хробачок по листочку повзе, перерви тоді свої словесні вправи, — пташка й хробачок вчать більше й ліпше. — Ти мовчи“. Хіба ви не відчуваєте краси цього уривку, хіба не помічаєте художньої вживаних тут образів? Хіба не поетичний цей вираз: „вільна аудиторія природи?“. Хіба не художній цей образ: дитина йде серед гір, по долині, охоплена чарами весни чи літа, а навчитель біля неї тихенько крадеться, щоб не сполохати її урочистого настрою. А ця згадка про пташку, що „чарівно цвірінькає“, про хробачка, що „по листочку повзе“, і цей останній акорд „ти мовчи“, — хіба це не зворушує вас, хіба це не збуджує у вас відповідних емоцій? Чи не ясно ж тепер, що автор не просто пише щоденника про виховання сина, а пише щось таке, що є для нього одночасно й щоденник, і науковий трактат, і сповідь серця? Узагалі треба сказати, що щоденник це перший педагогічний твір Песталоцців. Ні „Агіс“, що його Песталоцці видрукував 1766 року, ні „Бажання“ (того ж року), ні „Крітон і Тірсіс“ (1770 р.) не були педагогічними творами. Уже цього досить, щоб зрозуміти, яке велике значіння має цей твір для наукових студій над педагогікою Песталоцці.

Не підлягає сумніву, що твір Песталоцців дійшов до нас не в повному вигляді, що ми не маємо всього щоденника, а лише частину його, при чому, здається, меншу частину. Справді, звернімо увагу на темп, яким пишеться щоденник. З ходом часу темп цей робиться жвавішим, записи під окремими числами зростають, повнішають, набувають глибшого змісту. Тоді як записи за перші 10 днів займають усього 4 сторінки щоденника, записи за останні сім днів (з 13-го по 19 лютого) займають 8 сторінок. По всьому видно, що автор усе більше захоплюється своїм

літописом, і це його захоплення досягає вищого ступня як раз 19-го лютого, під яким днем він уміщує велику тираду на педагогічну тему, на цілих три сторінки. Хіба ж буде психологічно виправданим припущення, що після 19-го лютого, на якому закінчується щоденник, автор раптом втратив охоту до писання своїх записок, охоту, яка до цього часу, по всьому видко, все більш зростала? Чи не природніше припустити, що він писав і після 19-го лютого, і, може, не один тиждень і не один місяць?

Після такого загального вступу, почнемо детальніше знайомитися зі змістом щоденника. Зупинимось спочатку на загальних міркуваннях авторових на педагогічні теми, і перш за все на тих міркуваннях, що характеризують відношення Песталоцці до Руссо. Звичайно думають, що на початку своєї педагогічної діяльності Песталоцці був у цілковитій залежності від автора „Емілія“, якого він побожно шанував, яким він надмірно захоплювався. Такий погляд, однак, не стверджується щоденником. У цьому творі ми знаходимо остільки важливе принципове розходження з Руссо, що говорити про „несамостійність“ молодого Песталоцці якось не приходиться. Перш за все, Песталоцці розходиться з Руссо в питанні про вільне виховання. Правда, він вимагає, щоб виховач дав своїй вихованцеві можливо більше свободи, він навіть співає панегірики свободі, але він знає також, що ця свобода не мусить бути необмеженою, як її уявляв собі Руссо, він хоче поєднати свободу з дисципліною, з тим, що він називає послухом. Його аргументація дуже проста й переконуюча. Перший аргумент полягає в тім, що необмежена свобода може привести дитину до життєвої катастрофи: „є сотні несподіваних випадків, каже він, коли необмежена свобода веде за собою смерть“.

Другий аргумент полягає в посиленні на потреби громадського життя: „в громадському житті потрібні знання й навички, які при необмеженій свободі не можуть розвиватися“.

Нарешті, третій аргумент полягає в тім, що цілком вільне виховання не знищує пристрастей. Особливу увагу звертає на себе цей останній аргумент. Він показує, що погляд Песталоцці на людину, вже за часів щоденника, був значно відмінний від погляду Руссо. Тоді як на думку

Руссо людина по своїй природі є істота добра, на думку автора щоденника людині природжені різні пристрасті, які треба знищувати. Звідси бачимо, що той етичний дуалізм, який є так характерний для світогляду Песталоцці пізнішого періоду, в зародковій формі зустрічається вже в щоденнику¹⁾.

Цікаво довідатися, як ставиться Песталоцці до тієї дисципліни природніх наслідків, що її проголосив Руссо й яка стоїть в логічному звязку з теорією вільного виховання. Песталоцці не відкидає дисципліни природніх наслідків, навпаки, він її широко використовує при вихованні свого сина, тільки він розуміє цю дисципліну не так, як розумів Руссо. Тоді як у автора „Еміля“ ця дисципліна відіграє цілком самостійну, при тому першорядну роль, у Песталоцці її роля другорядна, вона в нього є тільки один із засобів для підтримання авторитету виховача, для широкого використання дитячої слухняності. Ось що каже він з цього приводу: „Вона (дитина) повинна тобі довіряти. Коли вона чого хоче, що ти не можеш ухвалити, вкажи їй на наслідки й дай волю, але дай їй ці наслідки добре відчуті. Завше показуй їй правильну дорогу. Коли вона зійде в бік, у болото й застрягне, винеси її. Хай вона звекає сто разів приймати від тебе застереження й через недостатне використання їх, при невгамованій свободі, попадати в неприємні, дуже неприємні, ситуації. Коли ж, керуючи обставинами, доведеш до того, що природні наслідки речей, при їхньому дошкульному для неї діянні, вона зуміє відчувати й звязувати з твоєю порадою й застереженням, тоді, при сотні обставин, що все більш зміцнюють довір'я, необхідне стримування її свободи ні в якому разі не дасть переваги недовір'ю. Вона повинна бути слухняною мудрому провідникові, батькові, що слушно остерігає, але цей провідник може видавати накази тільки тоді, коли в цьому є необхідність. Жадна примха, жадна чванливість, жадне змагання до непотрібного знання не повинні псувати твої на-

¹⁾ Про дуалізм Песталоцці ми детальніш говоримо в своїй статті: „Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії“. Див. „Записки Одеського Інституту Народньої Освіти“, т. I. Одеса, 1927 р. Також окремою брошурою.

кази. Коли є потреба наказувати, по можливості чекай на нагоду, коли сама природа речей дасть їй відчутти помилку, й дитина вже через наслідки своєї помилки зрозуміє необхідність твого наказу". (Запис від 19-го лютого).

Як відомо, теорію природних наслідків, проголошену Руссо, далі розвинув Спенсер у своєму класичному творі: „Виховання розумове, моральне й фізичне“. Спенсер навіть усе моральне виховання зводить до дисципліни природних наслідків. Але Спенсерова трактовка цього питання принципово відмінна від трактовки Песталоццевої. У Спенсера також, як і у Руссо, дисципліна природних наслідків має цілком самостійне значіння, і тільки в одному місці свого твору Спенсер якимось мимохідь зазначає, що природні наслідки можуть бути й засобом до збільшення авторитету виховача.

Не випадково в Песталоцці дисципліна природних наслідків не має самостійного значіння. Це пояснюється не лише тим, що Песталоцці обережно ставився до вільного виховання (Спенсер теж не був прихильником вільного виховання в душі Руссо), це, здається нам, пояснюється також тим, що в світогляді Песталоцці принцип утилітаризму не відігравав тієї великої ролі, яку він відігравав у світогляді Руссо та Спенсера. Справді, зв'язок між теорією утилітаризму та дисципліною природних наслідків не підлягає сумніву, — ми ж знаємо, що утилітаризм також звертає увагу не на мотиви наших вчинків, а на їхні реальні наслідки. Недаром Спенсер, обгрунтовуючи своє вчення про дисципліну природних наслідків, посилається на свою утилітаристичну мораль.

Дальше відхилення автора щоденника від Руссо полягає в соціальному розумінні мети виховання. Вказівку на цю соціально-педагогічну мету ми знаходимо вже в вищевказаній аргументації проти Руссовської теорії вільного виховання. Але не тільки в цьому місці щоденника яскраво виступає соціально-педагогічна ідея Песталоцці, з нею ми зустрічаємося і в інших місцях Песталоццівського твору. В записові від 13-го лютого читаємо: „Коли з слухняності й порядку випливають спокій і щастя, то це є виховання до громадського життя“. Безперечно, автор цих рядків завданням виховання визнає підготовку до життя в

7276

супільстві. У записові від 19-го лютого ця соціально-педагогічна ідея виступає ще яскравіш: „У приготуваннях до обов'язків, звичок і вмілостей громадського життя є так багато важкого й в той же час абсолютно необхідного, що неможливо виховати дитину на путнього громадянина, коли ця робота не почнеться ще в дитинстві“. Тут наочно виступає думка про виховання громадянина, про підготовку до виконання громадських обов'язків. Крім того, це громадське виховання визнається тут остільки складною справою, що розпочинати його вважається за необхідне ще в ранньому дитинстві. У записові від того ж 19-го лютого знаходимо ще одне підкреслення соціальної мети виховання: „Ходити коло саду, збирати в ньому всілякі рослини, збирати в порядку, пильно й докладно, хоч би личинки й жуки, яка це підготовка до громадського життя, як це охороняє від лінії й дикости“. Ця відданість громадській меті виховання доводить Песталоцці до того, що в одному місці свого твору він навіть не зупиняється перед повним скасуванням свободи вихованця, яку, взагалі кажучи, він досить уперто захищає в своїму щоденнику. Ось що читаємо в записові від 15-го лютого: „Коли для підготовки до громадських обов'язків треба буде вкоротити свободу ваших дітей, укоротить її цілком, не залишаючи жадних надій“.

Це підкреслення соціальної мети виховання дуже характерне для молодого Песталоцці, для всього його світогляду. Ідея служення державі, народові, батьківщині була найулюбленішою його мрією ще тоді, коли 19-літнім юнаком він палав коханням до своєї Ганнусі. Ось що він пише у своїому листі до нареченої: „Я буду неблаганий до сліз моєї жінки, як що тільки вона цими слізьми коли-небудь захоче відволікти мене від прямого виконання моїх громадських обов'язків²⁾. І в іншому місці: „Я забуду мое життя, я забуду сльози моєї дружини, я забуду дітей своїх, щоб тільки бути корисним моїй батьківщині“³⁾. В душі цього служення державі він хоче виховати й майбутніх

²⁾ Pestalozzi in seinen Briefen. Briefe an die Braut und an Verwandte herausgegeben von Paul Haeblerin und Willi Schohaus. Leopold Klotz Verlag—Gotha 1924, S. 55.

³⁾ Ibidem. S. 56.

дітей своїх, і в листі до нареченої висловлює надію, що як він передчасно помре, то його друзі виховують його дітей за його принципами⁴⁾.

Одружіння і обзавід власним господарством не заглушили в Песталоцці цих соціальних почуттів,—щоденник, якого він писав на п'ятому році господарювання в Нойгофі, показує нам ту саму скерованість його змагань до соціальної мети, яку ми знаходимо й у листах до нареченої.

Треба сказати, що ця соціально-педагогічна ідея ще не виступає в Песталоцці в супроводі ідеї професійного виховання; автор щоденника ще не розуміє громадське виховання, яко професійне, пристосоване до певного фаху, він вважає за потрібне лише придбання тих знаннів, уміlostей і навичок, які взагалі потрібні в житті в суспільстві⁵⁾.

Після всього сказаного ясно, як далеко відійшов від Руссо у деяких точках автор щоденника. Отже ми бачимо, що вже на самому початку своєї виховальної діяльності, ще тоді, коли ця діяльність обмежувалася вихованням власного сина, Песталоцці не був вірним учнем Руссо. Палке захоплення ідеями Женевського філософа, захоплення, що його Песталоцці безперечно пережив у своєму юнацтві, швидко змінилося критичним ставленням до цих ідей, рішучим відступанням від них у багатьох точках. Коли саме це сталося, ми не можемо сказати з цілковитою певністю, але вважаючи на те, що свого сина Песталоцці назвав Жаком на честь Руссо, можна припустити, що в 1770 році, коли народився Жак, Песталоцці ще не виробив у собі того критичного ставлення до Руссо, яке виступає в щоденнику, бо вже самий той факт найменування свідчив про надмірне захоплення ідеями автора „Еміля“. Коли ж звернемо увагу на те, що свого щоденника Пе-

⁴⁾ Ibidem, S. 58.

⁵⁾ Звідси бачимо, що Фрайтаг помиляється, коли він каже, що в першому періоді своєї діяльності Песталоцці вважав професійне виховання за основу загально-людського. Погляд Фрайтага заперечується не лише щоденником, а також іншими творами того періоду—напр., творами про заклад для бідних дітей у Нойгофі, або Abendstunde.

Див. Willi Freytag. Pestalozzis Ausichten über Menschenbildung und Standes—und Berufsbildung... Dresden, 1907.

сталощі писав на початку 1774 року, то доведеться зупинитися на 1771—1773 р.р., як на тому періоді, коли відбулася перша значна еволюція в педагогічних поглядах Песталощі, коли був зроблений ним перший рішучий крок до утворення самостійного педагогічного світогляду.

Як же прийшов Песталощі до своєї критики Руссо, хто допоміг йому увільнитися від того палкого захоплення ідеями Женевського філософа, що він його пережив у своєму юнацтві? Цілком припустимо, що значну роль в цьому відношенні відіграло те товариське оточення, у якому тоді перебував Песталощі. Нам відомо, що тодішні приятелі Песталощі, Ізелін, Чарнер, Фелленберг (батько відомого педагога), критично ставилися до Руссо. Ще 1764 року Ізелін, цей видатний швейцарський письменник і мислитель, видрукував свій твір: „Ueber die Geschichte der Menschheit“, у якому він цілком виразно відмежовує себе від Руссо й його соціальної філософії. Тварина, гадає Ізелін, дійсно призначена до природного стану, людина ж призначена до того, щоб вирватися з цього стану й підійматися все вище й вище по ступенях досконалості. Помилково шукати щастя людства в минулому, як це робить Руссо, щастя людства не позаду нас, а перед нами, воно може бути лише продуктом історичного розвитку. І ми знаємо, що Ізелін, додержуючись таких поглядів, повів рішучу боротьбу з культом Руссо в Швейцарії, намагаючись відвернути від Руссо його цюрихських і бернських прихильників. Особливо блискуче це йому вдавалося що до Данила Фелленберга, на якого зустріч із Руссо зробила була таке вражіння, що він повернувся до дому цілком сп'янілий. — Ізелін швидко витверезив Фелленберга. Трудно припустити, щоб Песталощі залишився по-за межами ідейних впливів старішого від нього й більш вченого Ізеліна⁶⁾, трудно припустити, щоб він не прочитав згаданого Ізелінового твору й при нечисленних зустрічах із автором цього твору не мав із ним розмов про його погляди й про Руссо. Взагалі велика роль Ізеліна в духовному розвитку Песталощі не підлягає сумніву, цілком правдоподібне при-

⁶⁾ Ізелін народився 1728 р., помер 1782.

пущення, що з ідеями фізіократів, які зробили на нього великий вплив, Песталоцці познайомився між іншим Ізеліна. Звичайно, цієї ролі Ізеліна не слід прибільшувати, не можна всю ту критику поглядів Руссо, що її ми знаходимо в щоденнику, віднести цілком на рахунок Ізеліна. Можливо, що цей останній дав тільки певний імпульс, певний напрямок думці Песталоцці, збудивши її від догматичного сну, викликаного надмірним захопленням проповіддю женецького філософа.

Але з яких би джерел не виникла та критика поглядів Руссо, що її ми знаходимо в щоденнику, не підлягає сумніву, що щоденник це надзвичайно цінний документ для історії взаємовідносин між Песталоцці й Руссо. Треба сказати, що щоденник це взагалі перший твір Песталоцців, в якому він одверто критикує автора „Еміля“.

Але хоч автор щоденника й критикує Руссо, він, проте, поважає й любить його, він не дозволяє собі жадного необережного виразу на його адресу, він називає його принципи „мудрими“ („пристосуймо до життя його мудрі принципи“, — запис від 19-го лютого), він із захопленням розвиває його ідею вільного виховання, хоч і визнає її однобічність. Треба сказати, що цей пієтет, цю любов до Руссо Песталоцці зберіг і пізніше: в „Schweizer-Blatt“, від 1872 року, він признається, що не любить Вольтера, але любить Руссо⁷⁾.

Ми не хочемо сказати, що автор щоденника зовсім не стоїть на ґрунті педагогіки Руссо, навпаки, ми визнаємо, що ідеї Руссо яскраво просвічують у щоденнику, напр., ідея наочності, близькості до природи, самодіяльності. Але розходження з Руссо в Песталоцці остільки значне, що ніяк не можна говорити про його несамостійність, про цілковиту залежність від автора „Еміля“⁸⁾.

7) Pestalozzi. Sämtliche Werke, herausgegeben von Arthur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. 8 Band. Berlin und Leipzig. 1927, S. 9.

8) Треба сказати, що проблема взаємовідносин між Песталоцці й Руссо порівнюючи пізно почала розроблятися в Песталоццівській літературі. Спеціальні розвідки, що взагалі порівнюють Песталоцці до Руссо, починаються лише з 1851 року, коли з'явилася монографія Ф. Цоллера (Dr. E. Zoller. Pestalozzi und Rousseau, Frankfurt a. M. 1851. 56 S.). Із старих розвідок на цю тему особливою популярністю користувалася Шнайдерова, яка де-кільки разів перевидавалася і на яку ще й досі посилаються дослід-

Із окремих педагогічних принципів, висловлених у щоденнику, особливу увагу звертає на себе принцип ступневості, завершеності, той принцип, що, як відомо, відіграє таку велику роль в дидактиці Коменського. Як показує запис від 14-го лютого, про цей принцип Песталоцці вперше довідався від свого приятеля Фюслі. Ось що ми читаємо: „Пан Фюслі сказав мені: „Все, що ви робите, повинно бути закінченим. Не переходь від А до Б, поки А добре не знаєш, і так у всьому. Не забігай уперед, але залишайся на попередньому, поки воно не буде цілком виконане, — тоді попередеш наслідки безладної розсіяності. Порядок, точність, закінченість, досконалість“... Це посилення на Фюслі, очевидно, свідчить про те, що під час написання щоденника Песталоцці ще не був ознайомлений із „Великою Дидактикою“ Амоса Коменського, в якій принцип ступневості й завершеності дуже яскраво виступає. Справді, як би автор щоденника був ознайомлений із „Великою Дидактикою“, то йому не довелося б посилатися на Фюслі. Отже, як бачимо, щоденник дає нам матеріял не тільки на тему: „Песталоцці й Руссо“, а також, до певної міри, і на тему: „Песталоцці й Амос Коменський“. На це не звернули уваги дослідувачі. Довідавшись від Фюслі про принцип ступневості й довершеності, Песталоцці вводять його у свій канон і намагається використовувати при вихованні сина, хоч і знає, що це нелегко буде йому виконати.

„Як раз у вихованні моєї дитини, каже він, є небезпечні спокуси: потурати живій його природі, бути задоволеним блискучим і швидким поступуванням наперед та, будучи

вачі (K. Schneider. Bousseau und Pestalozzi, der Idealismus auf deutschen und französischen Boden. Bromberg. 1866. 2 Auflage 1873. 3 Auflage Berlin 1881. 4 Auflage 1889. 5 Auflage 1895. 6 Auflage Berlin 1914, 63 S.). Але Шнайдерова розвідка нас не може задовольнити: автор окремо розглядає Руссо й окремо Песталоцці, і тільки наприкінці свого твору наводить деякі паралелі між ними. При чому Шнайдер зовсім не розглядає взаємовідносин між Песталоцці й Руссо в їх історичному розвитку. Ця остання тема взагалі ще мало розроблена. Досить цікавий матеріял читач знайде в творі Артура Штайна „Песталоцці й Кантівська філософія“ (Arthur Stein. Pestalozzi und die Kantische Philosophie. Verlag von J. C. B. Mohr. (Paul Siebeck). Tübingen 1927, 218 S.

засліпленим блиском багатства знань, забувати поодинокі хиби, недорозвиття в фіктивному розвитку, й проходити мимо. Коли б я не забував цього: все цілком і нічого необачно. Порядок, точність, закінченість, досконалість“.

Ми знаємо, що цей принцип ступневості й закінченості відіграв велику роль в педагогіці Песталоцці пізнішого періоду, особливо яскраво виступає цей принцип у творі: „Як Гертруда“⁹⁾. Отже протягується жива нитка між щоденником і головним твором Песталоцці.

Ми не будемо розглядати всіх педагогічних поглядів Песталоцці, висловлених ним у щоденнику. Звернемо увагу ще тільки на один бік його педагогічного світогляду, а саме на вимагання як найближчих, як найсердечніших зв'язків між виховачем і вихованцем. Ось що ми читаємо в записові від 19-го лютого: „Упевнися, що серце дитини на твоїм боці, зробиш для неї необхідним. Хай у неї не буде любішого, жвавішого товариша, якого б вона охітніше взяла за свого розвеселителя, ніж ти (розрядка наша). Вона повинна тобі довіряти“. Як бачимо, автор щоденника вважає за ідеальний такий стан, коли виховач є для дитини товаришем у її іграх та розвагах, при чому найлюбішим товаришем, якому вона навіть дає перевагу перед своїми однолітками. Наскільки переважає тут Песталоцці своїх попередників, особливо Локка! Ми знаємо, що цей останній вимагав, щоб у дитини було розвинене почуття страху до її батьків, щоб батьки були для своїх дітей володарями з необмеженою владою; тільки згодом, в міру того, як діти підростатимуть, цю віддаль між батьками й дітьми, на думку Локка, треба зменшувати, щоб діти, ставши повнолітніми, могли відчутти до своїх батьків любов і приязнь. Автор щоденника, навпаки, замість страху й пошани, змішаної з страхом, хоче збудити в малій дитині довір'я, любов до виховача, щирість, відвертість. Можливо, що в той час, коли Песталоцці писав свого щоденника, він уже був ознайомлений з Локком і як раз мав його на увазі, коли підкреслював необхідність зміцнення зв'язків між виховачем і вихованцем. У всякому разі, для Песталоцці не залишалася таємницею велика

⁹⁾ Pestalozzis Sämmtliche Schriften V Band. Stuttgart und Tübingen, in der J. G. Gottaschen Buchhandlung. 1820. S. 66, 104, 128, 130.

принципова різниця між ним і англійським педагогом, і в своїй пізнішій творі, писаній в формі листів до англійця Гревса, він як раз у цій точці полемізує з Локком, хоч і не називає його імені¹⁰). Ми знаємо, що вся пізніша педагогіка Песталоцці була скерована до розвитку в дітях емоціональної сфери, до збудження в них симпатичних почуттів — любови, пошани, довір'я; ми знаємо, що засобом до цього Песталоцці завше вважав близькість, інтимність відносин між дітьми й їхніми виховачами, відносин, при яких виховач був би для дитини її найближчим другом, її найлюбішим товаришем. Отже, ми, здається, не дуже помилимося, коли скажемо, що щоденник містить у собі, в зародковій формі, зерно пізнішої системи морального виховання Песталоцці.

Познайомившись із теоретичною частиною щоденника, почнемо знайомитися з його практичною частиною. Як саме виховував Песталоцці свого сина? Треба сказати, що в цьому вихованні, як воно змальовано в щоденнику, головне місце займає навчання. Автор мало оповідає про те, як він грав із сином, як гуляв із ним, як розвивав його естетичні почуття (згадує тільки про купівлю скрипки), і дуже багато говорить про те, як він його вчив. Це раннє навчання, до якого автор щоденника примушував свого маленького Жаклі, примушував, не зупиняючись навіть перед карою, не може не дивувати нас. Тут ми маємо ще одне відхилення від поглядів Руссо, відхилення, що, здається, не промовляє на користь автора щоденника. Тоді як Руссо зі всією рішучістю виступав проти раннього навчання й вимагав, щоб дитина починала вчитися грамоти лише тоді, коли вона зрозуміє практичну цінність грамоти, Песталоцці почав нав'язувати своїй Жаківі грамоту ще тоді, коли йому не було й 3¹/₂ років. Справді, Жак народився 19-го серпня 1770 року, а вже з запису від 30-го січня 1774 року ми довідуємося, що Песталоцці вчив свого сина грамоті. Більше того, зі слів Песталоцці видно, що він почав вчити свого сина не 30-го січня, а значно раніш. Ось що він каже нам: „Трохи нудно було йому читати

¹⁰) Heinrich Pestalozzi. — Mutter und Kind. Eine Abhandlung in Briefen über die Erziehung kleiner Kinder, herausgegeben von Heidi Lohner und Willi Schohaus. Grethlein und Co. Zürich und Leipzig, S. 59 — 60.

по складах, але вважаючи на те, що я твердо постановив де-який час, і при тому що-дня, з ним так займатися, щоб він навіть проти своєї волі мусив займатися, то я вирішив дати йому відчуття цієї необхідності як раз на перших порах із найбільшою суворістю. Йому не було іншого вибору, як тільки вчитися або накликати на себе мою неласку й бути замкненим. Тільки після третього замикання став він терпеливий: потім учився О. Л. з жартом і бадьорістю“. Очевидно, не 30-го січня, коли були написані ці слова, а значно раніш, може ще в грудні 1773 року, почав вчити Песталоцці свого сина грамоті. Коли ж звернемо увагу на те, що тією грамотою, якої вчив Песталоцці свого сина, була латинська, то ще очевиднішим стане для нас відхилення молодого Песталоцці від педагогічних ідеалів автора „Емілія“.

Що до раннього навчання, то тут Песталоцці нагадує нам Локка, який теж висловлювався за раннє навчання грамоти. Ось що читаємо в його творі „Думки про виховання“: „Як тільки дитина в силі говорити, час починати її вчити читати“.—Раннє навчання обстоював також Амос Коменський, — книжка є необхідною приналежністю його, так званої, материнської школи, що охоплює перші шість років життя дитини.

Треба сказати, що і в пізніші часи Песталоцці обстоював раннє навчання й провадив його в своїх виховавчих установах, в цьому відношенні він завше був далекий від свого учителя, Руссо¹¹⁾.

Який же зміст і порядок того навчання, що про нього оповідається в щоденнику? Нам здається, що при старанному шуканні ми можемо знайти тут у зародковій формі ту саму систему елементарного навчання, яка взагалі так характерна для Песталоцці і яку він потім так детально розвинув у своєму творі: „Як Гертруда...“ Відомо, що все елементарне навчання Песталоцці поділяв на три галузі: навчання мови, навчання форми й навчання числа. Відомо також, що письмо він відносив до другої галузи

¹¹⁾ У своєму творі „Як Гертруда вчить своїх дітей“ Песталоцці признається, що він учив трьохлітніх дітей читати по складах усяку дурницю. Див. Pestalozzis Sämmtliche Schriften, V Band. Stuttgart und Tübingen 1920, S. 35.

навчання, підпорядкував його кресленню й радив розпочинати тільки після того, як у самому кресленні будуть здобуті певні навички. Ось нам і здається, що всі ці дидактичні принципи Песталоцці ми можемо знайти вже в щоденнику. Тут ми зустрічаємо перш за все розгалуження елементарного навчання на навчання мови, числа й форми. Справді, чому вчить автор щоденника свого сина? Перш за все мові, потім лічбі, нарешті кресленню. Кожне з цих занять виступає тут як окремий предмет, що особливо видно з записів від 5-го й 18-го лютого. У записові від 5-го лютого Песталоцці зазначає, що цього дня вони з сином лише вправлялися в лічбі та вирізуванні ножицями фігурок з паперу; занять із мови та з креслення в цей день не було. Запис же від 18-го лютого полягає в одному слові: „креслення“. Як би цього дня Песталоцці займався з сином ще чим-небудь (складанням літер або лічбою), то він про це згадав би в своєму записові, як він це й робить у своїх лаконічних записах від 15, 16 и 17 лютого, де читаємо: „креслення, складання літер“. Як бачимо, ці два записи (від 5-го та 18-го лютого) дуже характерні, — роля абетки, лічби та креслення, як самостійних предметів, відокремлених навіть хронологічно, тут виступає цілком ясно.

Звертає на себе увагу те, що автор щоденника нічого не каже про навчання письма. Очевидно, це треба розуміти так, що письму він тоді ще не вчив свого сина, бо трудно припустити, щоб він просто не згадав про вправи Жака в письмі, вправи, які взагалі бувають звязані в малих дітей зі значними труднощами. Згадує ж він про навчання кресленню поземих та простопадних ліній (див. запис від 14-го лютого), а хто ж буде заперечувати, що це креслення значно легше від писання літер? Отже очевидно, що як би це останнє заняття дійсно провадив Песталоцці зі своїм сином, то він не один раз згадав би про це в своєму щоденнику: він оповів би, як саме він учив свого сина писати літери, які труднощі тут зустрічалися, як він перемагав ці труднощі. Як що ж він нічого не каже про це, то, очевидно, нічого цього й не було, очевидно, він не вчив свого сина письму. На наш погляд, видавці творів Песталоццевих, Бухенау, Шпрангер і Штеттбахер,

зробили помилку, коли вони літеру *O*, якою Песталоцці скорочено озаголовлював де-які свої записи, у своїх примітках до щоденника розшифрували так: „ортографія“. Хіба ж можна припустити, щоб Песталоцці свого сина, якому не було тоді й $3\frac{1}{2}$ років, вчив ортографії, себ-то не просто вчив писати, а вчив писати ортографічно правильно? Крім того, та літера *O*, яку пояснюють видавці, стоїть уперше над тим записом (від 29 січня), де оповідається про заняття на подвір'ї, у досить холодну погоду, серед ігор, жартів і бігання. Ось що ми читаємо тут: „Я досяг своєї мети довго займатися з ним сухою латиною, дякуючи присутності Бабелі й тому, що ми давали волю ногам і галасливо ганяли в досить холодну погоду. Я почув необхідність фізичної сили для вчителя, коли він хоче досягти своїх цілей, ведучи науку на вільному повітрі серед жартів та ігор. Я захопився силою дитячого організму“. Ось над яким записом стоїть та літера *O*. Яка ж тут ортографія?! Хіба ж можна займатися ортографією серед рухливих ігор, біганини й галасу?

На наш погляд, автор щоденника не тільки не вчив свого сина ортографічно правильно писати, а й узагалі не вчив писати, що ж до загадкової літери *O*, то вона скоріше означає ортоепію, ніж ортографію. Ортоепії, цеб-то правильній вимові, дійсно можна було навчати серед жартів, рухливих ігор і бігання. Батько вимовляв латинське слово, а син повторював це слово, при чому батько вимагав правильної вимови й поправляв сина, коли той вимовляв неправильно¹²⁾. Але ми не настоюємо на тому, що літера *O* обов'язково означає ортоепію, це тільки припущення. Для нас одне ясно: Песталоцці не вчив свого сина писати; саме слово „писати“ (schreiben) ні разу не зустрічається в щоденнику.

Але не можна, звичайно, і того припускати, що Песталоцці взагалі не мав на увазі навчити свого сина писати; він не забув про письмо, а тільки, очевидно, відсував його надалі, коли його Жак більш удосконалився в кресленні. Хіба ж не напрошується тут сам собою висновок про спо-

¹²⁾ Узагалі правильній вимові малими дітьми окремих звуків і цілих слів Песталоцці завше надавав великого значіння. Див., напр., *Pestalozzis Sammtliche Werke V Band, Stuttgart und Tübingen 1920, S. 127.*

рідненість погляду на письмо автора щоденника з поглядом на письмо автора твору „Як Гертруда?“ Хіба ж не доводиться визнати, що вже в той час, коли Песталоцці писав свого щоденника, він додержувався погляду, що письмо треба розпочинати пізніш від читання, пізніш від креслення, підпорядковуючи його цьому останньому?

Звичайно, ми не хочемо сказати, що Песталоццівська система елементарного навчання виступає в щоденнику в розвиненій формі, як не хочемо й того сказати, що поділ навчання на три окремих галузі має під собою в щоденнику ту філософську основу, яку ми знаходимо в творі „Як Гертруда“. Звичайно, автор щоденника ще не мав поглибленого погляду на число, форму й мову, погляду, подібного до того, що він його висловив у своєму головному дидактичному творі.

Але, як би там не було, одне ясно для нас: з Кантової гносеології не можна генетично виводити Песталоццеве вчення про елементарне навчання, не можна казати, що Песталоцці прийшов до свого відокремлення формальних елементів навчання під впливом Кантівського відокремлення формальних елементів пізнання. Справді, свого щоденника Песталоцці писав 1774 року, Кантова ж „Критика чистого розуму“ з'явилася 1781 року; автор щоденника не міг знати теорії Кантової, яка тоді ще тільки народжувалася й, у всякому разі, не була загально відома. Схожість між гносеологією Кантовою й гносеологією Песталоццевою, висловленою в творі „Як Гертруда“, не підлягає сумніву, паралель між поглядом Кантовим на час і просторінь і поглядом Песталоццевим на число й форму цілком припустима¹³⁾; однак, як показує щоденник, все ж таки не можна визнати, що самою своєю теорією елементарного навчання Песталоцці завдячує Кантові. Кант, гадаємо, лише допоміг Песталоцці в дальшому теоретичному обґрунтуванні його вчення про число, форму й мову, яко елементи навчання.

¹³⁾ Треба сказати, що сам Песталоцці зближає свою форму з просторінью, а число — з часом. „Форма, каже він, це масштаб простороні, а число — масштаб часу“. Див. Heinrich Pestalozzi. — Mutter und Kind. Eine Abhandlung in Briefen über die Erziehung kleiner Kinder, herausgegeben von Heidi Lohner und Willi Schohaus Grethlein und Co. Zürich und Leipzig, 121 S.

Аналізу щоденника на цьому можна закінчити.

Ми бачимо, оскільки цікавий цей твір, оскільки важливий він для наукових студій над Песталоцці, для освітлення певного періоду в духовному розвитку великого педагога. З жалем треба зазначити, що дослідники не звернули на цей твір усієї тієї уваги, якої він дійсно заслуговує. Література про Песталоцці надзвичайно велика, але серед всього цього моря книг і статей ви даремно будете шукати спеціальної розвідки про щоденник Песталоцці, принаймні ми такої розвідки не знайшли ні у величезній біографії Песталоцці Ізраеля, ні в показникові Клінке (що доповнює Ізраеля), ні серед пізніших творів про Песталоцці, ні серед ювілейної літератури, точний обрахунок якої ми ведемо. У загальних творах про Песталоцці щоденник теж ще не завоював собі почесного місця. Є твори, при тому капітальні, в яких щоденник навіть не згадується. Такий, напр., твір Блохмана¹⁴⁾, твір Зайффарта¹⁵⁾, або твір Делеката¹⁶⁾, що вийшов минулого року. В інших творах щоденник хоч і розглядається, але автори роблять це якомсь мимохідь, нашвидку й зараз же переходять до іншої теми; такий, напр., відомий твір Вальземана¹⁷⁾. І зовсім небагато таких творів, що їхні автори ставляться до щоденника уважливо; такий, напр., твір Артура Штейна: „Песталоцці й кантівська філософія“¹⁸⁾. Звичайно, наш короткий нарис не претендує на всебічне освітлення Песталоццевого твору, але, здається, нам вдалося намітити де-які нові точки для студій над щоденником; може ми й помиляємося, але помилки наші хай будуть стимулом до дальших досліджень.

Мих. Гордієвський.

¹⁴⁾ Karl Justus Blochmann. Heinrich Pestalozzi. Leipzig 1846.

¹⁵⁾ L. W. Seyffarth. Johann Heinrich Pestalozzi, nach seinem Leben und aus seinen Schriften dargestellt. Achte Auflage: Leipzig 1904.

¹⁶⁾ Friedrich Delekat.—Heinrich Pestalozzi. Der Mensch, der Philosoph und der Erzieher. Leipzig 1926.

¹⁷⁾ Hermann Walsemann.—Pestalozzi, sein Leben, sein System und seine Methode. Breslau 1926.

¹⁸⁾ Arthur Stein. Pestalozzi und die Kantische Philosophie. Tübingen 1927.

ЩОДЕННИК ПЕСТАЛОЦЦІ
ПРО ВИХОВАННЯ ЙОГО СИНА.

Ганс Якоб (Жаклі), син Песталоцці (1770—1801).

ЩОДЕННИК ПЕСТАЛОЦЦІ ПРО ВИХОВАННЯ ЙОГО СИНА.

Від 27 січня до 19 лютого 1774 р.

27 січня.

Я показав йому¹⁾ воду, як вона легко текла з гори вниз; це його потішало. Я спустився кілька гонів далше з гори; він, ідучи за мною, говорив до води: „Почекай на мене, водичко, я зараз знову прийду“. Тоді я зараз повів його трохи нижче до тієї-ж води. „Глянь, тату, і вода йде, вона йде звідти з гори наниз; вона біжить далше, далше наниз“. Ми пішли за водою, і я повторив йому кілька разів: „Вода тече з гори вниз“.

Я назвав йому де-які звірята, як от: „Собака й кішка—це звірята“, а „дядько, тітка й Клявс²⁾—це люди“. Потім я питав: „Що це віл, корова, теля, миш, наш Клявс, дівчина, панна Рот, слон, священник, вівці, кози і т. і.“ В більшості він давав правильні відповіді, а коли відповідав неправильно, всміхався все питомою йому посмішкою, що зраджувала намір не давати правильних відповідей. Ця охота відповідати неправильно є, на мою думку, жартлива спроба початкової впертості й намагання, щоб речі своєвільно оберталися в те, що йому захочеться; тому доведеться пильно стежити за цим.

Потім я його спитав: „Що є смерть?“ Він відповів: „Мертвий“ „А миска це звіря?“—„Вона теж мертва“. „А ліжка—звіря?“—„Ні“. „Чому?“—„Не знаю“. Видко, що поняття життя й смерті, свобідного руху і його відсутности потрібні йому для правильного розрізнення звірят і людей від неживих речей; я занотував собі, що це поняття треба розвинути.

29 січня Л. О. ³⁾)

Я досяг своєї мети довго займатися з ним сухою латиною, дякуючи присутності Бабелі⁴⁾ й тому, що ми давали волю ногам і галасливо ганяли в досить холодну погоду. Я відчув необхідність фізичної сили для вчителя, коли він хоче досягти своїх цілей, ведучи науку на вільному повітрі серед жартів та ігор і т. і. Я захопився силою дитячого організму.

30 січня.

Трохи нудно було йому читати по складах, але, з огляду на те, що я твердо постановив деякий час, і при тому що-дня, з ним так займатись, щоб він навіть проти своєї волі мусив займатись, то я вирішив дати йому відчуття цю необхідність як раз на перших порах, і з найбільшою суворістю; йому не було іншого вибору, як тільки вчитися або накликати на себе мою неласку й бути замкненим. Тільки після третього замикання став він терпеливий: потім учився О. Л. з жартом і бадьорістю.

Я показав йому, що дерево в воді плаває, а, навпаки, камінь спускається на дно. По обіді він ходив із служниками в Брунег.

31 січня.

Я ходив у Кенігсфельден.

1 лютого.

Л. О. Л. ⁵⁾) Серйозна робота була загальмована побоюванням, викликаним нічним кашлем. Для вправи в латині я познайомив його з більшістю зовнішніх частин голови, а також на фігурах та предметах познайомив зі словами: „зокола“, „всередині“, „внизу“, „угорі“, „середина“ й „боки“. Я показав йому, як із снігу в кімнаті робиться вода, і знайшов корисною для навчання вигадливу зміну найголоснішого тону найтихішим, співучого—упертим тоном. Але куди заведе мене ця дивакуватість?

Перед кількома днями бачив він, як різали свині, і ось сьогодні захотів він те ж саме пороробити й просив шаблю. Йому прив'язали до боку шаблю; він взяв поліно й поклав все як слід. Під час цієї забавки покликала його мама: „Жаклі“. „Ні, мамо, відповів він, ти повинна мене кликати „майстре різнику“.

2 лютого.

Л. О. Л. Я силкувався за допомогою знання дійсного значіння перших чисел визначити поняття слів, які він з пам'яті говорить, не знаючи їхнього справжнього значіння. На цьому прикладі найтупішій людині стало б очевидно, якою перешкодою для пізнання істини є знання слів, з якими не звязуються правильні поняття речей. Звичка не мислити внутрішньої різниці у числівників уже в нім загноздилася й гальмувала всяку його увагу. 7, 8, 9 разів були однакові для нього і 3, і 5, і 17, і всі інші числа. І перешкод від цієї безглуздої звички мені не вдалося сьогодні ані на дрібку викоринити.

Чому я зробив таку дурницю і так поспішив навчити його говорити остільки важливі для пізнання істини слова, не потурбувавшись визначити їхнє поняття зараз же, як тільки я назвав йому перше число? Як природно було б не дозволити йому сказати 3, доки він не пізнав би правильно 2 у всіх випадках і на всякому даному матеріалі! Як природно він вивчився б таким способом рахувати, і як дуже я з цим поспіхом відхилився від шляхів природи! О, ви, важливі істини мудрости й чесноти, навчіть мене бути на сторожі! Коли він сьогодні побачив, що він один, то пішов до збанка й наповнив свою шкляночку. Коли надійшла служниця, він сказав: „Мені мама дозволила“.

Він неохоче вчився абетки. Манівці, які він вибирає, щоб цього уникнути, умови, які він при цьому ставить, поспіх, з яким він хапається за що-небудь інше, звичка й уміння — всього, чого він бажає й не може легко одержати, домагатися в такий спосіб, що він ніби то хоче вчитися і читати, — все це від кількох днів збуджує всю мою увагу, і я почуваю обов'язок строго слідкувати за цими викрутами.

Купівля скрипки спричинила йому бурхливе задоволення. Але обставини зашкодили мені мати з цієї радості бажану користь.

3 лютого.

Наслідки помилки, зробленої при виучуванні чисел, сьогодні я відчув із такою ж силою, як і вчора. Коли всі без тями вивчені слова викликатимуть таке непоборне замішання в нашій душі, що ж тоді буде незакаламученою

істиною в нашій пізнанні? Дай мені, ти мій отче й отче моєї дитини, цілком пізнати, що священний порядок твоєї природи, скрізь всебічно підготований, викликає найрізноманітніші заперечення, але помалу закликає до судження! Всі слова—це судження. Коли багато цих знаків поспішно й неправильно упереджують знання означених ними речей, коли вправа в помилковому й непродуманому непомітно для нас що-дня готує шляхи для неправди, то це повинно збити з пантелику, бо боротьба з помилкою вже тяжка, навпаки, простування до простої істини природне й легке. Л. Ор. Л. Ми в цьому багато працювали. У нього сьогодні були болі в шлункові, він корчився й говорив: „Мені болять“. Мама сказала: „Я хочу подивитися, Жаклі“,—„Ти нічого не побачиш“, була відповідь. Я не міг залишитися в передпокої в такі занадто холодні дні, а він витримував це. Мені було боляче.

4 лютого.

Я був в Кенігсфельдені, і день для мене пропав що-до Жака. Нас перелякав випадок застудної лихоманки. Увечері прийшов пан Коллер⁶⁾. Для нас була мука примусити Жака прийняти хоч трохи де-чого з ліків. Пан Коллер порадив нам давати йому в ті дні, коли він здоровий, від часу до часу, нешкідливі, але неприємні питва й порошки, щоб він, в разі потреби, не противився з такою силою їх приймати. Я знайшов це правило на перший погляд правильним, і взагалі для вживання при вихованні яхтів би його так узагальнити: до всіх навичок, зусиль над собою і т. і., що рідко коли потрібні, треба заздалегідь привикати, перш ніж настав момент, коли їх потрібно вживати, бо цей момент необхідного вживання навичок, які виконують рідку, але важливу службу, здебільшого супроводиться обставинами, що унеможливають привчання в той час, як і в даному випадку.

5 лютого.

Продовження малої гарячки та повторна моя відсутність не дали мені можливості також і цей день цілком використати. Були вправи в лічбі, вирізували йому ножицями фігурки з паперу.

Він переймав, як здається, без злої волі рухи й тон мови інших людей. Чи я маю лишити цей його нахил, яко

засіб до поширювання знаннів? Намір зробити його пізнання многобічним, його увагу—більш охоплюючою, загострити його здібність до переймання цією природною вправою,—чи достатня це підстава за-для того, щоби дати закорінитися зухвальству, що, як мені здається, має тут свої корінці й яке може прорости навіть тоді, коли всіх протизаходів буде вжито? Як тут розпізнати веселість невинного переймання, як тут затримати прояви маленьких злих вибриків? Може так: кожную гарну мову, кожную гарну позу ти можеш переймати, але, дитино, ти не повинна, ти не захочеш бути бридкою.

6 до 12 лютого.

Гостювання Жака Шультгесса ⁷⁾, мій від'їзд до Сеону, безупинне береження здоровля малого й моя непростима недбайливість—ось що відзначає ці пусті дні.

13 лютого.

О. Л. Береження підчас недуги мало свої наслідки: сваволя в нього стала помітно сильнішою. Я взяв одного із його горіхів, щоб його йому розколоти; він думав, що я хочу його сам з'їсти; почав кричати, тупотіти, кривитися; я поглядав на нього непорушно й, нічого не кажучи, взяв ще одного горіха й байдуже з'їв обидва на його очах. Він плакав далі; я взяв дзеркало,—він втік, як звичайно, щоб сховатися.

Я дивуюся наївній правоті нашого слуги Клявса, що виявилася в сьогоднішній розмові. Я звик уважно прислухатися до природних поглядів на виховання вільно вихованих людей. „Клявсе, сказав я, правда, наш Жаклі має гарну пам'ять?“ „Так, відповів він, але ви його перевтомляєте“. „Я цього також іноді боюсь, але, бачиш, я думаю, що по дитині можна пізнати, коли вона перевтомлена: вона губить бадьорість, стає лякливою, неспокійною. Як тільки покажуться такі ознаки, то, значить, вона вимагає піклування й уступливості“.—„Так ви, значить, також звертаєте увагу на бадьорість і радість, а я як раз боявся, що ви про це забуваєте.“—„О, Клявсе, вся наука не варта шага, якщо при цьому губиться бадьорість і радість. Поки видно на лиці дитини бадьорість і радість, поки вона має веселість, бадьорість і жвавість у всякій грі, доки радість і щастя переважає в її відчуттях, доти я нічого не боюся.“

Короткі хвилини зусиль над самим собою, коли вони зара-
же приправляються радістю й жвавістю, не придушують
охоти“. Така була розмова з Клявсом.

Коли з послуху й порядку випливають спокій і щастя,
то це є виховання до громадського життя.

Примноження відчувань, примноження втіхи, ось що ви-
значить характер. Чи сила зору дитини ослабне, коли вона
багато бачить і т. д.?

Але безладдя й неспокою остерігайся, батьку й учителю!
В чім ти найбільше маєш вправляти, це в порядку й спо-
кою. Найбільші радощі виникають із довгого та мирного
шукання, напр., метеликів. На знання дитини не натискуй.
Нехай істини, речі, що (на його очах) розвиваються, пред-
мети, що з багатьох боків йому з'являються, нехай вони в
можливо більшій кількості проходять перед ним, знову
приходять і відходять; нехай вони не натискають на нього;
дай йому можливість все бачити, все чути; рідко вимагай
суджень, здебільшого—в речах, що він їх зараз може, або
повинен вживати. Вимагай від нього судження, як вимагає
його й природа: вона не вимагає твого суду про ширину
рова, біля якого ти йдеш, вона тобі його тільки показує,—
може ти при цьому й судиш; але коли рів поперек дороги й
тобі треба через нього перескочити,—тут ти мусиш судити.
І так завжди—як що ти можеш привести дитину до практи-
чного застосування судження, то буде природним і необ-
хідним вимагати від нього цього судження. Щоб цю істину
зробити придатнішою, я скажу м'якше,—я скажу так: давай
йому судити, коли можеш його вдосталь зацікавити, але
хай він більше споглядає й проходить мимо, ніж судить.

14 лютого.

Сьогодні все йшло добре. Жак учився охоче: я грав із
ним, був їздцем, різником, і чим він хотів. Від часу до
часу давав я йому варені яблука. Він хотів все з'їсти й
шукав своєї ложки; я сказав йому, що він не повинен брати
ложку, а як тільки він її візьме, я заберу полумисок; а як
буде вчитися, я дам йому більше; він залишив ложку. Я
вчив його креслити прямі і простопадні лінії. Пан Фюслі⁸⁾
сказав мені: „Все, що ви робите, повинно бути закінченим.
Не переходь від А до Б, поки А добре не знаєш, і так у
всьому. Не забігай уперед, але залишайся на попередньому,

поки воно не буде цілком виконане,—тоді попередиш наслідки безладної розсіяності⁹⁾. Порядок, точність, закінченість, досконалість...—як я відчуваю, що мій характер в

Будинок Песталоцці, де жив у дитинстві Жаклі.

цьому відношенні не розвинувся під час його початкового формування. Як раз у вихованні моєї дитини є небезпечні спокуси: потурати живій його природі, буди задоволеним

блискучим і швидким поступуванням наперед та, будучи засліпленим блиском багатства знань, забувати поодинокі хиби, недорозвиття в фіктивному у розвитку, й проходити мимо. Коли б я не забував цього: все цілком і нічого необачно! Порядок, точність, закінченість, досконалість.

Я хочу зарані, через щоденні вправи, формувати в ньому ці поняття, поширювати, розвивати, але все оглядатися, не робити ні одного кроку далі, поки кожна прогалина не буде заповнена. Все повинно бути цілим, все в порядку, ніде жадного замішання. Вдовольняйся з того, що є і що взагалі може бути без великої шкоди. Для самохвальства нічого, для істини все. Великі наміри!

Спосіб, яким впралюю його пам'ять, дав привід до таких міркувань: чи можливо, щоб кваліть молодого тіла походила від уваги й вправи пам'яті? Чи може слабкий мозок навантажується багатьома сотнями слів так, що душевні сили при цьому страждають.

Я думаю, що ні. Подумайте, який великий обсяг має одна тільки мова і якої сили пам'яті вона одна вимагає, а ще нікому не прийшло в голову говорити, що вивчення материнської мови занадто перевантажує слабкі сили молоді голови. Очі здатні, вже після малої вправи, завше дивитися, вуха—завше слухати, і т. д.

Тільки гострі контрасти шкодять. Багато слухати, багато бачити зміцняє й виправляє почуття, але грім і яскраве сонце ослаблює. І десять мов, як би вони були дані в той спосіб, в який природа дає першу мову, зміцнили б духовні сили; але неприродна суворість, силуване напруження—це не вправи для душевної сили, і їхні наслідки не можна пояснювати недостачею здібностей пам'яті.

Я помічаю, що цієї природности я недосить додержуюся в методі вивчення латини. Я мушу більше привикнути говорити завше по-латині. Однак, Жаковими успіхами я задоволений.

Див. 15 лютого.

Р. 137¹⁰) Сьогодні я занотовую своє зауваження що-до однієї звички в моєї дитини, що виявляє її здібності в гарному світлі і ясно показує, куди повинна буди скерована моя увага. Всього, чого він хоче, він починає вимагати в той спосіб, що спочатку визначає підставу, на якій, на його

думку, йому може бути відмовлено, або додає такі підстави, що, на його думку, можуть нас спонукати задовольнити його прозьбу. „Мамо, каже він, я цього не зламаю; я хочу взяти подивитися, я хочу на цьому повчитися, мені хочеться взяти це“. Це він каже кожного разу перед прозьбою. Ці манівці не повинні йому допомогти, пряме висловлювання бажань повинно бути для нас ціннішими, і, коли він свою прозьбу висловлює манівцями, ми повинні примусити його цю прозьбу висловити прямо, а повинні часто відмовляти йому в прозьбі через те, що він не висловив її прямо.

Так само, коли він силкується чогось уникнути, то він здебільшого не каже, напр., так: „я не хочу чесатися“, а каже: „я хочу вчитися“; а це доказує, що він знає, що задля його науки я багато йому де-чого попускаю. Ось вам приклад для обміркування, оскільки це потурання може бути поширене без важливої шкоди, або оскільки воно повинно бути обмежене. Перед кількома тижнями прив'язано біля входу в стайню теля; місце було незвичайне; він думав, що воно відв'язане; я показував мотузку, що на ньому воно було прив'язане. Дарма, він плакав, боявся і ні за що не хотів залишатися. Потім я відмовився піти з ним до стайні. Минуло де-кілька тижнів; йому захотілося в стайню. „Я, каже він, не буду плакати, бо-ж теля прив'язане; ходи, таточку, мій любий татку, а я скажу тобі в стайні віршик з пам'яти.“

Ти поведеш свого сина за руку до вільної аудиторії цілої природи, в гори й долини,—там його вчи. В цій вільній аудиторії його вухо відкриється також і для мистецьких замірів твого виховання. Труднощі мови й геометрії йому будуть компенсовані свободою. Але в ці години свободи хай йому за вчителя буде більш природа, ніж ти. Та, навчаючи його в ті години чогось іншого, не захоплюйся радісним почуттям успіху своєї вмільости, і, коли явища природи відтягатимуть його від твоєї штучної науки, дай йому цілком натішитися природою, що сама вимагає його уваги. Хай він відчуває, цілком відчуває, що тут учить сама природа, а ти з твоєю штучною наукою повинен тільки тихо й спокійно майже крастися поруч. Коли пташка чарівно цвірінькає або молодий хробачок по листочку повзе, перрви тоді свої мовні вправи,—пташка й хробачок вчать

більше й ліпше. Ти мовчи! Зате в тих небагатьох обмежених годинах занять, де треба виробити необхідні навички, в спільній праці, хай тобі ніщо не перешкоджає. Таких годин хай буде мало, але вони будуть надолужені вдсятеро; хай в них цілком панує серйозність, стережися, оскільки можливо, щоб ніякі привабні речі в ті години не перебивали його роботу й не розпорошували його увагу; все, що може його відволікати, раз назавше повинно бути рішуче усунено. Жадний зародок надії визволитися від цієї необхідності хай у ньому не розвинеться. Така надія сіє неспокій; а повна упевненість у неможливості уникнути цього приводить до втрати бажання вислизнути. Тут природа й нахил до свободи повинні бути цілком угамовані. Нехай ці години будуть без надії,—тоді вони будуть і безнеспокою. Один мудрець мені сказав, що найліпші черниці там, де затвір безнадійний і невблаганний, а навпаки, в вільніших монастирях панує нещастя в значно більшій мірі, і це падає в очі. Людина, стримувана в своїх похотях, може через вправу дійти до спокійної перемоги. Але, носитись між страхом і надією, бути суворо стриманим і все ж сподіватися, не вільним шляхом, а шляхом околишнім, небезпечним нести надію в тремтячих грудях, це убійча отрута й гірша від кайданів. Коли для підготовки до громадських обов'язків треба буде вкоротити свободу ваших дітей, укоротіть її цілком, не лишаючи жадних падій. Ці перемоги стануть їм легкими, а пізніш насолода більшою свободою, яку ви тоді можете дати цілком, знищить усі вражіння від скорочення свободи, поневільного тільки напочатку. Тоді те, що в них більше переважає, визначить їхній характер. Багато радості й трохи зусиль над собою та перешкод надає сил і мужньої відваги; багато перешкод відбирає відвагу, а як при цьому буває де-яка радість, то вона через перевагу полохливості та слабости тратить свою силу. Характер визначається більшістю сильніших вражінь, а вражіння, яких менше й які слабші, ослаблюються більшими й сильнішими. У цьому лежить можливість виправлення помилок у вихованні, звідци впливає неправильність тези що, мовляв, одиничні, випадкові й нечисленні вражіння можуть знищити цілу будову доброго виховання. Його впертість велика й різко виявляється. Проти неї

вжив я сьогодні декілька кар. Дійшло до того, що він навіть не хотів взяти з мого рота кавалка вівсяного цукру, але хотів його одержати з руки й спалахнув гнівом, коли я, притримуючи його за руки, наблизився з цукром до його уст. Я спокійно з'їв цукор.

Л. Ор. Л. Креслення, читання по складах.

16 лютого.

Л. Ор. Л. Креслення, читання по складах

17 лютого.

Л. Ор. Л. Креслення, читання по складах.

} Inattentio

Треба бути на сторожі проти його впертости, треба стежитися звичайного менторського тону, що також, з ласки божої, вже показується; більш пильнувати чергування ігор з навчанням; більш старатися не обмежувати без потреб його свободи; як-найправильніше встановлення часу, що повинен бути справжньо робочим, щоб останні заняття вже не мали ніяких ознак роботи.

Я вчив його тримати крейду в руці. Хоч це дрібничка, однак, не дозволю йому ані разу водити нею неправильно.

18 лютого.

Л. Ор. Л. Креслення. Сьогодні ми багато гуляли. Як мало ще в мене вміння використовувати різні ситуації й обставини для всіляких можливих цілей. Мама, зустрівши столяра, вимагала повернути борг. „Мамочко, сказав Ж а к, не муч столяра“.

19 лютого.

Уникання вчительського тону, педантизму заважають мені. Де мені знайти межі поміж свободою й послухом, ранне привчання до якого дуже потрібне в громадському житті?

Аргументи на користь
свободи.

Аргументи на користь
послуху.

Всяке укорочування свободи будить в серці дітей огиду до вкорочувателів. Досвід показує, що діти, яких найбільш стримують, надолужують укорочення своєї свободи розбещеністю. Обмежування дітей у їхній свободі неможливе без збудження всіляких пристрастей.

Без нього неможливе жадне виховання, бо навіть при найсприятливіших умовах ми жадного разу не могли б дати дитині повну волю. Є сотні швидкодійчих випадків, де невгамована свобода для нього смерть. В громадському житті потрібні знання й навички, які при не

Свобода, мудро скеровувана, розвиває зір і слух. Вона впливає в серце дітей спокій, душевну рівновагу й радість. Ця повна свобода припускає таке керівництво, щоб дитина цілком залежала тільки від природи речей, а не від сваволі людини.

вгамованій свободі ні в якому разі не можуть виникнути. Свобода не нищить пристрастей, тільки затримує їхній розвиток. Еміль тремтить від чванливості, що перевищив чарівника. І навіть Руссо говорить про пожежну небезпеку від важких характерів, які ще в дитинстві треба було стримувати способами, що їх вимагають інтереси суспільства. Це люди, у яких повна воля в дитинстві неминуче повинна була потягти за собою пута й кайдани в молодечі літа.

Де-ж тут помилка? Правда не однобічна. Свобода—це добро, але ж і послух—добро. Нам треба сполучити те, що Руссо роз'єднав. Переконалий в тім, що неразумне обмеження свободи, яке принижує людство, веде за собою нещастя, він не встановив меж для свободи. Пристосуємо до життя його мудрі принципи! Учителю, будь переконалий, що свобода—це добро. Нехай чванливість не підбурює тебе до зготування нестиглих плодів. Хай твоя дитина буде вільна, оскільки зможе; дорожись кожною можливістю дати їй свободу, спокій і душевну рівновагу. Всьому, чого ти можеш навчити через природні наслідки речей, всьому цьому не вчи словами. Дай їй бачити, і чути, і знаходити, і падати, і підійматися, і помилятися. Жадних слів там, де можлива дія, де можливий вчинок! Що вона сама може робити, хай робить. Побачиш, що природа ліпший вчитель, ніж люди. Але, коли ти визнаєш за потрібне призвичаїти її до послуху, приготуй себе самого дуже старанно, щоб ти зміг призвичаїти її до цього важкого при вільному вихованні обов'язку. Пам'ятай, що всяке гамування родить недовір'я, а коли воно зародиться, пропаща твоя робота. Отже упевнися, що серце дитини на твоїм боці, зробиш для неї необхідним. Хай у неї не буде любішого, жвавішого товариша, якого-б вона охотніше взяла за свого розвеселителя, ніж ти. Вона повинна тобі довіряти. Коли вона чого хоче, що ти не мо-

жеш ухвалити, вкажи їй на наслідки й дай волю, але дай їй ці наслідки добре відчуті. Завше показуй їй правдиву дорогу. Коли вона зійде в бік, в болото й застрягне, винеси її. Хай вона привикає сто разів приймати від тебе застереження й через недостатнє використання їх, при невгамованій свободі, попадати в неприємні, дуже неприємні ситуації. Коли ж, керуючи обставинами, доведеш до того, що природні наслідки речей, при їхньому дошкульному для неї діянні, вона зуміє відчувати й звязувати з твоєю порадю й застереженням, тоді, при сотні обставин, що все більш зміцняють довір'я, необхідне стримування її свободи ні в якому разі не дасть переваги недовір'ю. Вона повинна бути слухняною мудрому провідникові, батькові, що слушно застерігає, але цей провідник може видавати накази тільки тоді, коли в цьому є потреба. Жадна примха, жадна чванливість, жадне змагання до непотрібного знання, не повинні псувати твої накази. Коли є потреба наказувати, по можливості чекай на нагоду, коли сама природа речей дасть їй відчуті помилку, і дитина вже через наслідки своєї помилки зрозуміє необхідність твого наказу. Коли я, напр., хочу заборонити прикре торкання до всіх речей, то роблю це так: ставлю дві тарілки на стіл, одну з холодною водою, а другу з окропом. В холодній мий руки, а гаряча стоїть так, що дитина, напевне, попробує зробити те ж саме й попарить собі руки. „Не слід було б чіпати того, чого не знаєш“, це все, що я говорю, за для зменшення болю змазуючи йому оливою попечене місце. Через де-кілька днів кладу на стіл гарячі яйця. Зараз він знову візьме їх і знову попечеться. Тоді я кажу: „Мені не подобається, що ти все печешся. Не чіпай речей, поки ти їх не знаєш; коли що на столі стоїть, питай мене, чи можна чіпати“. Після цього я певний, що вона буде мати довір'я до мене, а рівночасно залишається моя заборона: що стоїть на столі, того не можна чіпати. Правда, я розумію, що як би не була добра така підготовка, вона не завше можлива. Мені здається, що коли вчитель в більшості випадків поступає з такою підготовкою й старанністю, то тоді й ті нечисленні випадки, де така підготовка неможлива, не матимуть небажаних наслідків, і він зможе за допомогою значної більшості позитивних ви-

падків і всім своїм вільним від сваволі поведженням з певністю довести до того, що нечисленні накази, де така підготовка неможлива, в серці дитини, повному довір'я, не візьмуть фальшивого напрямку.

В приготуваннях до обов'язків, звичок і вмілостей громадського життя так багато важкого і в той же час абсолютно необхідного, що неможливо виховати дитину на путнього громадянина, коли, напр., ця робота не почнеться ще в дитинстві, хоч тоді багато буде такого, що для неї незрозуміле й чого не можна досягти, ідучи за принципом: не починай з дитиною нічого, чого вона зараз не вважає за потрібне. Що-ж тут робити?

Припустімо, що ти цілою душею працював для придбання довір'я дитини, що ти потрібний дитині в її радощах, що у твоїй вдачі немає нахилу до свавільного наказування. Тоді старанно й уміло приготуй дитину до покори цій необхідності,—почуття обов'язку й послуху нехай буде для неї радістю. Я кажу: не поспішай з модерним многузнанством! Коли дитина тішиться найбільшою радістю свободи, берись за якусь роботу з того боку, що дитині буде найприємнішим і наймилішим; добре спостерігай, не перевантажуй її, для її втіхи поступись роботою; настільки бери участь у її втіхах, наскільки вона віддається твоїй роботі. Так керуй обставинами, щоб послух і працю зробити приємними. Із людських знань вибирай найлекше, що, таким чином, може мати найбільшу привабливість для дитини й привчить її до роботи, яка вимагає навіть годину сидіти. За вказівку хай служить тобі нахил до наслідування. Стоїть в хаті піч—намалюй її; хоч дитина за цілий рік не спроможеться накреслити чотирикутника, але призвичаїться до сидіння й роботи. Порівняння математичних фігур і величин є матеріал для ігор і урок мудрости. Ходити коло власного саду, звідусіль збирати в ньому рослини, збирати й зберігати в порядку, пильно й докладно личинки й жуки,—яка це підготовка до громадського життя! Яка це узда для лінощів і дикости! Як це далеко від пізнання, недоступного дітям, що повинні читати майже тільки в книзі природи!

Що менше роботи задаєш і що більше дбаєш про те, аби твої накази були приємними, тим необхідніш виконувати їх. Обов'язок і послух повинні нерозлучно зв'язува-

тися й вести до радості. У небагатьох випадках людина повинна й сліпо слухатися. Для легшого досягнення послуху важливе таке зауваження: відносно всього, що заборонено, вони (діти) повинні знати, що воно дійсно рішуче заборонено. Ніщо не веде до такого запеклого обурення, як непевність, коли її карається як помилку. Хто карає невинного, той тратить серце. Не думаймо, що дитина й сама знає, що шкідливе або що для нас важливе.

Переклав *В. Г. Мануляк*.

ПРИМІТКИ ДО ЩОДЕННИКА.

1) Тут, як і взагалі в щоденнику, мова йде про єдиного сина Песталощевого, Ганса Якова або Жака (так його назвали на честь Руссо), що народився 19-го серпня 1770 року. Тяжкий матеріальний стан, у якому, з невдачею його Нойгофського плану, опинився Песталощі, спричинився до того, що Жака було пізно віддано до школи (лише 1782 року). Ті ж самі скрутні обставини примусили батьків передчасно взяти його зі школи (1784 р.) й віддати до Фелікса Баттє в Базелі для вивчення торгівлі. Але, не почувуючи жадного нахилу до цього заняття, Жак 1787 року повернувся до Нойгофу. 1791 року він одружився з Ганною Магдалиною Фреліх, із Бруггу. Протягом усього свого життя Жак був хворий, з дитячих років він страждав ревматичними болями; на 21 році його життя це перейшло в тяжкі випадки, що часто продовжувалися цілими днями. З огляду на несприятливі обставини, Жак, не зважаючи на свої здібності, на все життя залишився мало освіченою людиною. Помер він 15 серпня 1801 року. Сина Жакового, Готліба, дуже любив Песталощі.

До нас дійшли 4 листи Песталощі до його сина: перший від 1783 р., другий від 1784 р., третій—1786, четвертий—1800. Нове видання цих листів читач знайде в такій книзі: „Pestalozzi in seinen Briefen. Briefe an die Braut und an Verwandte, herausgegeben von Paul Haeblerin und Willi Schohaus. Mit acht Abbildungen. Leopold Klotz Verlag Gotha. 1924.

Про виховання свого сина Песталощі згадує також у своєму „третьому листі про заклади для бідних на селі“. („Я із задоволенням бачу, як мій єдиний власний син бігає босоніж.“).

2) Служник у Песталощі.

3) Літера *Л* тут, очевидно, означає „латинь“ (Latein). Що ж до літери *О*, то тут справа складніша. Видавці творів Песталощевих, Бухенау, Шпрангер і Штеттбахер, розшифрували це так: „Ортографія“. Але нам здається таке тлумачення мало обгрунтованим. Справ-

ді, чи можна було займатися орфографією під час рухливих ігор і бігання. Крім того, в щоденнику немає жадної вказівки на те, що Песталоцці вчив свого сина писати. Чи не можна припустити, що літера *O* тут, як і взагалі в щоденнику, означає ортоепію? Докладніш про це в нашій вступній статті до щоденника.

4) Молодша сестра Песталоцці Варвара, що народилася 1751 р. Не слід змішувати її зі служницею Бабелі (Варвара Шмідт), що відіграла велику роль в житті Песталоццевого.

5) *L*, очевидно, означає тут „латинь“, *O*—ортоепію, слідує *L*—читання (*Lesen*).

6) Лікар із Обербургу (1738—1823). Про нього Песталоцці згадує також у своїй „третьому листі про заклади для бідних на селі.“ Коллер був не лише домовий лікар у Песталоцці, він обслуговував також його дитячий будинок у Нойгофі. До Коллера Песталоцці ставився з великою пошаною.

7) Швагер Песталоцців (1739—1806).

8) Каспар Фюслі, маляр і книгар (1742—1783). Це давній приятель Песталоцців, про нього Песталоцці часто згадує в своїх листах до нареченої. По всьому видно, що Песталоцці ставився до Фюслі з великою пошаною і вважав його за компетентну людину в справах господарства та виховання. Він часто звертався до нього за порадами, при чому в справах виховання він радився з ним не лише тоді, коли виховував свого сина, а й значно раніш, ще до свого одружіння. В одному з своїх листів до нареченої від 1767 р. він пише: „Моя кохано! Те, що Ви бачили з моїх планів що до виховання, є тільки менша частина. Про значно більшу частину (цих планів), про виховання розуму й серця, про уникання забобонів я тут не буду говорити. Я мушу ще сам дуже багато над цим міркувати, і це також причина, чому я бажав би перебалакати з Фюслі що-до моїх планів. Фюслі мене багато чому навчить, чого я не знаю. (*Pestalozzi in seinen Briefen. Briefe an die Braut und an Verwandte, herausgegeben von Paul Haebelin und Willi Schohaus. Leopold Klotz Verlag Gotha. 1924, S. 76*). І в багатьох пізніших листах до нареченої Песталоцці згадує про Фюслі; кожна з цих згадок справляє вражіння, що Фюслі дійсно був для Песталоцці авторитетним радником як у господарчих справах, так і у справах виховання. Коли ж візьмемо на увагу, що й у щоденнику Песталоцці згадує про Фюслі, наводячи його педагогічне правило, то ясно стане, що і під час написання щоденника Фюслі був для Песталоцці авторитетною людиною в справах виховання. Звідси побимо

той висновок, що Каспар Фюслі відіграв значну роль у житті Песталоццевого й у виробленні його педагогічного світогляду. На це не звернули ще належної уваги дослідувачі.

Що-до Каспара Фюслі, то ми знаємо також, що після того, як видання Песталоццівського Schweizer-Blatt (що його Песталоцці видавав протягом 1782 р.) зліквідувалося, він, Фюслі, захожувався коло поновлення цього видання в змінній формі: Schweizer-Blatt мав бути ілюстрованим і виходити раз у два місяці. Але цей план залишився невиконаний.

Каспара Фюслі не слід змішувати з Гайнріхом Фюслі, істориком, теж приятелем Песталоццевим, якому, Песталоцці, між іншим, присвятив одного зі своїх віршів (з приводу смерті жінки Г. Фюслі).

9) Це один із принципів дидактики Амоса Коменського (Див. „Велика Дидактика“, розділ XVI, основоположення VII-VIII). Взагалі законні ступневості й закінченості Коменський надавав великої ваги. Цікаво, що Песталоцці вперше довідався про це правило від Фюслі. Це, з одного боку, свідчить про роль Фюслі у виробленні педагогічного світогляду Песталоццевого, а з другого боку, це показує, що під час написання щоденника Песталоцці ще не був ознайомлений із „Великою Дидактикою“ Коменського.

10) Літера *P.* означає тут „Руссо“. Песталоцці посилається тут на одне місце німецького перекладу „Еміля“. Ось це місце: „(Від того, що ви нагородами й карами вимагаєте від дітей слухняності, повстає те), що ви привчаєте їх до лукавства, хвальші, брехні для того, щоб вимусити для себе нагороду або уникнути кари; нарешті, ви їх привчаєте під удаваною спонукаючою причиною завше ховати справжню причину, і цим самі даєте їм засіб безперестанно зловживати вами, позбавити вас знання їхньої вдачі й нагрожувати вас і інших марним базіканням“.

М. Гордієвський.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК ДО ЩОДЕННИКА.

I.

Видання, де уміщено Щоденника.

1. Pestalozzische Blätter für Menschen-und Volksbildung oder Beiträge zur Kenntniss Pestalozzis als Menschenbildner und zur Beförderung seiner Entwickelungs-und Unterrichtsweise. Von Dr. Johannes Niederer. Aus der Allgem. Monatsschrift für Erziehung und Unterricht, herausgegeben von J. P. Rossel, besonders abgedruckt. Aachen 1828. Bd. I—II. „Щоденника“ уміщено в першому томі під таким заголовком „Wie Vater Pestalozzi anno 1774 sein 3¹/₂ jähriges Söhnlein Jacobli unterrichtet und beobachtet und zu welchen Betrachtungen es führt“.

Це взагалі перше видання „Щоденника“.

2. Pestalozzis Sämtliche Werke. Herausgegeben von Dr. L. W. Seyffarth. 12 Bände. Liegnitz 1899—1902. Щоденника уміщено в 3-му томі цього видання.

3. Pestalozzis sämtliche Werke. Unter Mitwirkung von Dr. H. Morf und Dr. O. Hunziker, herausgegeben von L. W. Seyffarth. Liegnitz 1895 Щоденника уміщено в 20-му томі цього видання.

4. Pestalozziblätter. Herausgegeben von der Kommission des Pestalozzistübchens in Zürich. 1880—1903. Щоденник у 8-му томі.

5. Natorp. P. Johann Heinrich Pestalozzi. Langensalza 1905. Gresslers Klassiker der Pädagogik. Bd. 2³/₅. Щоденника уміщено в 2-му томі твору Наторпового.

6. Hofe, J. Johann Heinrich Pestalozzi. Berlin 1912. 2 Bde. Щоденника уміщено в 2-му томі.

7. Pestalozzi. Sämtliche Werke. Herausgegeben von Artur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. I Band. Berlin und Leipzig 1927. Verlag von Walther de Gruyter und C-o.

8. Pestalozzis Leben in Briefen und Berichten. Herausgegeben von

Adolf Haller. Wilhelm Langewiesche-Brandt. Ebenhausen bei München, 1927. Тут уміщено уривки з Щоденника.

9. Heinrich Guttenberger. Pestalozzi und die Schulerneuerung der Gegenwart, Wien 1926, 160 S. Тут уміщено уривки з Щоденника.

II.

Література про Щоденник.

На жаль, окремих розвідок про Щоденник ще немає. Доводиться обмежитися вказівкою на загальні твори про Песталоцці.

1. Natorp, P. Johann Heinrich Pestalozzi. Langensalza 1905. Gresslers Klassiker der Pädagogik. Bd. ²³/₅.

2. Natorp, P. Pestalozzi. Sein Leben und seine Jdeen. Vierte, fast unveränderte Auflage. Verlag und Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin. 1925. Про Щоденник на 8-й стор.

3. Alfred Heubaum. J. Heinr. Pestalozzi. Zweite durchgesehene Auflage, besorgt von Stadtschulrat Karl Muthesius, Seminardirektor in Weimar. Berlin, Verlag von Reuther und Reichard, 1920. Про Щоденник стор. 54—57.

4. Max Konzelmann. Pestalozzi. Ein Versuch. Zürich und Leipzig, 1926. Про Щоденник стор. 127—129.

5. Adolf Haller. Heinrich Pestalozzi. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens. Verlag von Huber und C-o. Frauenfeld und Leipzig, 1926. S. 225. Про Щоденник стор. 48—49.

6. Hermann Walsemann. Pestalozzi. Sein Leben, sein System und seine Methode. Breslau 1926. Verlag von Franz Goerlich. Про Щоденник стор. 17.

7. Schönebaum, Herbert. Der junge Pestalozzi. 1746—1782. Leipzig, Reisland, 1927, VII, 234 S.

8. Stein, Artur. Pestalozzi und die Kantische Philosophie. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen, 1927. Про Щоденник стор. 39—42.

9. Иоганн Генрих Песталоцци. К столетию со дня смерти. „Работник Просвещения“: Москва, 1927. Про Щоденник стор. 19—21 (стаття А. П. Пінкевича: „Песталоцци, его жизнь и учение“.)

Проф. А. ГОТАЛОВ-ГОТЛІБ.

ПЕСТАЛОЦЦІ В СВОЇХ ТВОРАХ
ПРО БУДИНОК ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ У НОЙГОФІ.

ПЕСТАЛОЦЦІ В СВОЇХ ТВОРАХ ПРО БУДИНОК ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ У НОЙГОФІ.

1.

Статті Песталоцці про дім для бідних дітей (Armenanstalt), що припадають на перший період його діяльності в Нойгофі, являють собою найцінніші документи з історії трудового виховання. Тут він загальними рисами накреслює вже свою майбутню соціально-педагогічну систему. Перш, ніж перейти до аналізу цих документів, слід сказати декілька слів про самий Нойгоф, про причини, що примусили Песталоцці переселитися з рідного Цюриху в сільський закутень, і про події, що сталися перед заснуванням трудового дому. Лише під таким освітленням стає зрозумілим багато чого в його нойгофських статтях.

Перший нойгофський період відзначено трьома спробами Песталоцці: спочатку спробою в царині сільського господарства, потім заміром створити широку прядільно-ткацьку мануфактуру, притягуючи бідних дітей до продукційної праці, і, нарешті, заснуванням трудового дому для бідних дітей. Нас цікавить в даному разі остання спроба, але вона тісно сплітається з першою і є відміна другого плану.

2.

Песталоцці поклав зробитися сільським господарем остаточно в 1767 році. У цьому намірі не було нічого випадкового. Сільсько-господарська діяльність цілком відповідала поглядам того гуртка „патріотів“, що його активним членом він був. Ці погляди підсилювалися поширеним тоді серед поступової інтелігенції вченням фізіократів, яке йшло на зміну економічній політиці меркантилізму, що панував у Західній Європі від XIV до другої половини

XVIII віку. Як відомо, меркантилізм бачив у грошах основу народнього багатства й заохочував до торгівлі та промисловости, нехтуючи сільським господарством; головний засіб збагачення країни вбачали в притягненні чужоземного капіталу; економічна політика меркантилізму зводилася на систему заборонних та заохотливих заходів, на монополії і привілеї, на докладну регламентацію виробництва й торговельних операцій; усю цю систему підтримувала бюрократична машина поліційної держави. Вчення фізіократів було реакцією на меркантилізм, але воно впадало в протилежну крайність. Відомо, що Кене, визнаний проводир цього руху, висунув принцип, що сільське господарство є єдиною продукційною, натуральною працею та єдиним джерелом національного багатства, а торгівля й промисловість є, хоча й корисна, але непродукційна, штучна діяльність. Ідеї фізіократів широко розповсюдились у Швейцарії, завдяки енергійній пропаганді І. Зеліна. Песталлоці, безперечно був під впливом цих ідей¹⁾. Щоб висвітлити світогляд Песталлоці нойгофського періоду, потрібно розкрити не лише економічні, а й соціально-політичні елементи вчення фізіократів. Вороже ставлячись до всього минулого й до всіх уламків феодального режиму, вони бачили в „освіченому абсолютизмі“ кращу форму врядування, вірили у всемогутність держави. Проте, соціальні погляди фізіократів відзначено глибокою внутрішньою суперечністю. Проповідуючи народолюбство, соціальну справедливість і соціальну моральність, благаючи зглянутись на трудящих і обтяжених, вони водночас захищали велике сільське господарство з найманими робітниками, як кращу форму господарства, і не відрізняли нагромадження національного багатства від збагачення великих господарів-фермерів. Недаремно К. Маркс бачив у вченні фізіократів першу концепцію капіталістичного виробництва. Захоплення сільським господарством і сільським життям („аграрною модою“) поширилося серед західньої інтелігенції від середини XVIII віку й дивовижно переплелася із прихильністю до економічної доктрини фізіократів. Ідилії земляка Песталлоці, німецького поета С. Геснера (1730—1788)

¹⁾ H. Grosche. Pestalozzi's Verhältniss zum Physiokratismus. („Die Deutsche Schule“. 1924. 1/2. S. 37 ff.

мали дуже великий успіх у Германії, Швейцарії та Франції. Сильне вражіння справила також книга К. Гірцеля, що вийшла 1761 року, „Господарство селянина-філософа“, де введено другого земляка Песталоцці, Якова Гуйєра, який сполучив зразкове сільське господарство з розумним та культурним життям¹⁾. Ідеалізації розумного життя на лоні природи надто сприяв Жан-Жак Руссо, Еміль якого виховується на сільському просторі, щоб „працювати, як селянин, і мислити, як філософ“.

У Швейцарії тяга передової інтелігенції до сільського господарства, ходіння в наряд, прагнення „сісти на землю“ були викликані особливими місцевими причинами. Економічно відстала Швейцарія за тих часів переживала дуже болісний процес розкладу старих господарських форм під наступом капіталістичного виробництва. Селянина в державі вважали за найнижчу істоту. Під поглядом меркантилізму, що тоді панував, його працю цінувалося лише остільки, оскільки він давав дешеву сировину для індустрії.

Цілком відповідно до духу меркантилізму місто монополізувало промисловість і торгівлю. Тільки міські мешканці мали право належати до цехів і вчитися ремесл. Продавати свої продукти до інших кантонів або йти туди на заробітки селяни не мали права. Через силу тяжких законів селянство було закабалене своєму колективному владареві—місту, де своєю чергою панувала купка патриціанських родин. Міщани не платили жодних податків; уся вага податкових обов'язків лягала на село. Селянство бідніло дуже швидко. Заробіток на „фабриках“ був не тривкий, бо виникали промислові кризи, і тоді сила безробітного люду валандалася без роботи, збільшуючи моральний розклад. За переписом 1771 року в цюрихському кантоні налічувалося 137.267 мешканців; з них одну третину склали безземельні, а друга третина старцювала²⁾.

У своїм романі „Лінгард та Гертруда“ Песталоцці згодом яскраво змалював життя села, де відбувається економічне і соціальне розшарування, і де численна маса цілком збіднілих селянських семей живе з випадкової праці на фабриках та з поденного, при чому п'яти-шостилітні діти

1) A. Haller. *Heinr. Pestalozzi*. (1926). S. 30.

2) *Grosche*, *op. cit.*

мусять за копійки прями цілий день. Сумні супутники павперизму: пияцтво, бруд, жорстокість, старцювання сповняли жахом та співчуттям чутливі серця передової молоді. І ось почалося „ходіння в нарід“ молоді, щоб пізнати його, зійтися з ним, працювати з ним і допомогти йому вибратися з біди. Для цієї молоді сільська робота не була модною течією, ідилічним переживанням, але наказом морального обов'язку.

Песталоцці належав до найкращих представників передової молоді. Ціле життя в ньому полуменіла палка любов до народу.

Він мав можливість досхочу працювати в сільському господарстві у свого діда з матернього боку, пастора в селі Генг. Року 1765 Блунчлі („Меналк“) пише своєму другу Каспарові Шультгессові: „Я відвідав Песталоцці в Генгу; ця людина цілими днями жне на полі хліб, жито тощо. Сердега порізав собі мало не всі пальці на лівій руці“.

Думка про професію сільського господаря вабила Песталоцці ще й тому, що одночасно з допомогою народів давала змогу заробити на прожиток. Але для цього треба було вивчити сільське господарство ґрунтовно. І ось у вересні 1765 року Песталоцці, з поради свого друга Йог. Касп. Лафатера, подався вчитися до вславленого під той час Йогана Чіффелі, що недалеко від Бургдорфу (у бернському кантоні) завів у себе в маєтку широке досвідне господарство, розводячи, між іншим, марену, з коріння якої добували червону фарбу¹⁾.

Ентузіяст Чіффелі прийняв гостя із щирим серцем, але Песталоцці не став агрономом-практиком. Згодом він із лагідною іронією згадує про цей період свого життя такими словами: „Я пішов від нього (Чіффелі) великим сільсько-господарським мрійником із багатьма окремими грандіозними й справедливими поглядами та надіями що до хліборобства, як прийшов до нього мрійником-городянином із багатьма окремими грандіозними й вірними городськими відомостями, поглядами та надіями“.

За деякий час Песталоцці почав шукати нагоди придбати шмат землі для самостійного сільського господарства.

¹⁾ Haller, op. cit. S 31. f.

За допомогою матери, що за ціну довголітньої нужди склала невеличкі гроші, та одного банкіра, що ризикнув стати до спілки з Песталоцці, останній по довгому шуканні оселився в сусідньому бернському кантоні, поблизу від містечка Бруггу¹⁾. Повний радісних надій, він подався 1768 року до місця своєї наступної діяльності.

3.

Десятків за три кілометрів на захід від Цюриху, у теперішньому кантоні Ааргав, між річками Аар і Райс, розляглася зелена долина, оточена узгір'ями, укритими лісом. Долина ця носить назву „Бірське поле“ (Birrfeld) від невеличкого сільця Бірр, укритого зеленими деревами, що наче притулилося до гори. На північному кінці цієї долини, де зливаються обидві річки, лежить містечко Бругг. На південь від Бруггу видно на високій горі руїни старовинного родового замку Габсбург. Ще на південь—село Гебенсдорф із церквою. На південний схід Бірру, на річці Райс, лежить містечко Мюллінген. Все це—історичні місця, зв'язані з діяльністю Песталоцці. В найдальшому бідному куточку долини, відомому під назвою Летен, біля села Бірр, Песталоцці придбав по весні 1769 року кілька дрібних ділянок пустопорожньої землі, з каменистим ґрунтом, і почав розробляти її під культуру марени, засіваючи землю кормовими травами. Тимчасово, доки збудував власну садибу, він оселився в містечку Мюллінгені, відкля майже годину треба було йти до його ділянок. Потім кількість земельних ділянок, що їх скуповував Песталоцці, все збільшувалась, і між Брунеггбургом і Бірром утворилося досить широке володіння, що належало Песталоцці. Ця широчінь господарного розмаху згодом мала нещасні наслідки, тому що він не мав господарно-адміністративних здібностей.

Тимчасово, до збудування власної садиби, Песталоцці оселився в містечку Мюллінген, спочатку сам, а від 30-го вересня 1769 року зі своєю дружиною Ганною (з родини Шультгесс). Це був час важкої, проте радісної праці. Занедбану землю доводилося осушувати, очищати

¹⁾ Ця місцевість згодом увійшла до складу кантона Ааргав, що утворився по революції, року 1803.

від каміння та обробляти. Ганна брала жваву участь у господарстві. З усіх боків почали наїздити друзі глянути на „пустинників“ у їхній романтичній самотності. Песталоцці і його жінка вели щоденник, що зберігся і яскраво змальовує

Ісаак Ізелін, приятель Песталоцці, який виправляв його необроблені твори й піклувався про їх надрукування.

ці роки життя майбутнього педагога. Над Песталоццевим підприємством тим часом збиралися грозові хмари. На селах біррського поля все це діло справляло вражіння порожньої примхи городського мешканця. Проте збіднілі селяни, спродуючи Песталоцці шматки своєї виснаженої землі, добре-

таки скористали з його великої довірливості. Ще гірше було те, що зовсім недосвідчений у таких справах Песталоцці обрав на свого посередника, довіреного, а далі й доглядача, типового сільського куркуля, прасола Меркі, осоружного для всієї околиці. Всі гроші пішли на будівництва хати та на обробіток землі. Банкір, що кредитував підприємство, поквапився з нього вийти. Від цілковитої руїни на де-який час врятували Ганнині батьки. 19 серпня 1770 року народився в Песталоцці син, якого названо на честь Руссо

Йоганн Рудольф Чіффелі, в маєткові якого Песталоцці вчився хліборобству.

Жаком („Жакілі“, „Якоблі“—пестливі швайцарські ймення), а на весні 1771 року сім'я перейшла до власної садиби на Бірфельді, що її Песталоцці назвав „Новий Двір“ (Neuhof або Neuenhof). Хату поставили під горою Кестенберг, а ліворуч була шопа для господарчих цілей.

4.

Захоплення сільсько-господарчими планами почало поволі холонувати в Песталоцці. Мрію про створення тихого сільського кутка, який водночас став би за осере-

док широкого культурно-педагогічного впливу на околичне населення, не було здійснено. Але жадні невдачі не могли прохолодити бурхливої діяльної натури Песталоцці, який до кінця днів своїх лишився палким ентузіястом. Повстає новий план: заснувати велику прядільно-ткацьку мануфактуру. Як і перша сільсько-господарча спроба, це фабричне підприємство не було наслідком раптового імпульсу. Воно тісно зв'язане з соціально-економічною обстановою тієї доби та з поглядами Песталоцці, який обраховував цю обстанову.

Ми вже зазначали те, що о другій половині XVIII ст. в землеробсько-скотарській Швейцарії, як і по інших країнах середньої Європи, помітно перехід до індустріальних форм господарства. Незаможне населення бруггської округи, де містився Нойгоф, яке жило з поденщини (Таупер), здобувало мізерний заробок, між іншим, і прядінням. По різних місцях виникли мануфактури. Незабаром по своїм переїзді на нові місця Песталоцці звернув увагу на цей промисел і почав роздавати бавовну на обробку бідним селянським сім'ям¹⁾. Його дружина, як це видно зі щоденника подружжя Песталоцці, на початок 1770 року вже досконально опанувала техніку прядіння.

Відкриваючи прядільно-ткацьку мануфактуру, Песталоцці почав набирати бідних дітей. Так робили й інші; але одмінно від суто-підприємницьких мануфактур, він з'єднує зі своєю новою справою і педагогічні завдання.

Найяскравішою рисою в характері Песталоцці була його жалісливість, готовність допомогти слабшим та бідним. Ще хлопчиком він надто страждав, коли здатні селянські діти мусили залишати школу через бідність. Старцям він віддавав усе, що було під рукою. Почуття справедливості керувало ним у всіх випадках життя, і він мужньо боровся з кривдою, не думаючи про наслідки. Ще в дитинстві, перебуваючи вакаціями у діда з матернього боку, сільського пастора, він мав можливість знайомитися з темними картинами селянської нужди та безправства. Видовисько дітей, що одночасно виснажувалися й через надсильну каторжну працю на „фабриці“, і в самих тяжких умовах убогої,

¹⁾ Haller, op. cit., S. 41.

але жорстокої школи, краяли серце майбутнього педагога. Ще хлоп'ятком Гайнрих замислювався над тим, як-би допомогти бідному людові.

Живучи в Нойгофі поплич з народом, він з жахом дивився на селянських дітей. Декого з них батьки просто продавали сільським глитаєм та підприємцям, які нещадно виснажували їх надсильною роботою. Інші знову волочилися юрбами, старцюючи та крадучи. Час від часу уряд робив облави на безпритульних та старців, але це, звичайно, не допомогало. Витягнути цих бідолах з безодні злиднів і пороків і призвичаїти їх до праці й людяного існування,—ось яке завдання поставив собі Песталоцці. Мануфактура, яку він мислив, повинна була водночас сприяти поширенню серед околичного населення поліпшених засобів виробництва.

Народництво Песталоцці не пошкодило йому ясно усвідомити, що наступна індустрія викликана неминучим ходом життя, що загальмувати її неможливо і що вона підвищує продукційність людської праці. Він бажав, щоб бідак, що страждає від гніту феодального режиму й від визискування промисловця, краще пристосувався до нової форми господарства й брав із індустрії як найбільше користи. Тому не можна, на його думку, посилати дітей на фабрики підприємців, де ці діти гинуть фізично й духовно, а треба утворити для них умовини, в яких вони могли-б працювати, але в той самий час виховуватися й готуватися до життя. Але Песталоцці, який не був практичною людиною й не мав ні обігового капіталу, ні належного досвіду, відразу широко поставив справу, не вважаючи на заперечення своєї рідні й друзів. Було збудовано майстерні і устатковано гуртожиток для дітей. У 1773 році в Нойгофі з'явилися перші діти, а наступного року підприємство розпочало роботу. Воно являло собою сполучення мануфактурного виробництва з сільсько-господарським. Діти повинні були не лише прясти й ткати, але й працювати в будинку, в саді і в полі, навчаючися водночас грамоти і виховуючися в релігійно-моральному дусі. Фабрикати й продукти мали збуватися на базарі¹⁾.

¹⁾ А. Нейбаум. J. Heinr. Pestalozzi. 2 Aufl. (1920). S. 57 f. Haller, op. cit. S. 53.

Згодом, у своїй „Лебединій пісні“, написаній на схилі віку, Песталоцці розкритикував свою мануфактуру, назвавши її безглуздою спробою, широко початою, без солідних знань у мануфактурній справі й без обігового капіталу. Підприємницькі мануфактури тримались тоді завдяки поліпшеним технічним прийомам, точному обліку прибутків і видатків та жорсткому визиску робітників: а цього саме й не було в Нойгофі.

Зрозумівши свою помилку, Песталоцці вже в 1775 році закрав мануфактуру, проте він не відмовився від свого педагогічного плану, який з дивною впевненістю продовжував провадити, вже в стислих рямцях.

Ще того-ж таки 1775 року він почав здійснювати свою третю нойгофську спробу: він засновує „Будинок для бідних дітей“ (Armenanstalt), що утворив добу в історії трудового виховання. По суті, це був його первісний план, що його тимчасово заслонило мануфактурне підприємство. Коли в перших двох планах господарчі завдання стояли поперед педагогічних, то в „Домі для бідних дітей“ педагогічний бік уже стає метою, а господарчий—лише засобом.

5.

Звівшись ні на що в сільському господарстві й мануфактурі, Песталоцці не мав жадних коштів на організацію і утримання трудового будинку для бідних дітей. Через це він вирішив звернутися до суспільности з закликом, де пропагандував свої соціально-педагогічні ідеї і прохав про матеріальну допомогу. Песталоцці мав підставу сподіватись на поспіх, тому що від 1774 року його було прийнято jako дійсного члена до „Гельветичного товариства“¹⁾, яке щорічно збиралося в Шінцнаху. В цій громаді було чимало впливових осіб. Особливо важливе значіння для майбутньої діяльності Песталоцці мало його тісне зближення з секретарем базельської міської ради—Ісаком Ізеліном.

Наприкінці 1775 року Песталоцці випускає відозву під таким заголовком: „Прохання до друзів людства та добро-

¹⁾ Це товариство було центром культурного поступу Швейцарії. Його засновниками (1761 р.) були Гірцель, Ізелін т. инш.

зичливців про милостиву допомогу закладові, що має на меті дати бідним дітям виховання і працю в сільській садибі¹⁾. Відозву помічено 9 грудня. В цій відозві Песталоцці стисло й ясно викладає свої соціально-педагогічні ідеї. Він говорить про те, що вже давно плекає думку про можливість, як що сприятимуть умови, налагодити справу так, щоб навіть малі діти помірною продукційною працею самосплачували своє утримання. Завдяки цьому пощастить, на думку Песталоцці, вирвати дітей з пазурів злиднів і пороків, дати їм виховання, гідне людини, і зробити їх корисними й працездатними громадянами. Другий принцип, який висунув Песталоцці в своїй відозві, полягає в тому, що навіть, маючи просту їжу й тривалу працю, діти зможуть нормально розвиватися, коли буде додержано гігієнічних і педагогічних умов. Організувати дитяче життя потрібно, на його думку, таким чином, щоб діти, знаходячися в колективі в атмосфері гуманності, любови, але й суворого розпорядку, поступовно визволялися від своїх ганебних звичок і підносилися до справжньої людяности. Песталоцці вважає за можливе послатися на де-який власний досвід. Но й гоф, на думку автора відозви, утворює, що до цього, сприятливу обстанову; потрібна лише де-яка позика на устаткування та на утримання молодших, ще непрацездатних дітей. Тому Песталоцці прохає філантропів і доброзичливців позичати йому протягом шістьох років по де-кілька гульденів щорічно, поки заклад спроможеться, щоб почати сплачувати борг після десятого року. Зі свого боку Песталоцці обіцяє віддати всі свої сили вихованню бідних, закинутих дітей, навчати їх читання, письма й рахунку, а по-над те, хлопчиків ще й інтенсивного дрібного землеробства й садівництва, а дівчат—хатнього господарювання. За головне виробництво трудового дому вибрано тонку пряжу. Песталоцці обіцяє дати дітям нормальну гігієнічну обстанову і збуджувати в них почуття справжньої релігійности й доброчинности. Благодійники мають можливість особисто або через довірених осіб стежити за нормальним розвитком закладу, про життя й діяльність якого щорічно оголошуватимуться звіти. У цьому стислому доку-

¹⁾ P. S. W. 3, I, 137—141.

менті перед нами виникають загальні риси тієї соціальної педагогіки, яку Песталоцці розвине докладно в дальніших своїх творах.

Відозву Песталоццеву зустріли співчутливо, і кошти почали припливати з різних боків. Одні керувалися в даному разі філантропічними чуттями, інші, головним чином представники влади, бачили в замірі Песталоцці корисний засіб проти соціально-небезпечного явища безпритульності та жебрацтва, а також джерело піднесення добробуту країни, і лише де-хто пройнявся справжнім значінням його педагогічних ідей. Найбільше допоміг Ісак Ізелін, який від 1776 року почав видавати в Базелі журнал „Ефемеріди людства або бібліотека етики, політики й законодавства“, на зразок одноіменного французьького фізіократичного журналу¹⁾. „Ефемеріди“ Ізеліна, які ставили собі мету розповсюдження і підтримку нових економічних ідей та починань, зібрали навколо себе в ролі співробітників багатьох талановитих людей Німеччини й Швейцарії. У третьому числі „Ефемерід“ за 1777 рік Ізелін передрукував відозву Песталоццеву, чим дуже сприяв успіхові його заходів. Ізелін ретельно пропагандував у своєму журналі ідеї та досягнення Песталоцці й друкував де-які його твори. Він зрозумів геніяльність Песталоцці, сподівався від нього великих вчинків і незмінно підтримував його плани, дарма, що ці плани часто завалювалися.

Тут буде доречно сказати де-кілька слів про соціальний і склад того кола людей, до якого звернувся за допомогою Песталоцці. Це цілком особи з вищої класи: землевласники, шляхтичі, багаті патриції, купці, міська та земська влада й т. п. Ми зустрічаємо тут Ф. Х. Мюллера, великого землевласника та „гофмайстера“, Е. фон-Граффенріда,—також великого землевласника й члена бернської „Великої ради“, „юнкера“, підполковника Н. А. Еффінгера, також члена „Великої ради“, Н. Е. Чарнера, що раніш обіймав посаду оберфогта („вищого земського начальника“), ландфогта Галлера та інших. Серед установ, що відгукнулися на заклик, Песталоцці називає такі аристократичні організації, як бернську „Комерційну раду“, „Економічну громаду“

¹⁾ Heubaum, op. cit. S. 59 f.

„Малу громаду“ і „Французську колонію“¹⁾. Це геть чисто організації, члени яких належали до зверхніх клас. Звертаючися до цих сильних світу цього, Песталоцці змушений був у дусі свого часу додержувати лагідного поважного тону і оздоблювати свою мову пишними титулами. Згодом у своїй оїму романі „Лінгард і Гертруда“ Песталоцці також вивів у ролі добродійників народу герцога, дідича Арнера, пастора Ернста й фабриканта Майера. Все це люди освічені й по своїому доброзичливі, але вони належали до зверхніх клас. Щоб з'ясувати цю рису в тодішній діяльності Песталоцці, ми повинні взяти на увагу, що він жив у ту добу, коли допомоги народові чекали зовні, головним чином від освічених керовників. Його тодішні соціяльні погляди багато в чому збігаються з поглядами фізіократів, які покладали свої надії на освічений абсолютизм, прираховували землевласників до продукційної класи й гадали, що інтереси державця й народу, поміщика і його селян тісно звязані один з одним. У всіх своїх працях аж до 1798 року, коли революційна хвиля захлюпнула Швайцарію, Песталоцці не виходить за межі цих рямців. Ця віра в можливість перетворити сучасне йому суспільство на гармонійну патріархальну родину і в її рямцях реформувати виховання, звичайно, дуже наївна.

У своїх соціяльно-політичних поглядах Песталоцці за все своє довге життя пережив не одно вагання. Років десять перед тим, за свого юнацтва, він писав гострі політичні памфлети в демократичному дусі, якими кликав до боротьби з гнітом патриціянської олігархії. Тепер він звертається до цієї олігархії за допомогою.

Але було б великою помилкою бачити в ньому вузького філантропа. Песталоцці розумів, що нарід загруз у „болото злиднів“ через те, що на село, організоване й підготовлене всім своїм минулим лише до хліборобства, насунулась несподівано промисловість, а також тому, що сільський люд не був організований і озброєний до боротьби з новими умовами. Стороння допомога потрібна народові, на думку Песталоцці, лише на перших початках. Нарід може поліпшити свій матеріяльний і духовний стан лише своїми влас-

¹⁾ P. S. W. ³ I, 141, 170, 174, 189, 190, 394.

ними зусиллями; керовники й друзі народу повинні лише допомогти йому організувати цю саму допомогу. Ось—соціально-педагогічна ідея, що лежить в основі статтів про трудовий дім для бідних дітей у Нойгофі, ідея, що згодом дійшла повного розвитку у романі „Лінгард і Гертруда“. І там і тут виступає перед нами не філантроп, а організатор народнього життя.

6.

Відкриття в Нойгофі „трудового дому для бідних дітей“ позначає собою переходову добу в діяльності Песталоцці. Від цього моменту він остаточно приєднався до великого педагогічного руху XVIII—XIX в.в. Ми знаємо, що вже з юнацтва він з'єднував долю бідних дітей зі своїми планами й мріями; нойгофське життя дало лише остаточний стимул тому, що вже давно настигало.

Нам потрібно коротко зупинитися на згаданому педагогічному русі, з одного боку, щоб точно визначити ролі і значіння нойгофської спроби в історії трудового виховання, з другого,—щоб з'ясувати генезис соціально-педагогічних ідей самого Песталоцці.

Песталоцці жив у ту добу, коли прагнення поліпшити основи й систему виховання було однією з провідних ідей поступової інтелігенції. Ж. Ж. Руссо в своїй книзі „Еміль“, що побачила світ у 1762 році, був лише найяскравішим, оригінальним і красномовним тлумачем „настроїв“, що тоді панували. „Еміль“—це гостре обвинувачення проти системи виховання, що відвернулася від правди й природи, переоцінка всіх цінностей, поворот від умовного до істинного, цеб-то до природи. „Педагогіка природи“ справила велике вражіння на людські думки. Філантропісти проповідували її в Німеччині зверхнім класам; Песталоцці ставив своїм життєвим завданням перевести її в маси; він перетворює абстрактні ідеї Руссо на практичне діло силою своєї самовідданої любові до людства.

Інтерес до реформи виховання став одним з домінуючих елементів в ідеології кращих людей Німеччини и Швайцарії. Лессінг (1729—1781) змалював розвиток людства в творі „Виховання людського роду“; Шіллер (1759—1805)

мріяв про таке виховання, яке повинно призвести до гармонії духа й тіла і до моральної волі; Гете (1749—1832) віддав данину захопленню педагогічними ідеями в душі Руссо в своєму романі „Учнівські роки Вільгельма Майстера“ (кінець 70-х років XVIII віку). У педагогічному русі брали участь Гердер (1744—1803), провідник новогуманістичної течії Фрідріх Ав. Вольф (1759—1824), філософи Кант (1724—1804) та Фіхте (1762—1814) і поновники Пруссії Штайн (1757—1831) і В. Гумбольдт (1767—1835). У світогляді перелічених письменників, філософів, вчених і державних людей пануючі ідеї віку переломлювалися в різний спосіб, але всі вони з'єднувалися свідомістю потреби поліпшити виховання і декларацією великої ваги виховання для всього суспільства¹⁾. Усі ці течії, що йшли із Франції і Німеччини, жваво сприймала цюрихська інтелігенція, до якої належав Песталоцці²⁾.

Отже, умови європейського життя другої половини XVIII віку з логічною необхідністю висували ідею реформи виховання.

У великому педагогічному русі XVIII віку, крім природозгідности, була ще одна характерна риса: це ідея сполучення навчання з продукційною фізичною працею, ідея, яка має своє пояснення в розкладі старих форм господарства і у виникненні мануфактурної промисловости. Ідея сполучення продукційної праці з розумовою діяльністю, звичайно, не була новою в той час. Ще в XVII віці її розвинув англійський квакер Джон Беллерс (1654—1725) у своїй праці „Пропозиція про заснування промислової школи“, що з'явилася в світ у Лондоні 1696 року. Цікаво, що Дж. Беллерс, як потім Г. Песталоцці, зосереджував увагу на проблемі павперизму й бачив у своєму проекті засіб перетворити бідаків на „людей“. Коли ця ідея пустила коріння раніш в Англії, ніж у Німеччині й Швейцарії, то це пояснюється економічною відсталістю обох останніх країн. Беллерс залишився невідомим у Швейцарії, але, проте, там добре знали Ж. Ж. Руссо, в „Емілі“ якого провадиться ідея з'єднання розумової праці з фізичною.

¹⁾ Fr. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichts. 2. Aufl. II, 189 ff.

²⁾ A Heubaum. J. Heinr. Pestalozzi. 2. Aufl. (1920), s. 53 ff.

Пристосування принципу праці, що сама себе сплачує, до виховання бідних дітей здійснив ще наприкінці XVII віку німецький педагог-пієтист А. Г. Франке, який у 1695 році відкрив у Галле свій славнозвісний „Педагогіум“; але бідні діти працювали тут, щоб почасти покрити витрати на своє утримання й приготуватися до трудового життя, а багаті готувалися до розумової праці й працювали фізично лише з педагогічних міркувань. Таким чином, заклади Франке було збудовано на суто-станових і благодійницьких принципах. Вони не були в жадному звязку з природозгідною педагогікою, але слава про їхній успіх, що розкотилася по Європі, дуже сприяла пропаганді ідеї самоплатної школи для бідних дітей, ідеї, яку згодом намагалися здійснити і інші, а в тім числі й Песталоцці в Нойгофі. У добу панування меркантильної системи, коли особливо підтримували промисловість, приклад Франке повинен був знайти наслідувачів. Особливо старанно взялися втягувати дітей до продукційної праці пруські королі. По шлезьких школах завели прядіння; кандидати на вчительські посади повинні були знайомитися з шовківництвом, щоб згодом завести цю галузь в школі; у потсдамському військово-сирітському притулку хлопчиків і дівчаток наказано було навчати різних ремесл і виробництв (1724 р.).

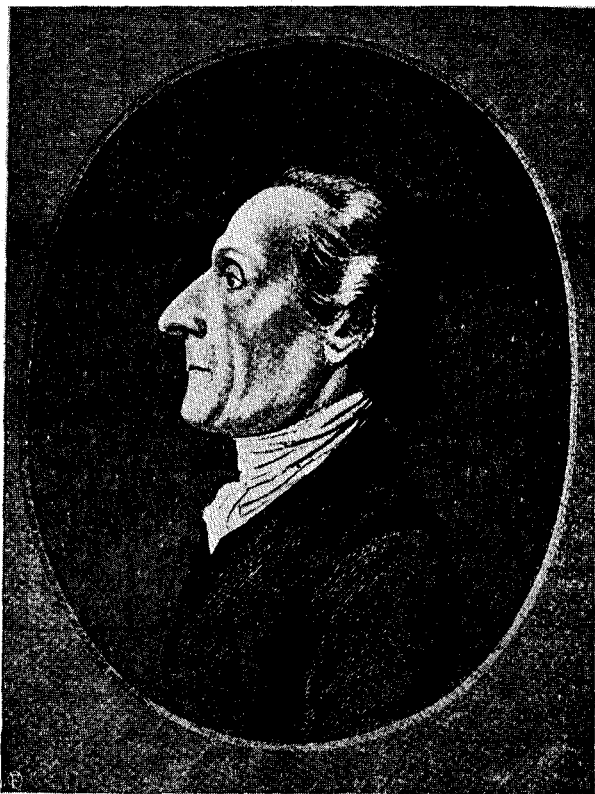
На початку 70-их років XVIII століття Фердинанд Кіндерман поширив „трудові та індустріальні школи“ в Чехії. Їх було звязано з сільськими народними школами; дівчата там вчилися прядсти, шити, в'язати то-що, а хлопчики — садівництва, городництва, бджільництва й шовківництва. Ці роботи мали виховальні цілі, давали дітям ручні навички і можливість діставати на уторговані від продажу гроші потрібне шкільне приладдя. Наприкінці XVIII віку в Чехії нараховувалося вже щось до 200 шкіл такого типу¹⁾.

З'єднання навчання з фізичною працею ми знаходимо також у німецькому педагогічному русі філантропістів, батьком якого був Йоган Базедов (1724—1790). Філантропічна течія, що була однією з відмін німецького „рус-

¹⁾ E. Burger. Arbeitspädagogik. Geschichte, Kritik, Wegweisung. 2. Aufl. (1923), s. 63 f. 70 f. Heubaum. op. cit. S. 59 f.

W. Rein. Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik. 2. Aufl. 2. B. („Kindermann“).

їзму“ (цеб-то рецепції ідей Р у с с о), розвивалася рівнобіжно з песталоціянством; ці течії не раз ворогували одна з одною; кожна з них обстоювала свою оригінальність й незалежність; але без жодного сумніву обидві течії впливали одна на одну¹⁾. Наприкінці XVIII віку з'єднання навчання з продукційною фізичною працею становить уже основний па-

Йоганн Каспар Лафатер (1741—1801), приятель Песталоцці.

нуючий принцип усіх поступових людей доби. Цього погляду додержуються діячі великої французької революції: Лавуазьє, Кондерсе, Талейран та інші²⁾.

¹⁾ Pinloch. La réforme de l'éducation en Allemagne au XVIII siècle. (1889). A. Heller. Pestaiozzis Verhältniss zu den Philanthropen. Päd. Magaz., 524 (1914).

²⁾ А. Fortunatov. Теория трудовой школы в ее историческом развитии, 1, 109 сл.

Цей рух зростав і надалі.

На початку XIX віку багатий і освічений аристократ-філантроп Пилип Еммануїл Феленберг, що відіграв дуже важливу роль в житті Песталоцевім і став нарешті його ворогом, але сприйняв багато чого з його педагогічних ідей, утворив у своєму маєтку в Гофвілю, біля Мюнхенбухзее, в бернському кантоні, цілу систему виховально-навчальних закладів, що притягали до себе увагу цивілізованого світу. У Гофвілі було організовано також і професійну школу для бідних дітей. Подібно до Песталоцці Феленберг бачив в освіті могутнє знаряддя відродження суспільства та врятування його від господарчої руїни. Дитячу продукційну працю, якою сплачувалося дитяче утримання, він також визнавав за потрібне з'єднати з навчанням, як це робив Песталоцці в Нойгофі¹). Таким чином, будинок для бідних дітей (Armenanstalt) є одним із етапів в історії трудового виховання. Однак, між ним і спорідненими установами, так попередньої, як і сучасної йому доби, була велика різниця. Там панували або філантропічні, або вузько-утилітарні, або меркантильно-бюрократичні тенденції, а в Песталоцці ми бачимо здійснення глибокого соціально-педагогічного плану, про який мова буде нижче.

Ще повнішого розвитку зазначений вище принцип набув о першій четвертині XIX віку в соціаліста-утопіста Роберта Овена, який зумів глибше підійти до соціальної проблеми, ніж Песталоцці. До складу освіти Овен заводить продукційну працю, навчання й гімнастику. Цю формулку основного педагогічного принципу сприйняв у 60-х роках XIX віку революційний марксизм, який, за словами Н. К. Крупської, запозичив з педагогічних ідей XVIII і XIX віків усе, що було в них здорового.

7.

Незабаром після відкриття будинку для бідних дітей Песталоцці мав можливість докладно розвинути свої теоретичні погляди на завдання й методи виховання бідних дітей. Приводом до цього була така обставина. Бернський патрицій Микола Еммануїл Чарнер

¹) Hunziker. Pestalozzi und Fellenberg.

(Tschärner) умістив в 1776—1777 роках у „Ефемерідах“ Ізеліна сімнадцять листів, де цей освічений й по-своєму доброзичливий до селян аристократ розвинув свої погляди на виховання в патріархально-феодальному дусі. Основна думка Чарнера полягала в тому, що всі стани повинні виховуватися відповідно до їхнього соціального становища. Становий устрій є ніби-то непорушним фундаментом соціального ладу. Стан керовників повинно виховувати до влади, міські стани—до виробництва, а селянських дітей—до землеробства. Погляди Чарнера панували в XVIII віці. Вони—рідні ідеям Лайбніца й Вольфа про здібність людської вдачі до розвитку й самовдосконалення; ми їх зустрічаємо також у представників філантропізму¹⁾. Свого соціально-педагогічного проєкта Чарнер одягнув у форму утопії. Він малює чарівну місцевість, де лежить панський маєток; тут знаходиться також і виховальний заклад. Автор веде читача до наставника, під доглядом якого селянська дитвора бавиться на моріжку. Наставник розповідає про походження закладу, про його завдання і про засоби виховання дітей. Селянські діти тут готуються до землеробської праці²⁾.

Ідилічні картини, намальовані добросердим паном, не могли не викликати заперечень з боку Песталоцці, який, по-перше, з власного досвіду знав усю темряву й жах селянського побуту, а по-друге, через свої гуманні погляди на людську природу, не міг не протестувати проти чарнєрової вузько-станової схеми. Песталоцці звернувся до Чарнера з двома листами, де, в протилежність його утопії, розвиває теоретичні й практичні міркування про виховання селянських дітей в індустріяльній школі. Ці листи здалися Чарнерові в такій мірі цікавими, що він надіслав їх Ізелінові до друку. Песталоцці, який раніш не мав думки їх оголошувати, згодився на це, але поперед де-що виправив. Листи з'явилися в „Ефемерідах“ у 1777 році, в четвертому номері цього журналу. Потім було надруковано в „Ефемерідах“ і третього листа Песталоцці, саме в дев'ятому номері від 1777 року³⁾.

1) Heubaum. J. Heinr. Pestalozzi. 2. Aufl. 1920. S. 59.

2) Листи Чарнера P. S. W.² III, 237—241, Попів. Israel I, 22.

3) P. S. W.³. I, Textkritik, 342.

У шанобливих і навіть покірливих листах Песталоцці, адресованих його сановному кореспондентові, бренть, одначе, гірка іронія. Песталоцці пише, що він не може йти за Чарнером у його надхмарні глибини, його ідилічний рай, де ангелоподібні діти п'ють вчення наймуддрішої простоти. „Я повинен іти“, каже від далі, „своїм шляхом, під тягарем загальмованої людини, яка не має права ні про що мріяти. Я повинен боротися з майже непереможними труднощами, не маючи попередників та керовників¹⁾).

Щоб зрозуміти, як правильно поставити виховування бідних дітей, не слід, на думку Песталоцці, підноситися над хмари, а потрібно злетіти на землю й познайомитися із злиденним існуванням бідних, з їхніми потребами та з умовами їхнього побуту.

Де причина злиднів? Бідак здебільшого бідує тому, що його не виховано для заробітку згідно з його майбутніми потребами. Потрібно усунути цю причину. Але як же це зробити? Потрібно так виховувати бідних дітей, щоб їх було як найкраще озброєно на боротьбу з суворими умовами їхнього майбутнього життя. Діти повинні зникнути до всіх обмежень, щоб вони не були для них тягарем: вони повинні пройти життєвий іспит і вправи в тяготах, у терпінні й у перемозі над всіма бажаннями, які перешкоджають безупинному виконанню їхніх майбутніх обов'язків; у них слід виховати ті вміння, ті засоби заробітку, які будуть у місці їхнього майбутнього життя за найможливіше джерело їхнього існування; дітей потрібно так загартувати, щоб їхнє майбутнє тяжке життя не здавалося їм незвичним і огидливим.

Песталоцці передбачає, що така суворя система може вразити сентиментальні чуття сановних філантропів, і поспішає запевнити їх, що і в його серці палає щире бажання найбільшого добра, яке лише можливе для цих покинутих. Але в такій серйозній справі не можна впадати в сентиментальність. Які ж установи найбільше пристосовано до того, щоб перевести в життя нову систему виховання?

¹⁾ Ibidem, I, S. 142.

Песталоцці суворо нападає на фальшиву, чисто зовнішню філантропію. Всі багаті громадські притулки для бідних дітей, за рідкими винятками, є продукти нерозумної благодійности, розсадники нікчемних людей, бо вони залишають нерозвиненими ті здібності, які пристосовані до майбутнього стану бідака; зверхня краса таких установ тільки сліпить шаноблюство багатих філантропів, які не знають потреб бідности¹⁾. Замість громадських притулків, на які марно витрачається великі кошти, Песталоцці висуває, яко найкращу форму виховання, трудовий будинок для бідних дітей (Armenanstalt), з'єднаний з будь-якою галуззю місцевої індустрії. Ця установа повинна бути приватним підприємством і утримуватись на основах самоплатности²⁾. Песталоцці розуміє, що його план, який пориває з традиційною системою виховування бідних дітей, може зустріти серйозні заперечення. І справді. Адже за традицією вважалося, що біднота повинна готуватися до землеробської праці—єдиного джерела існування. Такої думки дотримувався й Чарнер. Чи не ризиковано пірвати з цією традицією і „підпорядкувати виховання бідака духові індустрії?“ Як відіб'ється це на моральному й фізичному розвитку дітей? Чи не пошкодить нова система сільському господарству, якого, звичайно, не можна закидати ради індустрії? Далі. Чи дійсно в дитячій праці закладена така потенціальна сила, що її можна зробити джерелом для здобуття потрібних ресурсів, щоб утримувати вихованців трудового будинку? Усе це—надзвичайно серйозні питання, і Песталоцці відчуває ввесь тягар узятій на себе відповідальности³⁾.

Доказові основних засад нової системи виховання бідних дітей присвячено другого листа Чарнерові.

9.

Одним із найтрудніших питань було відношення індустрії до землеробства. Песталоцці, як ми бачили вище, в першу добу своєї діяльності сам віддав данину захопленню землеробством і антипатії до індустрії. Ще й

¹⁾ Ibidem, I, S. 146.

²⁾ Ibidem, I, 142, 147.

³⁾ P. S. W.³ I, 148.

тепер серце його лежить до сільського господарства. Але землеробство не скрізь є достатнє джерело існування для бідака. По багатьох місцях уже розвинулася індустрія. А коли це так, коли місцеве населення змушено пристосуватися до неї й харчуватися з неї, то потрібно використати індустрію в інтересах так виховання, як і держави ¹⁾.

Звідси, звичайно, не випливає, що бідних дітей треба надсилати на суто-підприємницькі фабрики, де вони знають жахливого визиску і втратять людський образ. У цьому місці листа Песталоцці зі звичайною своєю палкістю дає волю обуренню проти нехтування бідних дітей і висуває ідею братолюбства й загально-людського виховання. „Син бідака, загубленого, нещасного“, говорить він, „не для того тільки існує, щоб крутити колесо, яке своїм ходом підіймає вгору гордого бюргера“. „Нехай я до останнього мого зідхання“, вигукує він далі, „почуваю в кожній людині свого брата“.

Він не раз настирливо говорить, що діти, яких зовсім занедбано й забуто, повинні діставати загальнолюдське виховання (*allgemeine Auferziehung des Menschen*) ²⁾.

У цьому Песталоцці значно підноситься над своїми сучасниками, і його устами говорить не так економіст, політик і філантроп, як людина й педагог. Але водночас, як ми бачили вище, він поділяє пануючий погляд, що бідака повинно виховувати для бідацького існування ³⁾.

Песталоцці спростовує забобон, ніби-то індустріяльна праця доводить до морального й фізичного пошкодження людини. Праця, як праця, сільсько-господарська чи індустріяльна, не має в собі нічого морального або аморального. Вона є лише засіб, щоб досягнути мети. Чи буде людина ткати, чи орати,—вона не стане від цього моральніше, або аморальніше. Моральної мети досягається не формою праці, а цілим ладом закладу. Індустріяльна школа відкриє що до цього широкі можливості, на чому автор листів особисто переконався своєю трьохлітньою спробою виховання бідних дітей. В індустріяльній школі, як показала та-ж спроба, цілком досягаються і цілі

¹⁾ Ibidem, I, 158—159.

²⁾ Ibidem, I, 143.

³⁾ P. S. W. ³, I, 142.

фізичного виховання дітей, коли виробництво поставлено розумно й скеровано любов'ю до людськості¹⁾).

Найуразливішим місцем у новій системі виховання бідних дітей було питання про джерела їхнього утримання. Песталоцці відкидає філантропічний притулок і висуває на його місце самоплатний трудовий будинок. З огляду на це він змушений докладно зупинитися на працездатності дітей. Спроба довела, що від 6-го року вони стають придатними до промисловості, і що ця придатність зростає аж до 18 року. Тому є змога рано звязати виховання з промисловістю. Докладними і складними обчисленнями він потім доводить, що ще замолоду в людині закладено реальні трудові ресурси, за допомогою яких можна не тільки дістати кошти на утримання вихованців трудового будинку, але й де-який лишок, щоб сплатити позику на початкове устаткування. Ця прогресивність прибутку від працездатності дітей ще зростає, бо працю провадиться спільно. Виховання бідних дітей, на думку Песталоцці, слід доручити приватній особі, яка живе в маєтку на селі, або власникові фабрики на селі. Але без гарантії, що вихованці залишаться на протязі кількох років, підприємство не може мати тривкої бази; тому, з болем у серці, Песталоцці змушений рекомендувати прикріпити вихованців до фабрики.

10.

У перших двох листах до Чарнера Песталоцці висуває, головним чином, теоретичні міркування на користь свого трудового будинку. У третьому листі він, очевидно, з бажання свого кореспондента, повідомляє переважно про факти зі своєї особистої трьохрічної спроби. Його будинок для бідних дітей може існувати при наявності двох чинників: по-перше, продуктивності дитячої праці і, по-друге, можливості зниження витрат на їхнє утримання. Це два фундаменти, на яких базується цілий педагогічний план і всі розрахунки Песталоццеві. Ці теоретичні передумови, на погляд Песталоцці, здійснилися. Презумпція досягнення мети закладу для бідних дітей сама по собі правильна. Діти легко навча-

¹⁾ Ibidem, I, 160—163.

лися тонкого прядива, і розмір прийнятої в розрахунку продуктивності дитячої праці й дешевости їхнього утримання було підтверджено загальним досвідом. Та обставина, що заклад стоїть серед широкої ділянки власної землі, яку оброблюють самі діти, особливо забезпечує дешевість їхнього утримання. Крім того, діти таким чином підготовляються до того інтенсивного сільського господарства на дрібних ділянках, яке згодом, поруч їхньої головної праці в індустріальному виробництві, стане за їхній підсобний заробіток і разом з тим за відпочинок і відраду. Але при всій внутрішній правильності теоретичних планів і розрахунків, підприємство, на думку Песталоцці, може збанкрутувати, коли не ураховано різні зовнішні умовини й коли підприємцеві бракує практичних знань. Песталоцці визнає свою першу помилку, коли він вигадав велику фабрику й звязав з виробництвом ще й торговельні операції. Це призвело до закриття фабрики, але він не здався в тугу і з невдачі набрався досвіду. Ця невдача аж ніяк не похитнула правильности основних принципів. Але й згодом, коли підприємство продовжувало існувати в невеликих розмірах, трапляється ще багато труднощів. Найбільше завдавали прикростей самі діти і особливо їхні батьки.

Надзвичайно тяжко було викоренити в дітей анти трудові навички, що розвинулися підчас волоцюства. Ще важче було здобути довір'я до себе в підозрілих, озвірилих, нещирих, звиклих до бешкетування, або байдужих дітей. Зазнавши приємностей мандрівного життя, де-які з них нудились, рвалися на волю, часто-густо тікали. Батьки цих дітей також випитували довготерпіння Песталоцці, ставлячи до нього безглузді вимоги, сиплючи на нього дикі обвинувачення й т. инш.; бувало, що вони забирали своїх дітей, коли тільки їх було вдягнуто та взуто. Надто тяжко було боротися з брудом, коростою та різними хворостями. Підприємство вимагало ощадности, а діти виявляли нахил до ненажерливости, до безладдя й крадіжки. Це все знижувало продуктивність їхньої праці і переплутувало господарські розрахунки. Ще більше було труднощів з досягненням моральних цілей через поганий приклад найманих служників¹⁾.

¹⁾ Ibidem I, 166—168.

На думку Песталоцці, підприємець повинен ґрунтовно вивчити місцеві й індустріяльні виробництва, сільське господарство, форми збуту краму; він повинен вести справу обережно й економно. Одначе, підприємство і за цих умов зазнає численних випадковостей, коли воно не буде знаходитися під урядовою охороною, коли воно не матиме забезпечення в формі письмових договорів з батьками, що ці останні не заберуть дітей завчасу. Це питання про „прикріплення дітей“ до закладу Песталоцці зачепив ще в другому своєму листі. Він почуває, що цей крок мусить здатися неприємним на погляд суспільности, але він вважає його за неминучий.

У цьому листі Песталоццевому вже вчуваються де-які тривожні ноти. Але він ще повний надій і запевняє свого кореспондента, що головні точки його плану залишаються правильними¹⁾.

11.

Через 7 місяців після третього листа до Чарнера Песталоцці знову звертається до благодійників з проханням про допомогу. У цій другій відозві, поміченій 18 березня 1777, він дає водночас перший звіт про розвиток своєї установи. Відозву було надруковано в „Ефемерідах“ Ізеліна під оригінальним заголовком: „Уривок з історії самого низького людства. Відозва до гуманности на її користь²⁾“.

З цього документу ми довідуємося, що заклад вже розрісся: в ньому 36 дітей, а з весни Песталоцці збирається значно збільшити цю кількість дітей тому, що тільки за таких умов можна зміцнити установу з господарчого боку.

Песталоцці говорить у відозві, що йому доводиться боротися з великими труднощами; діти і особливо їхні батьки завдають чимало прикростей. Але він з радістю може заявити, що його педагогічне діло виправдується. Приклади, які наводить тут Песталоцці в звязку з характеристиками своїх вихованців, справді дуже яскраві. Ми далі зупинимося ще на виховавчих методах Песталоцці.

1) P. S. W.³ I, 172.

2) P. S. W.³ 176—182.

Останнім документом про нойгофський трудовий заклад для бідних дітей є другий звіт Песталоцці, помічений 26 лютим 1778 року („Правдива звістка“¹⁾). Звертаючися з подякою до благодійників за зроблену допомогу, Песталоцці наводить коротку історію свого закладу і знову зупиняється на тих труднощах, яких йому доводилося і ще доводиться зазнавати. Спроба приватної особи організувати виховальний заклад, успіх якого повинен був цілком залежати від працездатності бідних дітей, що в ньому вони виховувались, являла собою план, який самою природою допускав передбачати незачисленні труднощі. „Дітей бідних батьків, з усіма ознаками невмілого виховання, не пристосованого до їхніх майбутніх обставин, — всіх таких дітей, приведених сюди з різних місць і з різних господарств, без ніяких попередніх навичок до працьовитости, здебільшого з усім легкодумством, розпустою, незадоволеністю і високодумством бідного, — виховувати всіх цих дітей разом у приватному домі, освічувати їх для своєї кінцевої мети, при таких умовах, щоб вони користувалися із своєї повної волі, освічувати їх без зовнішнього авторитету, ніде не шукаючи захисту своїх інтересів, і покласти з ними й через них основу такого трудового дому, щоб його прибуток забезпечив підприємству його довговічність та міцність,...“ Такий був план Песталоцці²⁾). В додаток до труднощів, відомих нам уже з попередніх статтів, ще скоїлося таке лихо, як неврожай, град і подорожчання продуктів.

Але ці утруднення, за словами Песталоццевими, не підривають основних принципів його плану, істинність яких стверджено досвідом. Гостре питання про витрати на великий дім, з одного боку, і про прибутки виробництва цього дому, з другого, з кожним днем розв'язується в що-найбільш сприятливому дусі. Цьому сприяє щасливе з'єднання індустріального виробництва з сільсько-господарськими роботами, тому що заклад збудовано серед сільської обстанови.

¹⁾ P. S. W.³ I, 182—190.

²⁾ P. S. W.³ I, 183.

Що ближче фабрика до сировини, що різноманітніше її виробництво і що більший місцевий попит на її продукцію, то краще забезпечено безперервність її виробництва.

Песталоцці наводить багато доводів проти звичайних підприємницьких фабрик. Один з цих доводів особливо вартий уваги. На звичайній фабриці робота зводиться до одного чи до кількох незмінних прийомів. Ця однобічність не тільки суперечить виховавчому принципіві, не тільки шкідлива для людини; але й небезпечна з економічного боку. Адже однобічно розвиненій людині, що знає лише один-два прийоми, важко знайти заробіток. Виховальна установа, заснована на виробничому ґрунті, повинна бути організована таким чином, щоб розвивалися різні здібності, потрібні для виробництва¹⁾.

У цьому місці Песталоцці проголошує той принцип політехнічної освіти, що стане гаслом поступової педагогіки в наступні віки.

Зі звіту ми довідуємося, що заклад має 37 дітей і підлітків, віком від 4—19 літ. Отже, намір, висловлений ним торік, — значно поширити кількість дітей (дивись „Уривок з історії найнижчого людства“), не був здійснений. Головна цінність звіту Песталоцевого 1778 р. полягає в знаменитих характеристиках всіх його 37 вихованців, які він накреслює кількома влучними штрихами, з дивною прозорливістю, зо всіма фізичними й духовними здібностями й хибами дітей²⁾. Ці характеристики ми розглянемо тут в звязку з тим педологічним матеріалом, який є й у першому звіті 1777 р. У Нойгофі є діти з різних країн, тут є сироти, безпритульні, нешлюбні, діти злочинців та інші покидьки суспільства. Фізичний стан багатьох незадовольняючий: тут є виснажені, з одмороженими ногами, горбані, змарнілі й т. п. Що до духовного стану, — пересічний рівень дітей також невисокий: є звиклі волоцюжки й жебраки; де-які — розумово відсталі; інші — грубіяни, брехливі, вперті, ледачі, злодійкуваті, надто недовірливі і т. п. Є серед підлітків та дітей цілком дужі фізично й нормальні розумово й морально, є й обдаровані, але ця група

1) *Ibidem*, I, 163.

2) P. S. W.³ I, 186—190. Порівн. характеристики в „Уривку“, *ibidem* I, 176 ff.

не складає більшості. Цікавить вік вихованців. Два з них молодше 4 років, 17 — віком від 7 до 10 років включно, 14 — віком від 11 до 15 років включно і 4 старше 15 років. Коли відкинути надто оптимистичну думку Песталоццеву що до працездатності дітей, то нормально працездатними з 37 вихованців можна визначити лише 18 (щось—до 48,5%). Отже утримання біля половини дітей було тягарем для установи.

Крім дітей в Нойгофі є великий штат на 12 найманих людей: майстри, майстрихи, робітники, служники то що. Це теж, звичайно, обтяжувало бюджет закладу.

Діти вчилися прядіння, ткання, шиття, сільсько-господарської праці й хатнього господарювання. Крім того їх навчають читати, писати, арифметики, співів і французької мови. Проте, цим дисциплінам не віддається стільки часу, скільки по міських школах; головну увагу звернено на підготовку до індустріальної й сільсько-господарської праці, а навчання грамоти запізнюється в порівнянні до міста¹⁾.

Із цього видно, що Песталоцці в цей період ще мало віддає уваги дидактичним питанням, і що навчання дітей грамоти провадилося в Нойгофі примітивними засобами. Про це свідчить, між іншим, те, що один робітник-ткач навчав „початків грамоти й складів“. Це типове явище другої половини XVIII віку, коли вчителювання було допоміжним заробітком для каменярів, шевців і т. п. Розробка Песталоцці методичних питань належить до пізнішого часу.

Песталоцці надзвичайно уважно, як дійсний експериментатор, стежив за тим, як відбувалося на його вихованцях перебування у трудовому домі. Кожен успіх людського чуття в занедбаних дітях викликає в нього радість. Як приклад, наведемо такі цитати: „Сузанна Датвілер, із Ельфінгену, 10-ти років, дочка нещасного батька, що перебуває в домі примусової праці; прийшла до закладу надто пригніченою й виснаженою; фізично надзвичайно поправляється, пряде порядно, має здібності до співів і дуже талановита“. „Марія Бехлі... 8-ми років; надзвичайно тупоумна, кволла. Та для людства повинно бути цікавим те, що навіть діти занадто розумово відсталі, які через

¹⁾ Ibid. I, 179.

звичайну жорстокість приносяться в жертву домові для божевільних, завдяки м'якому керовництву можуть бути врятовані від нещастя замкненого життя для простого заробітку відповідно до їхньої квалості й можуть бути підготовлені до здобування собі утримання й до насолоди вільним, негальмованим життям". Один із вихованців, Фрідлі Мінт, став згодом славетним мистцем. Його талановитість до малювання Песталоцці помітив одразу, і він зазначає у своїх двох звітах зростання цього дару. Ці спроби виховання морально, розумово й фізично відсталих і безпритульних дітей варті великої уваги. Сучасна педагогіка викрила соціологію й побут таких дітей, їхні психофізичні властивості й виробила методику роботи серед них. Ця робота тепер окружена громадським співчуттям. У зовсім інших умовах був Песталоцці. У всього його оточення (окрім жінки та декого з близьких друзів) клопіт його про злиденних, безпритульних, калік та розумово відсталих викликав подив та глум. Найгірше розуміли суть його роботи околичні селяни. Але для Песталоцці кожна дитина була істотою дорогоцінною; він докладно досліджував дітей, щоб довідатися, яка це саме праця підходить кожному з них.

Вдала спроба з двома розумово відсталими дівчатами, які призвичаїлись до продукційної праці й можуть вже з надією глядіти на майбутнє, так захопила Песталоцці, що він у першому своєму звіті 1777 р. висловлює бажання прийняти ще де-кілька тупоголових дітей та калік, щоб продовжувати ці спроби¹⁾. Нойгофські спроби Песталоцці з безпритульними й відсталими дітьми мимохіть переносять нас на 20 років пізніше, коли він заснував у Штанці дім для сиріт, життя якого він сам так яскраво змалював у „Листі до друга“. Щоб оцінити глибину його думок, треба взяти до уваги добу, коли жив Песталоцці. Якщо й тепер праця з безпритульними й відсталими дітьми дуже часто вважається за справу філантропічну, то для віку XVIII ще й надто. Песталоцці ж бачив у безпритульності дітей соціальну проблему великої трагічної ваги, явище, що сталося через дезорганізаторське оточення дитини.

1) P. S. W.³ I, 179.

Тут буде доречно зупинитися на тих виховальних методах, яких Песталоцці вживав у Нойгофі. Він прагнув оточити своїх здичавілих вихованців усім добром родинного життя. Це той „дух родинного життя“, ті стосунки батька і дітей, зігріті взаємною любов'ю й довір'ям, які так характерні для цілої його педагогічної системи, і які він вважає за „незмінну основу усякого справжнього виховання“.

В „Уривку з історії найнижчого людства“ ми знаходимо також і загальний обрис поглядів Песталоцці на релігійне й моральне виховання. За студентських років він жив в атмосфері раціоналістичних ідей. Але раціоналізм англо-французької Просвіти в німецьких країнах згодом витиснула ідеалістична філософія. Песталоцці також проробить цю еволюцію, не втрачуючи, проте, де-яких раціоналістичних відтінків у поглядах своїх що до політики, релігії то що. Щира релігійність є основним тлом його світогляду; він палко молиться й виконує де-які обряди, але він ніколи не був вірним сином ортодоксальної церкви; навпаки, він ворог релігійної догматики, катехизису, вузького конфесіоналізму й святенности. Песталоцці типічний представник „релігії серця“, а не формальної релігії. Він цікавився де-якими містичними сектами, які вели пропаганду в Швейцарії, але спроба одного з новітніх дослідників, Делеката, офарбити світогляд Песталоцці надто містичними тонами відгонить штучністю¹⁾. Релігію, на думку Песталоцці, потрібно зробити приступною для народнього розуміння; але з його роману „Лінгард і Гертруда“ ми знаємо, як рішуче він боровся проти грубих забобонів темної маси. Віра в бога, на думку Песталоцці, є водночас і „велика основа народньої моральности“. У Нойгофі моральне виховання теж нерозривно зв'язано з релігією, але його провадиться не шляхом „напутливих балачок учителя“: це „учаслива батькова наука“, що проходить крізь усе життя закладу²⁾.

Передові розуми тої епохи були захоплені ідеєю „виховання до гуманности“, до людяности. По німецьких країнах

¹⁾ Порівн. Fr. Delectat. Joh. Heinr. Pestalozzi. (1926), Ss. 45 ff., 202 ff.

²⁾ P. S. W³. I, 179. Порівн. також. „Перший лист“. P. S. W³. I, 144.

ця ідея (*Bildung zur Humanität*) стала гаслом новогуманістичної течії (А. Ф. Вольф, Вінкельман, Лессінг, Гете та інш.¹). Але коли представники нового гуманізму утворили собі індивідуалістично-естетичний ідеал гуманності в аристократичному дусі, сильно пофарбований старогрецькими тонами²), Песталоцці і в цьому разі підійшов до справи з боку своїх, народницьких поглядів. Виховуючи дітей, він весь час мав на меті допомогти всьому народові піднятися з безодні темряви та морального занепаду на височинь справжньої людяности.

У кожній дитині, найбільше занедбаній, він бачить „зародок людяности“ (*Keim der Menschheit*), який можна розвинути. Цей „внутрішній фонд серця“ тільки тимчасово втух від нещасного, зіпсованого життя; потрібно його збудити, і нещасного буде врятовано³).

Є ще одна риса в педагогічних поглядах, яка звертає на себе увагу. Як розумів Песталоцці значіння дитячої праці? У своїх поглядах на цю справу він пройшов деяку еволюцію, починаючи від своїх нойгофських спроб і кінчаючи своїми педагогічними творами початку ХІХ віку. Заводячи працю у виховання, Песталоцці безумовно прагнув того, щоб дати дітям засіб заробити на прожиття. Проте, і в цій суто практичній галузі він стояв далеко вище від філантропістів, що керувалися самими тільки утилітарними завданнями. „Філантропін“ Безедова в Десав був суто-становою установою, де фізична праця для вихованців з багатих сімей була спочинком, гімнастикою та педагогічним засобом, для бідних же вона була просто ремеслом; цих останніх виховувалось у філантропіні як служників („фамулянтів“).

У Нойгофі, навпаки, найбільшій дітей було оточено найбільшою увагою. Песталоцці бачив у праці засіб досягнути педагогічної та гігієнічної мети й засіб організувати дитяче оточення в колективі, як він його розумів, тоб-то у формах сім'ї⁴).

1) F. Paulsen, op. cit. II, 193, 196.

2) Gertrud Bäumer. Die soziale Idee in den Weltanschauungen des XIX. Jahrhunderts. S. 21 ff.

3) P. S. W.³ I, 177.

4) Burger, op. cit. S. 86 ff.

У сучасній педагогічній літературі не раз трактувалося питання, чи слід вважати за трудові школи в сучасному розумінні цього слова ті заклади, що фігурують в спрабах Песталоцці й в його творах. На це відповідають позитивно, але зауважують, що в його трудових закладах бракує трьох істотних елементів: по-перше, трудова школа Песталоцці пристосовує дітей до існуючого соціально-економічного ладу, а не готує будивників нового суспільства; по-друге, Песталоцці хоч і вимагає для всіх тої освіти, що веде до гуманности, проте зміст цієї освіти не єдиний, бо бідні діти готуються у нього до бідного життя, а це унеможливує утворення єдиної шкільної системи, без якої ми тепер не мислимо собі народньої освіти; нарешті, трудовий заклад Песталоцці орієнтується на дрібне сільське господарство, на дрібне ремесло й на „мануфактуру“, а сучасна школа — на велике господарство й на велику індустрію¹⁾. Ця оцінка трудової школи Песталоццевої з марксистського погляду, зрозуміло, цілком вірна. Заклад Песталоцців можна розглядати, як прототип сучасної західньої „школи чинности“ (Tatschule Лая, école active Фер'єра). У цьому розумінні висловлюється й Лай у своїй відомій книзі „Школа чинности“²⁾. Що Песталоцці був прихильником не вузького професіоналізму, а політехнічної освіти, вже було зазначено.

Відзначимо тут головні хиби виховавчої системи Песталоцці у нойгофському будинкові для бідних дітей. Наш випробуваний віковим досвідом розум одразу побачить їх. Насамперед на слабосилі дитячі плечі кладеться таку працю, що кількістю далеко перевищує всі більш-менш розумні норми. З погляду сучасної педагогіки цілком помилкове є й те, що Песталоцці виховував дефективних дітей вкупі з нормальними. Нойгофський заклад мав серйозні хиби й організаційного характеру. Справу було поставлено на надто широку ногу, штат службовців потребував великих грошей, а з Песталоцці був невдалий господар. Сама думка про трудовий дитячий будинок, що мав

¹⁾ А. Фортунатов. Теория трудовой школы в ее историческом развитии. I, 267 сл.

²⁾ W. A. Lay. Die Tatschule. (2. Aufl. 1921). S. 9 ff. — Ad. Ferrière. L'école active. (1922) I, 31—43.

самоокупитися, була помилкова в тодішніх економічних умовах, коли праця, а надто дитяча, була зовсім знецінена, і її продукти могли покрити витрати тільки при тій потворній експлоатації, яка мала місце в сем'ї, а надто на фабриці. Природно, що Песталоцці не міг витримати конкуренції з „мануфактурами“.

14.

У звіті 1788 р. ще звучать оптимістичні ноти. Песталоцці сприятливий кінець розпочатої спроби вважає за надзвичайно важливий для людськості. Дослідження тих шляхів, які полегшують виховання бідних дітей за допомогою звичайних трудових закладів, він має намір зробити „єдиною метою свого життя“¹⁾.

Але катастрофа була неминуча. Хворість жінки, що її звалила надсильна праця, неврожай та інші біди примусили Песталоцці, щоб задовольнити кредиторів, вже 1779 р. продати частину землі, а 1780 року він мусив, хоч йому серце краялося і слізьми обливався, розпустити своїх вихованців²⁾. Це був не самий лише матеріальний, але й моральний крах. Образи та зневаги сипалися з усіх боків. У шумливому, веселому Нойгофі, де ще так недавно кипіло трудове життя, стало сумно, порожньо, голодно й холодно. Мрію життя Песталоцці було зруйновано. Тридцяти чотирьох років від народження він почував себе ганебно вигнаним із суспільства, як людина ні до чого непридатна. Світова мудрість вирекла над ним свій присуд.

Звичайну людину така катастрофа зломала-б; звичайна людина намагалася-б тепер, навчена з гіркого досвіду, повернутися до того суспільства й пристосуватися до міщанських ідей та звичок. Та Песталоцці залишився вірним своїм переконанням. „Не зважаючи на глум та смішки людей, що мене відкинули, не зважаючи на їхні голосні крики: „нешасний, ти менше від кожного найбіднішого наймита здатний допомогти собі самому й мрієш, наче здатний допомогти народові“, — не зважаючи на ці глумливі крики, які я читав на вустах, могутній потік серця мого не вгавав прагнути до одної великої мети — загородити

¹⁾ P. S. W.³ I, 185.

²⁾ Neubaum, op. cit. S. 66.

джерело бід, в яким потопав мій нарід". Так описував Песталоцці згодом свій тодішній душевний стан¹⁾.

В ці тяжкі часи знайшлися, однак, люди, і насамперед Ізелін, що зберегли довір'я та приязнь до Песталоцці. Вони врятували його від остаточного зубожіння й допомогли йому протягом дальших 18 років віддатися літературній творчості.

Нойгофський будинок для бідних дітей, в якому дехто з дослідувачів небезпідставно вбачає першу в історії людства спробу трудової школи²⁾, завалився через непрактичність Песталоцці й хибність його господарчих тверджень, але ця спроба відіграла велику роль в історії педагогічних ідей.

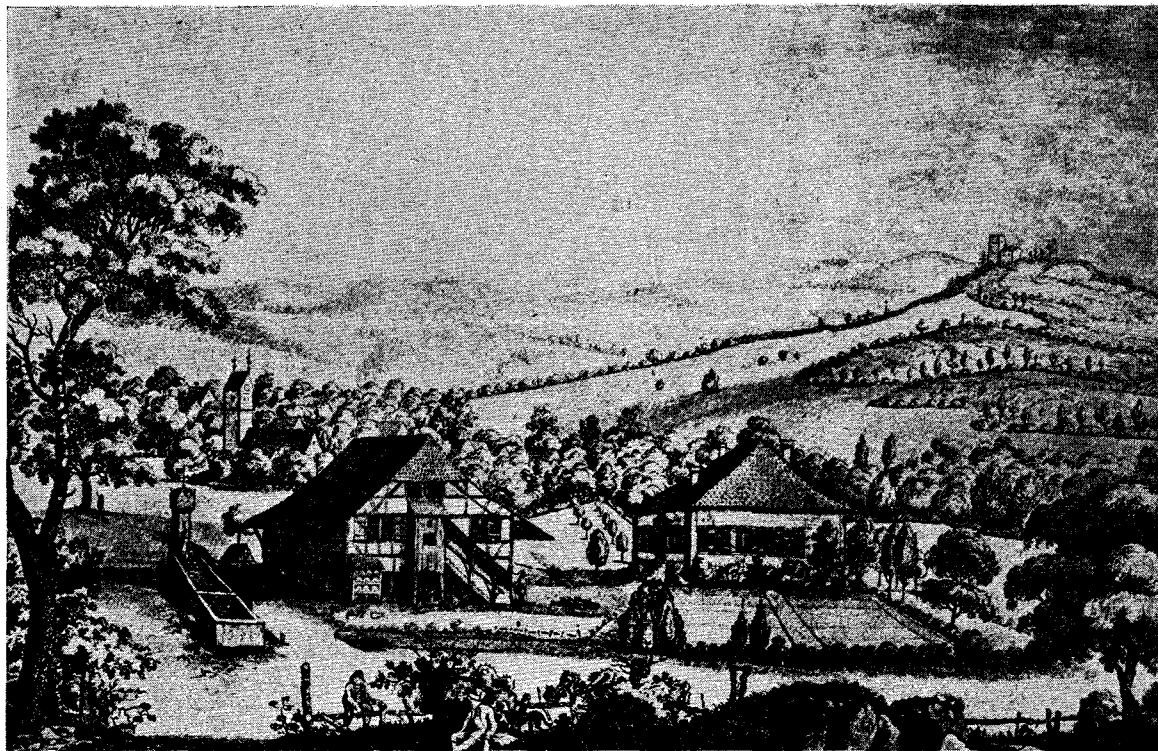
Після смерти останнього представника сім'ї Песталоцці, його правнука Карла, який помер 1887 року, не залишивши нащадків, Нойгоф багато разів міняв своїх власників. 1912 року його, нарешті, купило благодійне товариство, що організувало тут професійну трудову колонію імени Песталоцці (Pestalozzi-Heim) для хлопчиків-підлітків, що вимагають особливих виховальних заходів.

Проф. А. Готалов-Готліб.

1) Haller, op. cit., S. 63.

2) А. Фортунатов, op. cit. I, 238.

ТВОРИ ПЕСТАЛОЦЦІ
ПРО БУДИНОК ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ В НОЙГОФІ.

Нойгоф. (Оригінал у Песталоціанумі в Цюріху).
Намальовано Іоганном Гайнріхом Шультгессом, братом Ганни Песталоцці, 1780 року.

ПРОХАННЯ ДО ДРУЗІВ ЛЮДСТВА ТА ДОБРОЗИЧЛИВЦІВ ПРО МИЛОСТИВУ ДОПОМОГУ ЗАКЛАДОВІ, ЩОБ МОЖНА БУЛО ДАТИ ВИХОВАННЯ Й ПРАЦЮ БІДНИМ ДІТЯМ У СІЛЬСЬКОМУ БУДИНКУ. 1)

Я звертаюсь до де-яких друзів людства та доброзичливців, щоби просити їх допомогти закладові, продовжування якого, коли залишити на моїх тільки плечах, тепер неможливе.

З давнього вже часу я вважав за ймовірне, що діти, навіть меншого віку, виконуючи незначну працю, могли би, при вигідних обставинах, рано заробляти сами собі утримання; при цьому деякі позички для устаткування можна було б покрити, і втрату навчального часу можна було б компенсувати; а що до будівлі та утримання, то це можна було б влаштувати дешево. Я вважав ретельне досліджування цієї справи через відповідно зроблені спроби за надзвичайно важливе для людства.

Я бачив в одній бідній місцевості злидні сільських дітей, що їх було віддано громадами в найми до хліборобів. Я бачив, як гнітюча жорстокість користолюбности майже всіх цих дітей геть чисто губить тілом і, міг би я сказати, душею. Скільки їх, позбавлених бадьорости й життєвості, змарніло, не може зрости до людськості та моці, ані для самих себе, ані для батьківщини. Я вважав розполіг моїх маєтностей навколо Кенігсфельдена за відповідний, щоби зробити на них де-які спроби в цій моїй любій справі, і тоді здавалося, що мені допоможуть такими коштами, яких тепер мені бракує. А проте, шляхом досвіду протягом більш ніж одного року виявилось, що ці думки й надії можна було би здійснити після усунення труднощів, які були с початку.

Для мене з досвіду ясно, що харчування, нав. .оли вживати весь час найзвичайнішої їжі, як сама бульба та ріпа,—але розумно їх змінючи,—навіть даючи при цьому дуже мало хліба, є достатнє харчування для здоров'я й для доброго зростання.

З досвіду відомо мені, що не рання та пізня робота затримує нашу найбіднішу молодь у її зростанні розвитку, а безладдя в житті, часта недостача найпстрібнішого, хапливе до нехочу набивання шлунку, коли для цього трапляються рідкі нагоди,—а ще більше—нестримні й роздратовані пристрасті, дикість, безперестанна турбота, обурення та пригнічений настрій,—все це є основні причини гальмування їхнього зростання та їхнього здоров'я, а не безупинна праця.

Для мене ясно з досвіду, що діти найпригніченішого настрою, що в своєму безділлі й жебрацтві були виснажені й бліді, позбавлені здоров'я,—починаючи постійно й безперервно працювати, хоча це для них незвично, дуже скоро доходили радісної веселости свого духу й відразу—дивного здорового виросту, тільки через зміну в їхньому стані й віддалення від основних причин та роздратування їхніх пристрастей.

З досвіду ясно для мене, що з глибокого убозтва та нерозвитку вони дуже хутко підносяться до почування людськості, до довір'я й до приязни,—з досвіду, який показує, що людяність до найнижчої людини підбадьорює душу її. Ясно для мене, що з очей бідолашної, покинутої дитини променіє почутливе дивування, коли після лютих років лагідна людська рука з любов'ю береться керувати такою дитиною. Маю досвід, що почування, яке дитина відчула в тяжкій нужді, може мати найважливіші наслідки що до моральности й освіти дітей.

Дізнано досвідом, що їхнє спільне життя, як що при цьому є керування й відповідний лад, сприяє кожному корисному розвитку, що це саме значно полегшує їхнє утримання й підвищує їхню працьовитість через співзмагання.

Для мене немає сумніву в тому, що я міг би досягти дійсно великої й корисної головної мети, коли б вистачило моїх сил. Цілком повна освіта й достатня для поденщика, який мало чого потребує, є рятунок дітей забутих в най-

нижчому стані найнижчого людства. Покинутого сина, що росте в дезертира або може в шахрая, і дівчину, що без допомоги й керування засуджена на нужду й безродинне життя, що для себе самої й для батьківщини майже неминуче мусила бути пропашою,—ось цих хотів я врятувати, цим хотів я дати виховання для корисного й діяльного життя.

Вигідність розпологу моїх сільських маєтків та інші обставини, як мені здавалося, сприяли цій надії. Але, на жаль, я звязав великі торговельні та фабричні плани з цією, при інших обставинах безумовно досяжною, виховавчою метою, що не так далеко сягає. З помилковим легкодумством я був заведений надто далеко на путь, на яку ніхто перед цим не ступав, я був обдурений у своїому довір'ї, відразу заплутався в занадто багатьох справах і втратив так само раптом велику запомогу, на яку я смів безпомилково розраховувати на довгий час, що страшенно гальмувало мої справи, які очевидячки прийшли в безладдя. Тоді виявилась необхідність спішно відмовитись від надій на торговельні й фабричні підприємства і це, мабуть, ще не надто пізно, мабуть—на мое щастя, знову привело мене до моєї першої, простішої ідеї—тільки утримувати дітей, не звязуючи з цим торгівлю. Але й цього тепер я не можу здійснити без допомоги. Тому я складаю до ніг чоловіколюбних доброзичливців такий план:

Я прошу друзів людства й доброзичливців давати мені позичково що-року, приблизно протягом шости років, за своїм добрим довір'ям, кілька гульденів: цю милостиву й довірливо дану позику, як що я її отримуватиму щорічно протягом шости років, я, починаючи з десятого року, визнаю себе повинним щорічно сплачувати в розмірі позики одного року. Я маю надію, що тоді я буду в силах з легкістю робити ці виплати, тим більш, що користуватимуся з праці освічених робочих. Зі свого боку я обіцяю, як що я досягну головної мети цієї запомоги, увесь свій час і всі свої сили цілком віддати для освіти таких бідних, покинутих дітей, нехтуючи всіма іншими справами.

Я обіцяю встановити кількість дітей, що їх належить приймати, відповідно співвідношенню кількості й розмірові позик, що їх я одержуватиму.

Я обіцяю навчити всіх цих дітей читати, писати й лічити. Я обіцяю, оскільки моє становище, знання й обставини це дозволяють, довести всіх хлопців до знання дрібного хліборобства, підхожого для поденщика²⁾). Під цим я розумію шляхи й засоби здобувати з малих ділянок землі більше продуктів, вживаючи відмінних способів оброблення землі. Я обіцяю довести хлопців до знання штучного розводу різних харчових трав і засобів штучного добування й збільшування гною при різних обставинах і різними способами. Я обіцяю дати їм, на підставі довгочасних спроб, знання різних ґрунтів і важливих наслідків їхнього доцільного змішання. Я обіцяю зробити з ними потрібні спроби що до користування й розпізнавання мергелю³⁾) й що до сумнівних ще досвідів відносно наслідків довгочасного гіпсового угноєння. Я обіцяю дати їм також де-які знання про сажання й способи догляду за плодовими і, мабуть, деякими лісовими деревами. Але все це я обіцяю влаштувати відповідно станіві, обставинам та потребам моїх власних маєтків, так, щоби на спроби дивитись як на такі, що скоріше виникають яко потреби хатні й маєткові, ніж тільки як навчальні спроби, і тому це вийде недорого. Так само потреби дому зроблять для мене легкою й природною можливістю привчити дівчат, всіх по черзі, до ведіння хатніх робіт, шиття й догляду за садами.

Головною хатньою працею буде тонка бавовняна пряжа.

Я обіцяю забезпечити всіх дітей здоровим притулком, харчуванням, одежею, ліжками й помешканням. Що до будівлі й де-якого устаткування, то більшу частину цього вже виконано.

Я обіцяю провадити виклад закону божого совісно й робити все, що буде для мене можливе для розвою й виховання в них бадьорого й чулого серця.

Мені залишається ще лише зауважити, що я посилаюсь, як на власний досвід, на стан найповнішого здоров'я тих 20 дітей, що живуть і працюють у мене. Їхня бадьорість, що навіть перевищує мої сподівання, не вважаючи на безупинну працю, їхній радісний настрій і відмінна дійсно лагідна чутливість і прихильність дають відраду й надії на майбутнє, і це єдине, на що я сподіваюсь.

Милостивих доброзичливців цього підприємства і перш за все високо-шляхетного високоповажного добродія Мюллера з Марнану⁴⁾, що керує в Кенігсфельдені та якому я вважаю за обов'язок дати звіт про мої заклади, а також високоблагородного вельмишановного добродія фон-Граффенріда з Вільденштайна⁵⁾, що перший сприяв теперішньому моему планові порадою, грошовою допомогою й рекомендацією, так само й високошляхетного вельмишановного юнкера Еффінгера⁶⁾, головного начальника Вільдеггу, що його благовоління й ласку я також у цьому зазнаю,—я буду покірливіше просити або самим, або через довірених осіб стежити за виконанням моїх зобов'язань.

Я урочисто оголошую, що на випадок, коли я будь-яку частину (обов'язків) виконаю недбало або допущу, щоб які інші справи зашкодили виконанню цих обов'язків,—з того самого моменту я погоджуюсь втратити вигоду всіх дальших запомог. Всім друзям і доброзичливцям закладу я буду подавати що-року короткі відомості про стан цього закладу, про кількість та становище дітей і про більше або менше здійснення моїх надій та намірів. А коли мине кілька років, і заклад дійде до потрібної для нього міцності, я висловлю цим друзям людства й доброзичливцям прилюдно свою подяку.

Друзі людства! Чи ви будете такі ласкаві, не вважаючи на мої чималі помилки, і подаруєте мені ще своє довір'я після того, що я через свою квапливість сам собі пошкодив, і на краю найбільшої небезпеки збережете й охороните заклад, який, не вважаючи на всі зроблені помилки, може оправитися й дати добрі наслідки?

Нойгоф, волости Кенігсфельден. 9 грудня 1775.

Йог. Г. Песталотц.⁷⁾

Переклав М. М. Шеллер.

ЛИСТИ

ДОБРОДІЯ ПЕСТАЛОЦЦІ⁸⁾ ДО ДОБРОДІЯ Н. Е. Ч.⁹⁾
ПРО ВИХОВАННЯ БІДНОГО СІЛЬСЬКОГО ЮНАЦТВА.

ЛИСТ ПЕРШИЙ.

Благородний пане!

Що мені сказати на Ваші мрії? Тільки те, що хотілося б, щоб всемогутній дав нам дожити до тих днів, коли б батьки країни, маючи Вашу мудрість, рятували бідаків таким способом; коли б багатий більш не забував бідака і люде не давали б своєму родові марніти без опікування в безладді безпросвітньої нужди. Притулок, який ніби-то упав з неба, блистить, як ніжне благословення боже в росі, що тихо падає в чудовий суботній ранок.

Виховані цілком для щасливого покою життя, для бога, в найщирішому блаженному почутті повної насолоди чудовою природою, Ваші діти, цілком чисті, нефальшиві, незапорошені, п'ють вчення наймудрішої простоти. В силі й красі вони зросли б над своїм століттям. Чудова благородна простота Вашого дому! Яка принада для мого серця, що завжди над силу бажає! Але я не маю права слідувати за Вами в Ваших хмарах, хоча вони й засліплюють мої очі. Я повинен іти своїм шляхом, під тягарем загальмованої людини, яка не має права ні про що мріяти. Ось вже три роки я працюю над тим, щоб здійснити наміри Ваших мрій, згідно з моїм станом і обставинами. Але ж як мало я досяг в моєму починанні! Як недосконально, як поволі йдуть шляхи до такої кінцевої мети! З якими майже непереможними труднощами треба боротися в цьому фаху, в якому не маеш попередників та керовників! Тут, в цьому остільки важливому для людськості фаху, друг людськості

в освіченому столітті блукає непротоптаними шляхами в темній пустелі.

У вихованні сиріт я завжди вважав за найважливіше заклад для бідних дітей. Бідак здебільшого бідує тому, що він не вихований для заробітку, згідно зі своїми потребами. Тут треба було б загатити джерело лиха. Кінцеву мету виховання бідака, поруч із загальним вихованням людини, треба шукати в його станові. Бідак повинен бути вихованим для бідности, і в цьому полягає розв'язання питання, чи дійсно до ладу та чи інша дитяча установа. Виховання бідаків вимагає глибокого, точного знання дійсних потреб, перешкод та стану бідности, знання деталей можливого становища їх в майбутньому, бо це є несумнівна істина, що кожний шар людськості в своєму юнацтві повинен вправлятися переважно в обмеженнях, стримуваннях та труднощах, що його чекають під час його зрілості, і я думаю, що найістотніше в навчальному періоді кожної професії полягає в тому, щоб вправлятися в її тяготах, в терпінні й у перемозі над всіма бажаннями, які перешкоджали б постійному безупинному виконанню майбутніх головних обов'язків. Цю загальну істину я вважаю за найважливішу у вихованні бідака для найтяжчої життєвої долі. Друг людськості повинен спускатися до наймізернішої хатини, де живуть злидні, повинен побачити бідака в його темній кімнаті, його жінку—в кухні, повній диму, його дитину—за надсильною працею. Це та хатина, що в ній повинен буде жити його син, вихований в громадській установі; його жінка буде напевно господарювати в такій кухні, де також не вистачатиме посуду, з такими ж одноманітними стравами; та чи інша форма важкого заробітку буде єдиним джерелом для підтримання їхнього життя. Коли б ці діти так жили в своїх бідних батьків, в бідних хатах, вони мимоволі так звикли б до всіх цих обмежень, що ці останні не були б для них тягарем; вони могли б під цим тягарем жити спокійно й щасливо. Добрий дім для виховання дітей не повинен збавляти їх цього спокою, цього задоволення; а це сталося б, коли б друг людськості, який хоче виховувати бідних дітей, не мав би достатніх знань про бідних та їхні засоби існування, коли б він, керуючи таким притулком, не уявляв собі ясно, що ці діти будуть колись

бідаками, що вони повинні будуть у здобуванні засобів існування задовольнятися тими джерелами, які приступні бідакам, згідно з місцевими обставинами кожної округи. Він повинен шукати найвищу мудрість своєї установи в тому, щоб виховати в дітях ті вміння, які будуть у місці їхнього майбутнього життя найможливішим і найпевнішим джерелом їхнього існування; він повинен дбати про те, щоб у їхньому вихованні труднощі всіх нижчих форм заробітку не були б для них чужі, прикрі, важкі; він повинен живо відчувати, що весь успіх виховання буде залежати від того, щоб платня за працювитість здобувалася з обережністю й щоб усі потреби життя задовольнялися зі строгим обмеженням. Гнучка вигадливість, слухняна, уступлива скромність, вправи в спокійному спогляданні й підрахуванні платні від різних способів заробітку бідака—ось головні знання в його вихованні. Ці знання, або, краще мовити, вміння повинні компенсувати його злидні; його гнучка винахідливість, його більш навиклі в різних засобах заробляння руки й голова повинні дати йому перевагу в заробіткові над заможним. В кожній мрії, в кожному плані притулку для сиріт треба рахуватися з майбутніми потребами й становищем дітей і думати про те, що притулок повинен бути школою, яка розвиває здібності, пристосовані до цього майбутнього стану; і треба стерегтися, щоб не помилитися в обчисленні наслідків речей,—спокій, насолода, добрість не ведуть до діяльності, достаток—до шукання, сентенції про належну вдячність самі собою не роблять працювитим, чутливі мрії про добро не роблять дужим і добре з'ясований катехізис не компенсує, коли діти з доброго, спокійного стану, утвореного для них філантропією, падають до звичайно тяжкого стану, звязаного з нижчими формами праці, яку їм доведеться починати в злиднях. Не треба думати, що роботи, які, на нашу думку, неважкі й не звязані з безупинним зусиллям, будуть за дійсну школу для бідака. Нехай він переносить без наслідків необхідні труднощі тих засобів заробітку, що властиві його країні, це визначає—в одному місці, що він не повинен боятися вогкості ткацького льоху, в другому—що він мусить звикнути до пилу бавовни, або не противитися гидкому салу вовни; тут заробітком є огидливі пахощі гнійної калюжі, там... я не хочу

увіходити в деталі, але безсумнівне є те, що праця на вільному повітрі, продув, тепла задуха — все це не повинно справляти великого впливу на здоров'я дитини. Приміщення, що в ньому вона виховується, повинно оскільки можливо бути схожим з її майбутнім житлом. Нехай вона привчається в тісній робочій кімнаті рахуватися з волею інших; її ліжко хай буде бідне; хай їй буде байдуже, чи вона має його окремо, чи повинна ділити його з ким-небудь, чи воно твердіше, чи м'якіше; але цього ніколи не буде, як що дитина звикне до свого окремого м'якого й теплого ліжка.

Благородний пане! Я знаю, Ваше чуле серце, повне ніжної доброти, вважатиме ці думки за жорстокі, але я здригаюся, уявляючи собі бідолашне становище тих нещасних, що гинуть від нерозумної благодійности, коли я бачу, як вони працюють в сльозах під тягарем невідомої їм раніш нужди, як вони їдять хліб, обливаючись сльозами, коли я бачу, як вони, немов хворі діти, чахнуть все життя. Справді, і в моєму серці горить щире почуття бажання добра, найбільшого добра, яке тільки можливе для цих покинутих, але я бачу його тільки в старанному привчанні їх до найсуворішого обмеження, в серйозному удосконаленні, в найактивнішій індустріяльній праці, звязаній з пильними безупинними вправами у всіх труднощах звичайних у країні засобів заробітку бідноти. І Ви також, мій добродію, у Ваших листах дивилися на ці принципи обмеження й усердя, як на підвалину Вашого притулку, але Ви виховуєте Ваших бідаків для Вашої нагірної місцевости, де хліборобство при всіх обставинах є певним засобом заробітку бідноти.

Але чи дійсно громадські виховавчі установи зараз є такі, де ця винахідливість, цей дух розумної діяльної ретельности розвиваються найкращим способом, де до цієї остільки необхідної кінцевої мети ідуть найпевнішим шляхом і де виробляються ці необхідні для бідаків навички?

Мені здається, що в самій природі всіх багатих громадських установ криються очевидні причини або принаймні дуже небезпечні приводи до протилежного. Значно щедріші ніж того вимагає кінцева мета, вони звикли гальмувати зародок ретельности, винахідливости в шуканні хліба, гальмувати спокійним задоволенням їхніх потреб, не звязаним із шуканням. Вони залишають нерозвиненими здібності, які у

дитини бідака розвиваються природньо через його потреби, і здебільшого держава не здобуває такими багатими виховавчими домами нічого, крім розсадника для виробу нікчемних людей, які через звичку до ситого, спокійного, рівного життя не можуть переносити всіх пригод і обмежень нижчих клас суспільства, й все ж не мають умінь, щоб піднятися вгору; людей, що, вийшовши з громадського притулку для сиріт, зараз же робляться кандидатами до другого притулку—шпиталю. Ці правдиві міркування приводять до загального висновку, що ніде бідак не виховується гірше, ніж у громадських установах. Князі, великі й багаті фундатори таких установ не знають стану й потреб бідака; зверхня краса таких установ сліпить шанобство людини, і дійсна кінцева мета установ не досягається. Але що ж тоді робити? Хіба ж можна поліпшити в цьому напрямку ці громадські установи? Хіба ж можна покласти в основу таких громадських виховавчих домів цей дух суврою, примусового, чеканного усердя, цю точну, боязливо обережну економію, ці вправи в перемаганні себе в найтяжчій, найбруднішій роботі? Чи можна покласти це все в основу домів, що їхні високі фундаторі, багаті й спокійні, не знають потреб бідноти й справжньої суті найнижчої роботи, що їхні найближчі начальники, замовлені працювати за платню, живуть в установі ситим, спокійним життям на підвладних посадах, де багатство й великі розкоші віддаляють всі спонукаючі причини економії, акуратности, винахідливости й, навпаки, дають всіляку нагоду й приводи до безладдя, марнотратства та злодійства? Чи ж можна не зважаючи на всі ці труднощі, досягти тут дійсної кінцевої мети доброго притулку для бідаків? Мені не хочеться рішуче відмовитися; сили людей, що бажають, сягають далеко, й благо великій благородній людині, яка прикладе свої сили для порятунку найкращої людської установи — громадського будинку для сиріт, щоб задовольнити, не зважаючи на всі труднощі, дійсні потреби бідаків в цих притулках. Але ця благородна людина, так само, як мудрий анабаптист і селянин-філософ¹⁰⁾, про якого Ви мрієте, це — *gari panes in gurgite vasto*¹¹⁾. При серйозних розвідинах про можливість існування доброго виховавчого притулку для бідаків, я не хочу покластися на щастя знайти таких лю-

дей, я маю, навпаки, зовсім інші думки про засоби досягнення цієї остаточної мети, а саме, я гадаю, що найприродніші, найпростіші й найпервіші виховавчі установи були б тоді, коли б приватні особи звязали такі установи з будь-якою формою громадської промисловости. З приводу цього, благородний пане, я хочу Вам подати з можливою певністю в декількох листах мої думки, мої спроби й де-який досвід. Але, справді, як що Ви вже втомилися від моїх балачок, то я з охотою замовчу за Вашим першим знаком але також з охотою, як що Ви знову дозволите, задовольню Ваше бажання за Вашим першим наказом.

Проте, щиро дякую Вам за Вашу добрість, з якою Ви підтримуєте моє прохання в Берні, особливо за милостивий внесок для мого закладу, що його я одержав через високоблагородного добродія фон-Графенріда з Вільденштейну¹²⁾. Від згаданого добродія Ви одержите з приводу цього моє боргове зобов'язання, і я прошу Вас бути запевненим у тому, що я сумлінно використаю цей внесок. Дозвольте мені попросити Вас і надалі бути прихильним до мого закладу й не відмовляти йому й надалі в Вашій високій ласкавій допомозі. Звичайно, кінцева мета, до якої я мушу прямувати, перемагаючи сотні труднощів, варта Вашої уваги, і наслідки благородної милости, що їх я в такому разі використаю, можуть мати довгочасну вагу.

Вибачте поспіх, поверховість і недостачу зовнішньої пристойности цього писання—я остільки зайнятий, що не знахожу часу переписати листа на чисто.

З глибокою пошаною й вдячністю

Вашого Високоблагороддя

покірний слуга

Й. Г. Песталотц.

Переклала О. О. Гордієвська.

ЛИСТ ДРУГИЙ.

Благородний пане!

Я буду далі розгортати Вам свої думки про виховальну установу для бідних дітей. Як що я помиляюсь, то справте мене; а як що ці до такої міри важливі для людськості перспективи, що до них я прагну, правдиві, то для мене буде втіхою те, що Ваше серце схоче сприяти всьому доброму.

Я сказав, що вважаю за найнатуральніший і найпевніший той шлях до утворення виховальних притулків для бідних дітей, коли б приватні добродійці вишукували джерела (Resources) в справжній здатності підростаючої людини до заробітку й звязували б такі виховальні притулки з промисловістю.

Чи це можливо? Чи є підстава припустити, що здатність підростаючої людини до заробітку можна вважати за дійсну підвалину, за матеріальну базу виховальних установ? І як що це можливо, то до якої міри можна підпорядкувати виховання бідака вимогам промисловости? Який вплив буде мати звязок промисловости також із виховальними установами на майбутній домовий стан в такий спосіб вихованих бідаків, на їхню моральність, на їхню фізичну силу й на хліборобство?

Ось ті головні точки, що кидаються в вічі та які доконче потрібно освітлити. О, як би мені пощастило це зробити з належною безсторонністю й ретельністю! Я, звичайно, не збираюся оголосити тут якісь нові думки, я тільки хочу найти найкращі засоби й шляхи, щоб досягти й здійснити мету, до такої міри важливу для людськості. Ради такого наміру та ради моїх справ Ви повинні простити, як що місцями знайдете тільки натяк, замість докладного пояснення, або ті чи інші випадкові невиразності, бо

я міг накреслити цього плану тільки нашвидку. Що справді є змога дуже рано звязати виховання з промисловістю, це безперечно; ми бачимо, в якому віці міські діти шують, плетуть спицями або гаком то що, а селянські діти прядуть бавовну. З шостого року починається їхня придатність до промисловости й ця придатність зростає аж до вісімнадцятого року. Цю придатність до заробітку треба було б використати в вихованні бідака так рано й так повно, як це дозволяють розумні підвалини виховання. Припустімо тепер, що намічена в Ваших мріях економна, добре впорядкована виховальна установа, побажає використати цю працездатність своїх 25-ти дітей, наприклад, тільки в прядінні бавовни,—тоді можлива платня за працю цих 25-ти дітей була б така:

	Бац. ¹³⁾	Кр. ¹³⁾	Бац.
10 з 7—8 років за день	1	—	10
5 „ 10 „ „ „	1	2	7.2
5 „ 12 „ „ „	2	—	10
5 „ 15 „ „ „	3	—	15

Щоденний підсумок бац. 42.2 кр.

Це становить л. ¹⁴⁾ 25 бац. 5 за тиждень і л. 1326 за рік. Це є звичайний заробіток для селянських дітей цього віку в місцях, де прядіння бавовни досягло помітного ступня тонкості й де дітей привчають до цієї форми заробітку. Замінімо тепер цей звичайний домовий заробіток від прядіння чистої бавовняної пряжі більш витонченою й можливо підвищеною через школу роботою колективно працюючого фабричного дому й зміркуємо, до якої міри цей заробіток збільшиться через такий напрямок праці.

Я вважаю за правдиве, що через таку спільну працю можна уникнути значної втрати часу; що діти, привчені до завдань фабричної роботи, працюватимуть з досконалістю, якої в іншому випадку не легко було б досягти; що така спільно працююча установа, якою легко керувати, де можна використовувати всі дрібниці, дала б можливість добутися прибутку, якого той самий фабрикант, при розпорошеній праці, ні в якому разі не міг би досягти; що ця легка можливість стежити за пунктуальністю в виробленні краму, особливо в рафіновці й витонченості його, була б дуже корисна.

Для мене істина, що коли б до фабриканта на деякий час було прикріплено так вихованих й так вкупі працюючих робітників, його підприємство пішло б уперед на дивовижу швидким кроком. Вас лякає слово „прикріпити“, але я все ж таки думаю, що зовсім не є неможливе й не є неприпустиме, при будь-яких обставинах, з гарантією віддати на де-кілька років бідних дітей підприємцеві, який вирве їх із нужди. Завжди буде правдивим те, що фабрика переможе всяку конкуренцію, коли вона буде винагорожувати своїх робітників тільки задоволенням їхніх потреб, в місцевості, де це задоволення вимагає помірних коштів, і коли вона певна в тому, що ці робітники залишаються до того часу, коли новий приріст молоді обезшкодить вихід з фабрики старших. Така фабрика була-б по-над усяку конкуренцію навіть тоді, коли б вона повинна була завдавати своїм робітникам усякі, відповідно до їхнього стану, втіхи.

Це загальні, але правильні положення; в них лежать найважливіші підстави, що на них ґрунтується сила здатности до заробітку в такий спосіб улаштованої фабрики.

Але до моєї кінцевої мети треба простувати певнішим кроком. Я хочу ближче дослідити здатність до заробітку підростаючої людини. Я хочу встановити безсумнівні масштаби й визначити умови й обставини, які б довели безсумнівну правильність мого припущення.

Уявімо собі, що якась людина запропонує різним сільським громадам будь-якої волости протягом 6-ти років оддати їй 100 дітей, які їх обтяжують, а саме в такому порядку: в першому році—25, в слідуючому—15 і т. д., чотири роки, кожного року по 15, поки число дійде 100. Щоб упередити можливе заперечення, я припускаю, що ця людина бере на себе зобов'язання приймати, головним чином, надломлених, кульгавих, слабших, тільки не сухотних, дітей; дітей катованих, дітей, що їхніх батьків замкнено до в'язниці, дітей вигнанців, злочинців, взагалі тільки таких, що не мають власности, не мають своєї домівки, при чому з місцевостей, де вони не потрібні для хліборобства. Коли б вона (ця людина) пообіцяла довести цих дітей до якої-небудь галузи промисловости, яку з цілковитою певністю можна було б вважати за надійну та яка б відповідала вже

запровадженому в цій місцевості виробництву; коли б, з свого боку, й громада дала підприємцеві за поруку в тому, що без важливих причин, без присуду влади, жоден з цих вихованих робітників не може бути відібраним від нього до певного встановленого віку, — який наслідок, який прибуток могло б дати таке підприємство!

Я вважаю за правдиве, що улаштованій з такою метою фабриці було б легко одержати за працю однієї дитини 7-ми років 1 бац., 10-ти р.—1½ б., 12-ти р.—од 2-х до 2½ б., 14-ти—от 3-х до 3½ б., 15-ти—от 4-х до 4½ б., 16-ти—5 бац. І коли хто-небудь буде в цьому сумніватися, то мені здається, що я можу дати цьому питанню достатнє освітлення. Далі, я припускаю, що підприємець улаштує такі прилади й школи, які повинні будуть підняти фабрику до значної досконалости.

Далі, за ці 6 років може знайтись стільки ж непрацюючих дітей 10-ти та 11-ти років, скільки й дітей 7-ми років, а також і де-кілька 12—13-ти років. Після цих припущень побачимо, який прибуток міг би мати цей трудовий будинок. Візьмемо за прибуток всього першого року не вищий від раніш указанного загального селянського заробітку, а саме з 25 дітей що-тижня л. 22½, а за рік л. 1326.

Починаючи з 2-го року, будемо підраховувати цей прибуток згідно з їхнім зростанням і з мінімальною можливою продукційністю їхньої промислової праці, що провадиться під зверхнім керуванням.

2-й рік 35 дітей				3-й рік 55 дітей			
Дітей	Бац.	Кр.	Бац.	Дітей	Бац.	Кр.	Бац.
6	по 4		24	5	по 5		25
6	" 3		18	6	" 4	2	27
6	" 2	2	15	8	" 4		32
6	" 2		12	8	" 3		24
6	" 1	2	9	8	" 2		16
5	" 1		5	10	" 1	2	15
				10	" 1		10
Загалом за день			б. 83	За день			б. 149
За тиждень л.			49.8	За тиждень л.			89.4
За рік			л. 2589.6	За рік л.			4648.8

4-й рік 70 дітей				5-й рік 85 дітей			
Дітей	Бац.	Кр.	Бац.	Дітей	Бац.	Кр.	Бац.
15 по	5		75	20 по	5		100
15 „	4		60	15 „	4		60
10 „	3	2	35	15 „	3		45
10 „	2	2	25	15 „	2	2	37,2
10 „	1	2	15	10 „	1	2	15
10 „	1		10	10 „	1		10
За день		б.	220	За день		б.	267 кр. 2
„ тиждень		л.	132	„ тижд.		л.	160 б. 5
„ рік		л.	6864	„ рік		л.	8346 б. 6

6-й рік 100 дітей			
Дітей	Бац.	Кр.	Бац.
25 по	5		125
15 „	4	2	67.2
15 „	4		60
15 „	3		45
10 „	2		20
10 „	1	2	15
10 „	1		10
За день		б.	342
За тиждень		л.	205 б. 5
За рік		л.	10686

Ця прогресія прибутку в такий спосіб улаштованого трудового будинку цілком базується, мені здається, на зростанні людини й на здатності до заробітку, що збільшується з віком робітника та з наслідками добре впорядкованої промисловости й яку, з огляду на всі ці обставини, досить низько оцінено.

Але тепер виникає питання, які можуть бути протягом цих років видатки підприємця для цього будинку й як відносяться ці видатки до припущеного прибутку.

З огляду на те, що я уявляю собі це підприємство улаштованим в скромному помешканні й з можливою ощадністю, я не припускаю, щоб хтось для цієї мети спорудив цілком новий будинок; я думаю (а це можливо), що людина, яка живе в маєткові на селі, або власник фабрики на

селі, який має на ній вільне помешкання, переведе цю спробу. Все ж таки я рахую л. 4000 для початкового справляння будинку, меблів, ліжок й різних приладь.

Друга позика для тієї самої мети ще л. 2000, які треба поділити й використати на протязі 6-ти років.

Я рахую процентів на всю цю суму з першого року л. 200 й додаю ще на проценти з позики, розрахованої

на дальші роки, що року л. 100

Значить, виходить що року л. 300

Я рахую на видатки на потрібне обслуговування будинку в першому році—л. 200, в 2-му й 3-му—л. 300, в 4-му—400, в 5-му—500, в 6-му—600.

Далі, я припускаю, що на їжу та одяг, які я уявляю собі також ощадними й обмеженими, як і в Ваших мріях, на кожну дитину треба рахувати пересічно не більш, як л. 50, бо ми припускаємо, що підприємець в цьому відношенні буде в вигідних умовах на селі, де грубі харчові рослини можна було-б дуже дешево розводити, й що він з'уміє використати це становище.

Нарешті, не дивлячись на помірну оцінку припущеного заробітку, я ще відраховую 10% на всякі випадки, хворості і т. д., але при цьому я зазначаю, що підприємець не може держати дітей з затяжною хворістю, хоча повинен взяти на себе хворості, які затягуються не більш, як на 2—3 тижні.

Я зазначаю ще, що не можу більш обтяжувати підприємства, що до помешкання. Це обумовлюється тим, що я вирахував прибуток з робітника тільки як заробітну платню, значить, дійсний торговельний прибуток фабрики, який відрізняється від прибутку з невиплаченої заробітної платні, має свій власний рахунок, на який припадають і видатки на утримання будинку.

Згідно з цим припущенням, баланс за ці 6 років є такий:

		1-й рік.	
Дебет		Кредит	
Прибуток л.	1326	Видатки на проц. обслуговування . .	л. 300
		знижка з прибутку	200
		в 10%	132.5
Втрата	556.5	на 25 дітей по л. 50	1250
	<u>Л. 1882.5</u>		<u>Л. 1882.5</u>

2-й рік.

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	2589.6	Проценти л.	300
		обслуговування	300
		знижка в 10%	259
Втрата л.	19.4	35 дітей по л. 50	1750
	<u>Л. 2609</u>		<u>Л. 2609</u>

3-й рік.

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	4648.8	Проценти л.	300
		обслуговування	300
		знижка в 10%	464.5
		55 дітей по л. 50	2750
		виплата боргу	834.3
	<u>Л. 4638.8</u>		<u>Л. 4648.8</u>

4-й рік.

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	6864	Проценти л.	300
		обслуговування	400
		знижка в 10%	686
		70 діт. по л. 50	3500
		виплата боргу	1978
	<u>Л. 6864</u>		<u>Л. 6864</u>

5-й рік.

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	8346	Проценти л.	300
		обслуговування	500
		знижка в 10%	834.5
		85 діт. по л. 50	4250
		виплата боргу	2461.5
	<u>Л. 8346</u>		<u>Л. 8346</u>

6-й рік.

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	10686	Проценти л.	300
		обслуговування	600
		знижка в 10%	1068.5
		100 діт. по л. 50	5000
		виплата боргу	3717.5
	<u>Л. 10686</u>		<u>Л. 10686</u>

З цього ясно, що підприємець при всіх цих припущеннях в перший рік мав би втрату в л. 556.5, в другий—в л. 19.4, про те він мав би чистого прибутку:

за 3-й рік . . л.	834.3	за 5-й рік . . л.	2461
„ 4-й „ . . „	1978	„ 6-й „ . . „	3717.5

Припустіть тепер, що підприємець має на сьомому році повний комплект робітників і використовує їх на протязі тільки 3-х років без зменшення їхньої кількості; припустіть, що 50 дітей зі своєї сотні він може використати, як ткачів, і припустіть, що він буде виробляти, наприклад, цофінгенський ситець. Подивіться тепер на фабриканта з його 50 вихованцями,—він може дати їм в руки найдорогше фарбоване прядиво. Обміркуйте перевагу підприємця, коли його ткачі житимуть з ним вкупі: як легко й точно він може керувати їхнім виробництвом, установити порядок, однаковість, швидкість, розподіл годин праці, порівнюючи до того, коли б він повинен був віддавати весь крам з дому або коли б вони в добру годину й неgodу приходили що ранку, двічі відходили б і, таким чином, ледве могли б заповнити 10 робочих годин в день. Обміркуйте, оскільки більш засобів він матиме в руках, щоб уникнути злодійства, й оскільки ці засоби будуть легші; далі, яку перевагу дасть йому упевненість в тому, що робітники не покинуть його, в порівнянні з неспокоєм, ускладненнями, змовами робітників, до чого приводить конкуренція при звичайних умовах всі фабрики, коли вони йдуть повною ходою. Коли Ви обміркуєте це все, то напевне визнаєте, що переваги такої установи є довго тривалі, багатобічні й важливі.

Я запитаю першого ліпшого знавця прибутку такої промисловости, чи було б забагато, коли б я прийняв в сучасний мент при цих умовах заробіток такого ткача, дивлячись на цей заробіток тільки, як на платню за роботу, в 10 бац. Але я хочу бути можливо обережним у своєму підрахункові й установлю цей щоденний заробіток отаким чином привченого й працюючого в цих умовах ткача в 8 бац.

50 таких ткачів заробили б за день . . л.	40
за тиждень . . „	240
за рік „	12480

Рахуйте заробіток кожного з останніх 50 чоловіка пересічно по 3 бац., буде:

за день	л.	15
„ тиждень		90
„ рік		4680
додаємо		<u>12480</u>
Разом буде . . . л.		17160

Отже, це був би прибуток за цілий рік.

Тепер додайте всім 100 чоловікам на кожного пересічно по л. 15 на їжу та одяг і підбийте підсумки, згідно з вищезгаданими можливими обставинами й умовами:

Дебет		Кредит	
Прибуток л.	17160	100 чел. по 65 л. . . л.	6500
		Проценти „	300
		обслуговування . . . „	700
		з прибутку знижка	
		в 10% „	1.716
		виплата боргу за цей	
		час. „	<u>7.944</u>
	<u>л. 17160</u>		л. 17.160

Ця прогресія тут ще далеко не закінчується; може тут тільки настає момент, коли це підприємство починає робитися важливим для торговельних операцій. Тепер робітник є вільний іти до дому, а підприємець має робітника, який є його син, який довгі роки жив у його домовіці; він використовує його й зараз, знаючи його так, як не можна взнати людину ні в яких інших умовах. Всі інші частини підприємства можуть через прийняття надалі нових дітей проводити свій розвиток по тій самій прогресії. Але я зовсім не хочу стежити за наслідками дальших торговельних оборотів, я хочу повернутися до моєї ближчої мети й задовольнитися доказом через моє помірне обрахування, що в придатності до заробітку підростаючої людини, коли вона використовується з належною економією, закладені дійсні джерела та засоби до того, щоб захожуватися біля виховальної установи для бідних з безсумнівно корисними наслідками. Припустимо тепер, що дійсно виробництво підростаючої людини дає стільки справжніх джерел для рятунку бідаків. Чи природа цих джерел справді є така, що було б

бажано підпорядкувати виховання бідака цьому духові промисловості?

Оскільки благородна ідея Вашого притулку, коли порівняти її з простою ідеєю фабричної установи! Оскільки простіший, легший, більш відповідний до моральности, більш пристосований до розвитку людини ідеал Вашої мрії! Коли Ви це скажете, то і я майже цілком погоджуся з Вами, як що він справді існує, Ваш притулок, як що він стоїть на відповідному місці. Але що Ви припускаєте? Пожертви у фонд, при чому кожний приєднує свій внесок до прибутку установи; благородну людину, яка взяла-б на себе зверхнє керування цим притулком; сирітських батька й матір, безкорисних, повних мудрости, доброти й благородної внутрішньої гідности. Так, де це все є, або куди можна направити ці джерела благословенної допомоги, у підгір'я Ваших виноградників, де шляхетські маєтки туляться один до одного й де можна сподіватися всього доброго від осяяння й великодушности їхніх благородних мешканців,— там такі притулки були б можливі. Але хоча Ви мрієте про насолоду й благословення та патріархальне кріпацтво для бідака й хоча Ви істочаєте з себе могутній благословенний потік щедрот, все ж таки вважайте за правильне, коли бачите, що люди носять воду з більшими труднощами в горячих місцевостях, бідних водою. В місці, де не можна сподіватися жертв, де нема ніякої іншої допомоги, Ви повинні погодитися з тим, коли в щирому співчутті потребам людскости шукають необхідну допомогу в силах та нахилах самої людини, що вимагає порятунку.

Благородний пане!

Ще й те я повинен сказати: хліборобство вже не повсюди є достатнє джерело існування для бідака. Цілком запроваджені де-не-де виробництва надали в багатьох місцях джерелу існування бідака цілком індустріяльний напрямок. І з огляду на те, що виховання бідака повинно відповідати його майбутньому становищу, його майбутнім потребам і положенню, то в такому місці, де він в своєму майбутньому житті знайде собі заробіток тільки в промисловості, яка є в місці його перебування звичайним загальним джерелом існування, в такому місці буде безумовно абсолютною необхідністю шляхом виховання розвинувати в бі-

дака ті здібності, що без їхнього розвитку єдині приступні йому засоби заробітку зовсім не будуть, або будуть недостатньою основою існування. Безумовно абсолютною необхідністю буде тут підпорядкувати виховання бідака духові індустрії й так само буде дійсною необхідністю в тих випадках, коли нема інших допоміжних засобів виховати бідака, використати для цієї мети ту працездатність, що є в ньому самому.

І тут, благородний пане, нас розділяють у наших планах не думки про гарне та добре, не бажання наших серць, бо й я також вважаю хліборобство за краще й навіть довгий час був супротивником фабричної індустрії, але нас розділяють ситуації й місцевості. І коли єдиний шлях, що в якійсь місцевості з тим або іншим положенням веде до Вашої й до моєї мети, є крутий та вузький і віддаляє мене від Вашого величного, гарного, відкритого шляху, на якому Ви мрієте досягти для бідака повного блага, благословення й насолоди задоволеної людськості,—я все ж не випускатиму з очей цього більш величного й гарного шляху: ми зустрінемось знов, коли провидіння захоче, у досягненій мети наших надій, мрій та бажань...

Я повертаюся до моєї попередньої думки.

Існування вже улаштованих промислових підприємств було б за підставу, причину того, через що я тут стояв би за підпорядкування виховання бідака духові індустрії. В місцевості, де бідак уже відчуває всі вади фабрик і відчуває найсильніше, бо те, що в неї є важкого й гнітючого, є для нього єдиним заробітком, а те, що в неї дає достаток і певність становища, не дається йому через його убожество та недостачу навчання,—в цій місцевості я бажаю піднести бідака до найкращого й найбільшого заробітку в праці, яка одна тут можлива для нього. З огляду на це, я бажаю використати для його виховання й навчання джерело, яке полягає в працездатності підростаючої людини. І коли мій підрахунок не має занадто великих помилок, які значні були б ці джерела в руках держави, філантропії й промисловості! Але коли я раджу підпорядкувати виховання бідаків певних місцевостей промисловості, це не значить, що я раджу посилати дітей в найближчі фабрики, де, за справедливим виразом, їх „використовують, як машини.

в нездоровому повітрі, де вони нічого не чують про обов'язки та моральність, де їхні голови, їхні серця й тіла залишаються однаково пригніченими або принаймні нерозвиненими й необробленими". Борони мене боже, щоб я вважав за задовольняючі такі джерела для виховання бідних! Ні, дійсно, ми більш завдячені нашим братам, цьому образу бога. Яка маленька різниця між вельможним там на горі й старцем внизу при дорозі! Яка велика схожість між ними! Чому ми вже не знаємо цього? Чи завжди воно так було? Чи може наше століття, з його громадськими верствами, що все більш одна від одної відокремлюються, з його вічним вишукуванням чогось витонченого, що приводить до втрати всякої чулості, чи може воно більш винно, ніж всі інші століття в тому, що наше серце мертве й ми вже більш не бачимо, не відчуваємо душі в дитині нашого холопа, яка разом із нами жадає повного задоволення своєї людяності. Ні, син бідака, загубленого, нещасного, не для того тільки існує, щоб крутити колесо, яке своїм ходом підіймає в гору гордого бюргера. Ні, ні, не для цього він існує. Зловживання людськістю! Як обурюється моє серце! Нехай я до останнього мого зідхання почуваю в кожній людині свого брата, нехай жодне зіткнення зі злобою й ницькістю не послабить блаженого почуття любови!

Я хотів би використати той вищий прибуток від заробітної здібності людини, що є властивий фабричній індустрії, як засіб до запровадження справжніх виховавчих установ, які задовольняли б усі потреби людськості. І тут я не погоджуюся з думкою, що в таких промислово-виховальних будинках менш можливі моральні досягнення, ніж у всіх інших виховальних установах. При всяких умовах і при всяких роботах людина однаково може бути керована до добра. Неморальність фабричних робітників, єдина мета, єдина мрія яких є прибуток, не треба узагальнювати. Коли б спробували за першу мету фабрики рішуче поставити виховальну й моральну мету, то ця мета була б тут досягнена, як і у всякій іншій установі. Тут дуже важливі намір та тверда, серйозна кінцева мета. Тільки серце керує серцем. В моральному вихованні є дуже багато такого, що здається важливим, а в дійсності є тільки змінливий зверхній одяг. Цей твердий, серйозний намір, це бажання мо-

ральности збереже їх у фабричному домі так само, як і в школі. Прясти або косити траву, ткати або орати, це все само по собі не зробить ані моральним, ані неморальним. Спритність анабаптиста в хліборобстві звязана з цілковитою моральністю; гернгутери мають фабрики, і їхня працьовитість звязана з цілковитою моральністю й зі справжнім духом індустрії. Важливе те, щоб підприємець прагнув цієї мети, не упустив би її через недбалість, не поступився нею для позірної, хоча звичайно сліпучої мети баришу. І коли він знатиме дійсні вигоди своєї установи, то це саме вже дасть йому дуже важливі підстави до того, щоб стежити за моральністю своєї установи й взагалі в керуванні нею додержуватися таких принципів, які придатні для дійсного розвитку бідака і які необхідні для потреб цілком задоволеної людськості.

Знання й навички, що їх розвинювання повинно бути метою всякого виховання, будуть справжніми, дійсними головними підвалинами установи. Призвичаєння до безперервної, обдуманого, упорядкованої діяльності, твердо встановлена примусова правильна, щоденна праця, достатня відповідно до утримання кількість цієї праці, надзвичайна економія у всьому, призвичаєння до найдешевших страв, строго встановлений розподіл їх, точна ощадність у задоволенні навіть перших життєвих потреб,—дровами, сіллю, світлом, маслом,—всі ці важливі в справі виховання бідних навички й обмеження будуть також важливі для підприємця в його економії; бо коли він витрачатиме щоденно на кожну з 50-ти осіб на 1 бац. більш або менш, то це дасть йому протягом року різницю в 1000 гульд. Ось яку силу матимуть для нього спонукальні причини, щоб запровадити в установі точну ощадність, порядок, твердо встановлену діяльність і точно вираховану платню за роботу. Тут кожна необережність, що до перших підвалин виховання бідаків, може мати дуже важливі наслідки. Не можна було б досягти жадної кінцевої мети, коли б не запровадити в установі твердий тон—швидку слухняність, гнучкість, порядок і спокій. Мирна, спокійна радість за роботою, веселість при задоволенні потреб і при виконанні життєвих обов'язків, ці цілі й причини моральності людини, коли вони там є, підвищать також і при-

буток виробництва. Як благословенна була б праця юнака, який був би щиро коханий своїм прийомним батьком і мав би до нього таке ж саме почуття любови; як благословенна була б вона й для підприємця й для юнака! Крім того, ще й те,—які підстави, які важливі підстави буде мати батько цього будинку для того, щоб виховати цих дітей, виховати для бога, їхнього вічного отця. Спонукальні причини земної користи тут були б недостатні. Коли вони знатимуть, коли вони почуватимуть, що повинні будуть в страшний день у дверей вічності дати відчит за всю свою неслухняність, невірність, за всю недбалість, невдячність,—ця глибока віра в бога, відплатника за добро і зло, буде керувати їхньою пильністю і вірністю й укріпляти їх. Ця думка правильна, але гадати про прибуткові плани було б жахливо для підприємця, що взяв на свою совість 100 дітей, за душі яких він повинен був би відповідати; коли б він дав їм забути про їхнього бога, отця й спасителя; коли б він не задовольнив у них потребу людськості—втіху божого одкровення, підбадьорювання віри, яка у всіх стражданнях тихо сподівається на бога, і коли б він не зберіг у них живої й міцної надії на вічне життя, до якого ми призовані.

Підприємець повинен уміти бути батьком свого будинку. Розвиток у його дітях ретельності, мудрости й добродітності, відповідно до їхнього стану, повинен викликати в ньому радість батька; здібності, які що-дня все більш виявляються, дух і серце, які що дня все більш розвиваються, повинні бути для нього за джерело радості, яка підносить душу, повинні бути йому нагородою; бо коли б він цього не шукав, не знав, то цей будинок був би для нього не вартий всього цього клопоту, він був би не для нього.

Цей будинок тоді був би в його руках предметом чванливості й не відповідав би майбутньому станові бідаків; мета баришу принизила б будинок, віддала б душу бідаків в однобічне рабство негідній людині.

Тільки рішуче прямування до моральности, до релігії, до справжньої освіти й до керування людським серцем могло б бути за підставу такої установи і тільки така форма виховання бідака є та, яку я бажав би досягти через використання заробітних здібностей підростаючої людини. І я думаю, що при таких припущеннях ця форма виховання

задовольнила б потреби людськості й відповідала б станом і умовам бідності.

Але який вплив на здоров'я й фізичну силу бідака мало б таке підпорядкування його виховання духові індустрії? Як приємно мені, що я після трьохрічного досвіду можу тут сказати, що розумно поставлене й кероване з любов'ю до людськості виробництво зовсім не перешкоджає зростові людини, а його силам перешкоджає далеко не до такої міри, як звичайно думають. Я маю багаторазовий досвід, що діти, які раніш ниділи в безділлі й убозстві, досягали найкращого зросту й сил при довгочасному прядінні. Але при цьому я, розуміється, думаю зберегти їхні сили допоможними тілесними вправами, дати їм насолоду підсилювальної гри, коли вони виконали свої обов'язки, й, оскільки це дозволить характер установи, звязати ще з нею обробку невеличкого поля й города. Це можливо. Посадовить підприємця на ґрунт, нехай він обробляє в своїй садибі, біля свого фабричного будинку, для великих потреб свого дому картоплю, ріпу, ріпку, боби й т. д. Як природньо, як легко він дасть своїм дітям корисну роботу на городі й додаткову роботу в полі! Ця робота також була б для бідака за справжню школу. Коли б він міг цю радісну працю оживити співзмаганням, зробити її приємною через підбадьорюючу любов, з якою простотою й певністю він досяг би в них знання їм єдине доступної форми хліборобства: вміння поліпшувати й використовувати для хатнього господарства невеличкі дешеві шматки землі! Знання харчових трав, посадки й прищеплення дерев і багато іншого можуть бути в цьому стані яко засіб навчання в формі гри та жартів, коли тільки є бажання дати ці знання.

Як би діти були в такий спосіб заохочені через юнацькі радощі до хліборобства, розумно ставилися б до власності, бо навчилися нею користуватися, були б в такий спосіб природньо розвинені для свого майбутнього стану й своїх потреб, вихованні в ощадності й акуратності, при звичаєні до малих потреб і цілком привчені до праці, яка найкраще оплачується в їхній місцевості,—як би установа все це задовольняла,—які наслідки для моральності, хліборобства й населення мала б така установа! Але звичайно не всі фаб-

рики мають ці наслідки, багато з них мають як-раз проти-
лежні наслідки, й до цього я додаю таке зауваження.

Стати за справжню виховавчу установу не може така фабрика, якої заробіток залежить тільки від одного або небагатьох незмінних трудових процесів, яка цілком втратила б усякий прибуток від своєї продукції, коли б перестали працювати 2—3 сусідніх підприємства. Індустріальна виховавча установа вимагає розвитку різних здібностей і навиків, необхідних для промисловости, й не повинна бути однобічною.

Чим ближче виробництво до сирого матеріялу, тим певніше воно, бо здебільшого останні етапи його бувають дуже різноманітні, так що в дальшому своєму поступуванні до останнього етапу воно може розбитися на різні галузі промисловости. Пізніша ж обробка сирового матеріялу вже не підлягає такому диференціюванню, тому може статися так, що заробіток на 3-му й 4-му ступні обробки припиниться, тоді як перші стадії обробки матеріялу ще продовжуватимуть своє існування, і матеріял переходить в своїй дальшій обробці в інші галузі й етапи. Так, наприклад, коли не піде більш індійський ситець і зупиниться все виробництво набійщика, прядиво може вироблятися для звичайного ситця або бархану (бумазеї) та інш., або для закордонного ситця.

Чим більш удосконалена яка-небудь галузь індустрії й чим більш вона диференцується на більш прості виробництва, тим вона багатіша й певніша. Тільки добре удосконалений ткач може спуститися від своєї тонкої роботи до простого бавовняного сукна більш, ніж на десять ступнів скали сортів краму, із яких і самий останній кінець кінцем також потрібний,—й ці виробництва не припиняться ж всі разом.

Коли фабрика відповідає виробництву, вже усталеному в цій місцевості, то її заробіток треба вважати за певніший, ніж коли б її виробництво відрізнялося від місцевого. Це має тим більше ваги, чим більш однобічна й механічна така продукція й чим більш робітники залежать у своєму заробітку від такої (однобічної) продукції, властивої одній або небагатьом фабрикам, ухиляються від здібностей і навичок загального заробітку місцевости й становляться нездатними до нього.

При цих зауваженнях, які торкаються тільки менш певних джерел індустрії, я роблю апіорне припущення, що

найбільша певність індустрії полягає в тому, щоб матеріал був місцевим продуктом, а споживання—місцевою потребою.

Тривалість виробництва була б завжди найважливішою обставиною для підприємця такої виховавчої установи. Галузь індустрії, яку обирає підприємець, повинна завжди відповідати виробництву країни.

Я знаю,—не вважаючи на всю мою обережність, все ж таки можуть мені сказати й щиро сказати правду: можливо, що джерело такого виробництва припиниться для всієї місцевости. Я почуваю це нещастя, але навіть законодавець не може скасувати без заміни раз встановлене джерело існування будь якої місцевости. До того ж такі випадки бувають дуже рідко, бо зисковність користування (прибутками) звичайно переважає. За добрих часів підтримати якомога в народі дух хазяйновитої обмежуючої ощадности й шляхом ощадження улегшити йому перенесення таких випадків,—це все, що можна зробити, і як-раз під цим поглядом робітники, що виховані за цим загальним політехнізмом¹⁵⁾, в таких нещасних випадках підлягали б небезпеці останніми й могли б перейти першими до галузів індустрії, що пережили цю катастрофу.

Нарешті, коли вжито всіх необхідних заходів проти так мало можливих світових подій, треба віддатися спокійно на волю всемудрого, всесильного отця людей, чие провидіння охоплює все велике й мале.

На цьому я закінчую на цей раз, але, хоч як би Ви втомилися від цих довгих балачок, я все ж таки маю намір ще раз написати, щоб спуститися від цих великих ідеалів до малого досвіду моєї власної установи.

Я прошу Вас, високоблагородний добродію, поділитися змістом цього листа з вельми шановним високоблагородним добродієм Грунером¹⁶⁾, куратором закладів¹⁷⁾, думка якого, поруч із Вашою, має для мене надзвичайно велике значіння. Дозвольте мені користуватися Вашою благосклонністю й вірте, що я з глибокою пошаною залишаюся

Вашого Високоблагороддя
покірним слугою Й. Г. Песталотц.

Переклала О. О. Гордієвська.

ТРЕТІЙ ЛИСТ.

Благородний пане!

Я давно Вам не писав,—і коли б моє вибачення не було так важливе, я боявся б перепрошувати.

Моя люба дружина¹⁸⁾ з початку цього року лежала ввесь час досить тяжко хвора, а я така людина, що одним одне почуття може часто примусити мене забути всі інші обставини.

Хвала богів, тепер їй знову краще, але проте мій неспокій не виходить із мого серця, і я прошу ради цього пробачити поверховість цього листа.

Ви чекаєте на де-які відомості про мої власні досвіди, що до можливості існування приватного закладу для виховання бідних дітей. Ви знаєте, що мої перші спроби не відповідали моїм сподіванням, але як у хліборобстві правдиве розповідання про невдалі нові спроби далеко важливіше, ніж розповідання про добрі наслідки, так і тут, і я хочу розповісти про ті хиби, що шкодили мені з початку роботи цього підприємства і про ті труднощі, які трапились мені при цьому, так само, як і про кращі досвіди, що підтримували мене в надіях на цілковите досягнення моїх головних цілей.

Найголовніші й найбільші принципи в цій справі: прибутковість, працьовитість та дешевина утримання.

Було надто важко призвичаїти до постійної праці дітей, що звикли до жебрацтва й безділля. Ці труднощі були тим більші, чим довше ці діти звикали до бездіяльного, спокійного життя. Саможертва на початку природня річ. Моя надія на надолужування не базувалася на тому, що вони (діти) залишаться, але я помилявся у своїй думці, що вдячність дітей, яких я вирвав здебільшого з найглибшої

нужди, забезпечить мені те, що вони залишаться в мене і винагородять мою втрату. Досвід довів мені протилежне. Без найточніших умов в письмовій формі з батьками або старостами, без урядової охорони та авторитету, жадний заклад не може бути забезпечений, що вони (діти) зостануться, скільки буде потрібно. Ця урядова охорона та надто обережні умови дуже важливі.

Неймовірно, яким неприємностям підпадає підприємець в такій країні через невдячність та злосливість (людей). Серйозність, що в такому закладі потрібна в боротьбі з ледарством та злосливістю тлумачиться на зле. Матері та родичі цих дітей, коли вони бачать їх у їхній робочій хаті, поводяться з ними,—я не знаю з якої лихої долі,—здебільшого так, що це мене ганьбить. Я не знаю, на що вони сподіваються, що вони думають і чого вимагають.—„О, бідна дитино, ти мусиш тепер цілий день так робити? А маєш ти що їсти? А чи добре воно зварене? Чи не волієш ти додому?“ Тоді дитина, що при добрій матері жила без діла, плаче; і коли ця мати бачить, що тепер дитина могла би щось заробити й що вона одягнена, то вона дає їй добру пораду йти тепер додому, і лихословить заклад, щоби виправдати свій вчинок. Ця невдячність траплялась мені дуже часто. Я мусив у такому стані задовольнятися меншою працею, ніж яку могли б діти виконувати,—це за-для того, щоби вони менше давали підмовити себе на втечу.

Що до утримання, то тут траплялися такі самі труднощі. У мене є,—бог знає це,—почутливість до всіх справжніх потреб людей; задовольнити всі ці потреби у моїх дітей є дійсно найактуальніше бажання мого серця. Але підприємство, і зокрема його початок, вимагає ощадности, раціонального споживання. Бідні діти здебільшого звикли без міри їсти, коли вони мають їжу. Порядок і раціональне споживання спочатку заподіє їм прикrostі. Вони вдаються до крадіжки бульби, ріпи та польових овочів. Підприємець тут не може бути поблажливим, він мусить серйозно карати. Дитина плакатиме перед своєю матір'ю, яка за ніщо вважає крадіжку польових овочів, відважиться сказати й цю безсоромність, що принаймні робить дитину завзятою. Ці труднощі надто важливі, особливо, коли багато таких безсоромних, невдячних батьків та родичів мешкає близько

такого закладу, і коли часто відбуваються такі підбурювальні виступи в присутності всіх дітей. Тому урядова охорона й довір'я влади безумовно важливі для такого закладу. І праця такого підприємства була б неможливо тяжка, коли б, що до утримання, хотіли б робити висновки не тільки на підставі наслідків, а саме—здоров'я, зросту й сил дітей, але надавалося б також якоїсь ваги мізерним міркуванням, що діти мають мало хліба, чи м'яса. У мене є досвід, що по суті економне й вигідне устаткування корисне для здоров'я й зросту дітей. Я додержуюсь тих принципів, що капуста та різній рослинній їжі треба давати перевагу перед м'ясом, що мої міцніші діти повинні в літні дні без капелюшків та шапок житися чистим повітрям і ходити без черевиків та панчо.

Хто ж хоче вбачати причину цього тільки в моєму власному обмеженні та в ощадності, той нехай собі вбачає. А я із задоволенням бачу, як мій єдиний власний син, за цим принципом, бігає босоніж.

Ще більше труднощів з досягненням моральних цілей. Треба мати багато служників, звичаями яких не можеш керувати; і коли працюєш в такому фаху, для якого потрібуєш чужих, значить маєш малий вибір, а тому труднощі будуть ще більші. Щоб яко мога зменшити наслідки цієї неприємної потреби, нічого немає міцнішого, як серйозне старання завжди, скільки можна, розвивати в дітей релігійне почуття. Ми будемо завжди жити серед злих людей, і бідні діти будуть завжди бачити брутальні, низькі, злі приклади. Тут немає іншої допомоги, як виразно розвивати в них їхню віру в бога, відплатника за добро й зло, і в Ісуса, їхнього спасителя, їхнього друга й брата, розвивати їхню віру в надії й умови вічного життя, їхню віру в безпеку вічної загибелі, вічної зацураности лиця найкращого, наймилішого, найдобрішого батька й спасителя; що-ранку й що-вечора молитися з ними з щирим почуттям, день господній присвячувати святим вправам і з батьківським почуттям часто й чимало їх просити зберігати свої серця для свого бога й батька цілком безвинними.

Для надто багатьох категорій людей, що бажали б закласти таку установу, буде дуже важливою трудностю те, що така установа припускає знання й практику в торго-

вельних та фабричних справах,—і тут є дуже велика небезпека помилитись для кожного, хто недосвідчений в торгівлі. Кожний із загальних принципів про вигідність (різних) фабрикатів¹⁹⁾ можна привести до такої очевидности, що люди, які не мають жадних практичних знаннів що до торгівлі та фабрики, заохочуються через зисковність окремих спроб вірити в успіх цілого, як у щось безпомилкове. Тому навіть найвдаліші спроби треба дуже довго продовжувати, поволі проводячи підготовчі роботи в малому масштабі. Усяка спроба значного розширення без такого довго перевірюваного досвіду може при такому підприємстві дуже легко на початку його зробитись його цілковитою загибеллю. Тому також кидається в очі, що володільці старих віддавна заснованих фабрик, які на повній ході, найпевніші підприємці таких закладів. А якщо немає цієї переваги, то буде добре вибрати галузь уже взагалі відомої в країні й звичайної фабрикації, і виробляти її спершу в її грубшому загально вживаному сорті, і тільки поступово підвищувати її удосконалення. Думка про те, що в справах, в яких буваєш новакком і мусиш учитись як раз на початку, можеш краще працювати, ніж вся країна, сумнівна та нелегка для здійснення. Раніш, ніж набудеш комерційні знання в таких спробах, здебільшого будеш уведений у помилку, бо перші спроби частіш дають зовсім інший підсумок, ніж вся справа в її цілому. Особливо як тільки з цим звяжеш спекулятивні торговельні перспективи, то вся припущена кошовність плану в твоїх очах зараз же зростає. Для недосвідчених ця подоба—блискуча, і тут ти даєш вести себе з неймовірним поспіхом далі, ніж хотів би, і не можеш досить зважати свою міць і помірність цієї моци, не можеш досить перевірити, пристосовуючись до яко мога гіршого стану підприємства, зокрема в такому плані, що його труднощі, саможертви й мала спочатку зисковність, очевидні. Як що підприємець у такій справі, де, що до наслідку, вже наперед має місце загальне припущення, потім хоч трохи сплутається, то він має більше й швидше, ніж інші торговельні підприємства, побоюватись утрати кредиту, хіба тільки більші сили не захистять від цієї небезпеки. Це були для мене найважливіші труднощі, що заважали мені виконувати мій план.

Ви знаєте, що наслідки цих труднощій для мене були руйнуючі, але спокійний роздум над їхньою природою незабаром показав мені, що більшість їх по суті корінилась не в самому підприємстві; що досвід, стриманість та розсудливість діяли з іншим наслідком, що ґрунтовні, покладені в основу розрахунки через ці випадковості не становляться менш правильними. Тому я не занепадав духом і попліч із любою жінкою, що цїнила ці головні цілі і з усякими саможертвами змагалася допомогти їх досягненню, я непохитно йшов до виконання їх і добирав всіх способів, щоби зберегти цю спробу. Ваш мудрий наслідувач у Вільденштейні, високоблагородний пан фон-Графферід²⁰) із Бюргіштейна, підтримував у найнепевніші часи мій дух сподіванками, що я їх тепер досяг, і наслідками яких я зобов'язаний також Вам. Завжди виявлялося, що серед неведаних цілей, які я надто поспішно відшукував у великому,—головні точки плану залишаються правильними, і я саме в ці часи мав найважливіші досвіди, які показували, що моя презумпція у досягненні мети закладу для бідних сама по собі справедлива та правильна.

Діти легко навчалися тоншого прядива, і розмір прийнятої в моєму розрахункові заробітної здібності був підтвержений загальним досвідом. Дешевина їхнього утримання й важливість спільного харчування великої кількості людей показалаь у своїм справжнім світлі. Особливо важливе було моє становище що до цієї цілі. Ви знаєте ту безлюдну місцевість, у якій я 7 років тому купив покинуті володіння. Ця необроблена залишена земля, завдяки тому що там є трудовий дім, матиме такі поліпшення, які при інших умовах не були б можливі. Найкраще оброблення таких полів—це постійне насаджування садовини та городини. Наявність трудового дому, що йому таке насаджування є потрібне, явно полегшує таке оброблення тим, що підвищує вартість продуктів, і маєток явно виграє з різних боків через чимале споживання цих продуктів. Вважаючи присутність трудового дому за важливе для оброблення моїх володінь, я в тій же мірі гадаю, що ще дикий стан моїх маєтків відповідає тій цілі, щоби дати цим дітям спосіб оброблення полів, відповідний їхньому майбутньому станові. Треба зауважити, що це зовсім не буде загальне

велике хліборобство, для якого потрібне було б керування; їм нема чого сподіватись двору, сподіватись коштовних полів або гарних лугів. Вони здебільшого їстимуть свій хліб із домашнього заробітку. Їм доведеться лише іноді почистити старанно дешеве поле, посадовити на ньому дерева, зібрати хатні покиді для угноєння, засіяти так поліпшені поля харчовими травами,—коротко, присвятити свої вільні години де-яким маленьким шматкам землі з уважністю, ретельністю та працьовитістю. Це єдиний спосіб оброблення полів, який здається відповідним і можливим для їхнього майбутнього стану. Хоч воно й мале, але, через старанність багатьох бідних у поліпшенні маленьких шматків землі, в цілому це має велике значіння для хліборобства. Тут щоріхські фабричні місцевості проливають ясне світло. Цей спосіб хліборобства є той, до якого я буду силкуватися вести своїх дітей. Завжди фабричний заробіток буде їхнім головним покликанням, їхньою головною працею. Години втіхи, святкового вечора,—дні, коли найбільше потрібні для хліборобства робочі руки,—мусять бути додані за для того, щоб робітник тут виявив свої знання, щоб підтримувати старанно його сили у відповідній моці, і особливо, щоб заохочувати робітників до праці на таких володіннях. Це єдиний спосіб хліборобства, що, на мій погляд, можна звязати з духом індустрії, і цей спосіб має таку природу, що не вимагає ні в якому разі великих сил, яких не можна було би сподіватись від дітей, вихованих до індустрії. Я можу сказати тепер із досвіду, що коли підлітків використовувати з розумом для роботи на фабриках, то це їхньому здоров'ю й силі не пошкодить. Взагалі стан здоров'я всіх моїх дітей незвичайно добрий. У жадного з них немає сухоти, жадний не відійшов хворим і жадний у мене ще не вмер. Червона жовтячка останньою осінню розповсюдилась, протягом 14 днів захворіло 24 душі мого дому. Я зробив дуже просто: теплий і достатній напій був майже всією допомогою, і в жадного з дітей не залишилося будь-яких наслідків. До цього я мав жахливі поняття про величність турбот і можливі витрати, звязані з такими випадками, але досвід, проти моєї сподіванки, показав мені, що спокійне, просте трактування також і цих випадків робить справу далеко легшою, аніж я собі уявляв.

При такій чималій кількості людей, що один при одному живуть, ніколи неможна гаразд подбати про чистоту. Що до цього, то тут, я сам визнаю, зроблено ще не досить. Додержувати надзвичайну ошадність, дбати про фабричні справи й підтримувати достатню чистоту в чималій кількості дітей, що вкупі мешкають, трудніше в деталях, ніж думають, і я ніколи ще не міг перестерігти, щоб іноді не розповсюдилась короста. Але Ви знаєте, як навіть у громадських домах для сиріт, де такі дорогі устаткування, часто доводиться боротись з цією напастю. Я хочу цим літом запровадити постійне купання, і вважаю це за найпевніший засіб проти неї.

Нарешті, беручи в сукупності, наслідки моїх трьохрічних досвідів такі. Можливість утримувати бідних дітей так дешево, як у Вашому „Сні“ і як я припустив в розрахункові свого „Ідеалу“, є, по-над усякі сумніви, якщо розумно вибирати й скеровувати обставини та влаштування. На припущену саме в цьому розрахункові прибутковість заробітної здатності дітей, при доладному керуванні та розумно зроблених устаткуваннях, можна сподіватися безперечно.

Отже, два фундаменти, на яких мої розрахунки базуються, самі по собі правильні.

Але, не вважаючи на цю внутрішню правильність, таке підприємство конче не матиме успіху, якщо підприємець не володіє цілком кожним знанням, якого вимагає виробництво й споживання його продуктів; якщо він дає збити себе на помилку через внутрішню правильність розрахунку, яка має невідомі для нього зовнішні труднощі; якщо він дає себе відхилити від повільно-спробних маленьких кроків; якщо він дає себе заманити до передчасного прикладання вичерпних сил.

Підприємство не вдасться чоловіколюбцеві, коли він, довіряючи справедливості й вдячності вирятуваних бідних дітей, прийматиме їх без пильно складених договорів, які-б у достатній мірі забезпечили на майбутні роки працю вихованих ним дітей. Цей досвід сумний, але він правдивий. Цей нарід підбивається одним єдиним словом невдячної матери, втікає з новою одежею, і його добродійник марно зробив витрати за перші роки, в які він виховував дітей для своєї головної мети.

Як важливі ці клопоти, так важлива для підприємця охорона і потрібне для нього довір'я уряду країни. Він мусить заслужити цього довір'я, без нього він зазнаватиме безперестанних неприємностей і небезпек для своєї головної мети. Природа його підприємства ставить його у таку велику залежність від темного, злого народу; його система виховання спрямовується на в такій мірі комбіновані цілі; з багатьох боків вона так багато вимагає серйозної ретельности, має так багато труднощів в деталях; розслід того, наскільки ця система відповідає, чи ні, певно наміченим головним цілям,—настільки перевищує міркування темних батьків та опікунів цих дітей і часто настільки прямо суперечить їхнім цілям, поглядам і напрямкам думок, що тільки громадський авторитет і захист охоронить його від тисячі тяжких, невідчужливих і шкідливих випадковостей. Треба згадати, що в Берні навіть майже зовсім мусили забронити батькам доступ до дітей, які там виховуються в громадських установах. Підприємець мусить, далі, бути здатним до точної внутрішньої домової ощадности; він мусить добре дбати про насаджування городини для потреб свого дому; ще важливіше попереднє знання, як найкраще вживати, як найдоладніше зберігати й споживати продукти, що їх посаджено для утримання. Це вміння здебільшого невідоме всім фабрикантам та підприємцям великих установ, а проте сполучення знання фабричного діла з умінням що до ретельної домашньої ощадности є, на мій погляд, для бідних робітників довершення того, що індустрія може принести великого. Але ці знання до цього часу були цілком роз'єднані. Фабрикант не харчує робітника й не може цього робити. Здебільшого його міський стан є вадою, що робить неможливою цю думку. Та й взагалі вигоди домашньої ощадности бідного, вигоди споживання предметів першої людської потреби не перевірено так точно, як розплоджування цих предметів, а проте воно так само важливо. Бо якщо я вісімма мірами зерна утримую й добре харчую стільки ж (людей), скільки (утримується) при безладному, неретельному способі харчування десятьма, то кожна п'ята міра вже буде зиском; а це так само важливо, ніби кожна п'ята міра була опріч посаджена; це досить велика, чиста користь. Тому мені завжди здавалось, що слід

не тільки завше призначати премії за садження, треба було б призначати премії за найкращий спосіб зберігання предметів першої потреби, премії для господарок і орендарів, що могли б дати найбільшу, найповнішу збірку хатніх вигід в утриманні й приготуванні страв, в ощадності в дровах, солі, освітленні й сотні предметів такого роду; премії для хазяїв, що на найменші суми їхнього, переведеного на гроші, річного бюджету утримують певну кількість дітей та челяди, зберегаючи їх здоровими, міцними й в достатній мірі вгодованими, і що могли б досить яскраво освітлити причини цього дешевого ведення їхнього господарства. Це ощадливе сільське господарювання, ці благословені міцною родиною селяни-хазяї, що серед клопотів чесно перебиваються, є правдиві школи для ведення виховання, що дійсно відповідає вихованню бідних дітей. Деталі їхньої економії варті всякої уваги, всякого дослідження; вона є правдивий навчальний заклад для великого ідеалу—сполучення фабрики, хліборобства та морали.

Також безумовно потрібно з простотою й ощадливістю дбати про здоров'я; коли розповсюджуються хвороби—задовольняти потреби дому найдешевшими засобами, і разом з тим можливо довше уникати загибельної мішанини потайних дорогих ліків, що жеруть гроші; йти назустріч природі з наївною дбайливістю; охороняти дім від слабости й загальних фабричних хвороб справжньою дієтою, гімнастикою і вільним користуванням оздоровляючим повітрям. Знати найдешевші трав'яні напої, що очищають кров, істотно необхідно,—це увільнить підприємця від великої непотрібної річної витрати. Ви знаєте пана Коллера з Обербурга. Я цілком зобов'язаний в цьому його благородному серцеві і його добросердному керуванню, так само і його проникливості я зобов'язаний великими наслідками в найважливіших випадках мого дому. Це те, що мені тепер спадає на думку, як найважливіше з моїх досвідів; я бажав так само показати можливість здійснення мого ідеалу, як і правдиво освітлити труднощі цього здійснення. — Благородний пане! Дозвольте мені тепер сказати ще одне слово. Не тому, щоб далі виявлювати й усувати перешкоди, які бувають у кожному важливому для людства плані. Коли б їх було ще більше, і тінь тих сил, що мені залишилися,

була б ще менша, то все ж мій останній дух живо прямував би до цієї цілі. Випереджаючи цю ціль, я з досвіду дізнався, що мене веде туди тільки один повільний і великотрудний шлях. Але коли б він був ще повільніший і трудніший, то все ж моя душа жадала б іти цим шляхом і присвятити життя моє цій головній меті. Благородний пане! Невимовна радість бачити, як хлопці та дівчата, що були бідолашними, ростуть і квітують, бачити на їхніх обличчях спокій, задоволення; привчати їхні руки до пильної праці й підносити їхнє серце до їхнього творця, бачити сльози молитовної безвинності на обличчі любих дітей і покласти далекі надії на чеснотливе почуття й моральність в ганебному пропащому поколінні. Несказана втіха й благословіння бачити, як росте людина, подоба свого всемогутнього творця, у різних образах і хистах, і, мабуть, іноді й там, де на це ніхто не сподівався,—в бідолашнім занехаянім сині найбіднішого поденщика,—знайти й врятувати величність і геній.—Проте, я поринаю в мрійні почуття й думки про можливе. Але я мовчу, щоб мої діла не надто соромили моє почуття. Якщо я міг би колись наблизитись до гарної цілі цього головного завдання й цілком визволитись від наслідків своїх великих найперших помилок у цьому плані; дожити до здійснення його в його цілковитій красі,—оскільки радісні зробились би для мене всі втрати, всі саможертви й всі страждання. Як великі мої надії, вдячність і побожна покора отцеві всіх людей за ту допомогу, що він мені подав, вдячність і сльози благодійникам, що ухваляють і роблять можливим пнутися до цієї головної мети.

Пробачте мені поверховість. Я гадаю, що Ваші оцінки, на які я при нагоді сподіваюсь в „Ефемерідах“, дадуть мені привід до більшої визначености багато в чому, чого не вистачає в моїх трьох листах.—Ви не можете повірити, як навіть тільки пара листів, при такій великій складовості моїх справ, стають для мене часто майже неможливими, і ради цього вибачте мені.

Дозвольте мені тим часом з глибокою пошаною назватись Вашої високоблагородної милости найпокірнішим, готовим до послуг

І. Г. Песталоцце.

Нойгоф, 19 березня 1777.

Переклав М. М. Шеллер.

УРИВОК З ІСТОРІЇ НАЙНИЖЧОГО ЛЮДСТВА.

Відозва до гуманности на її користь ²¹⁾).

Благородні друзі людства!

Рік тому Ви воліли підтримати слабенький зародок мого виховального закладу для бідних дітей. Цього року я знову звертаюся до Вас, благородні доброзичливці моїх планів. Ще успіх малий, і саме діло ще невелике. А все-ж, Вас, звичайно, порадує, коли я Вас щиросердо запевню, що де-хто з цих юнаків і дівчат, серед яких одні неминуче повинні були стати здобиччю жебрацтва зо всіма його злигоднями, а інші залишились би надто занехаяними серед гнітючого родинного нестатку, завдяки вихованню стали робітниками, що справді допомагають мені тепер і приносять радощі.

Відзначаються такі:

Варвара Бруннер ²²⁾ із Еша, цюрихського району, дуже розумна, чутлива й працювита аж до знемоги. Однак, у неї помітне надмірне відчуження своєї приналежности до нижчого розряду служок, і як дівчина, вона не досить ніжна.

Франціська Гедігер, католицької віри, уважна, скромна й куди слухняна дівчина. Дуже гарна служниця в повному розумінні слова.

Леонце Гедігер, її брат, стане чудовим ткачем; це хлопчик, повний відваги, сили й буйного зростання, сміливий до зухвальства, проте добросердий.

Руді Бахлі,—німецький. Найкраща дитина. Його молитовна побожність, його видатна працювитість, його ясна голова, його видатні здібності до лічби звертають на нього мою особливу увагу.

Фрідлі Мінт ²³⁾, з Ворблауфену, бернського району, дуже квола дитина, але безумовно повна хисту до малювання.

В міру можливости я намагаюсь розгорнути в нього цей талант.

Сюзетта й Мар'янна Мінт, його сестри, відзначаються тихою, повсякчасною працьовитістю. Мар'янну, здається, пригнічує її низька професія, і вона прагне більшої волі; вона має дуже делікатні почуття, але замкнена, стримана й не виказує своїх страждань. З цієї дитини вийшло б багато доброго або поганого, коли-б її здібності могли розвинутися. Сюзетта має менші здібності, але в неї одверта вдача; вона спокійна й задоволена своїм станом і своєю працею. Усі троє — діти бернської міської служниці, надто кволі.

Ганна Фогт і Лисавета Фогт із Мандаху. Ці дві сестри в наймерзенішому гультайському житті звикли до цілковитого неробства. Майже безнадійними були мої трьохрічні намагання відвернути їх від цього ледарства та сполучених з ним брехливости й злодійкуватости. Із щирою радістю я помічаю, що старша, тупість якої не можливо собі уявити, ступнево починає розвиватися і водночас її повна нечутливість починає подаватися. В її серце увіходять чуття моральної радості, вдячності й обов'язку, і починають слабнути наслідки найглибшого занехаяного, безладного здичавіння і найлютіших злигоднів. Я бачив у ній живий образ дитини, що зросла в дикунстві. Для мене буде невимовною радістю, коли цей зародок людяности, що підноситься вгору, ця нестрачувана шляхетна основа нашої душі остаточно прорветься наверх і забезпечить їй повне заспокоєння на ціле життя. Фізичні наслідки її довгочасного злиденного життя ще не зникли; від щорічного відморожування і від недостатнього харчування в неї ноги ще завжди попухлі. Її сестра пережила однакову долю й поводитися однаково; але, як молодша, вона ще не так зігнулася під ярмом злигоднів; переповнена найупертішого і рішучого зухвальства й лукавства, вона з усіх сил змагалась проти потрібних вимог працьовитости й послуху. І, однак, вона подалася. Я плекаю повну надію, що побачу, як ця рішуча сміливість, яка завдала мені стільки гірких годин, перетвориться на рішучість до добра.

Багато (і таких більшість) нічим не відзначається, і я виховую їх без особливих планів, у простішому життєвому

побути, привчаючи їх до порядної діяльності для їхньої (майбутньої) професії.

Про тих, які перебувають тут усього де-кілька місяців, я не відважуюся нічого сказати, хоча де-які мене надзвичайно зацікавили. Але є тут де-кілька й таких (дітей), над моральним зростом яких я досі працював марно.

Друзі людства! Серед них є хлопчик, серце якого не розкривається ні для жодної ніжності, ні для жодного чуття. Підозрілість, скупість, гидка хитрість відбиваються в кожному його погляді. В нього дуже низькопробні здібності, однак, він переповнений недовірливості й лукавства. Працює він поволі, але ретельно й точно.

Друзі людства! Порадьте, як вести цього юнака!

Другий,—до нього я плекаю більше надій. Це—дитина, позбавлена рішучості й певної ініціативи, звикла до всього ногоаного, з нахилом до (виявлення) надзвичайної почутливості й до безупинної чинності. Але ці важливі риси його вдачі ніколи не мали належного напрямку. Чотирнацять років з народження він зробився розгнуданим волоцюгою. Переходячи від одної країни до другої, від одного майстра до другого, від одної злісної каверзи й байдикування до другої, він не бачив, не чув і не почував нічого гарного. А, проте, внутрішній фонд його серця²⁴) не поганий, не закам'янів у пороках. Закладена в ньому почутливість потребує тільки керовництва, а його неспокійну діяльність треба впорядкувати; його здичавіле блукання не внесло жорстокости в його серце. Він плаче, коли я говорю йому про гідність і призначення людини. Важко описати, яку жвавість він виявляє в усьому тому, що тільки він робить. Не маючи ніякого керовництва, він неминуче став би жертвою найжахливіших небезпек людських злигоднів. Як би то бог дав мені вирвати його з цих злигоднів! Він поверне кожну витрачену на нього працю й не залишиться непомітним у своєму колі. Але він перебуває тут лише три місяці, і контраст між його вільним, диким життям (з одного боку) і потрібною впорядкованою працею, що її я змушений вимагати (з другого), дуже великий. Я непевний того, що він утіче, і дуже жалкував би, коли б його втратив.

Я повинен ще згадати про Марію Бехлі й Лисавету Арнольдс.

Перша зовсім туподумна, в повному розумінні цього слова, і в такій мірі, що вищого ступеню туподумства я не спостерігав навіть у божевільних, що перебувають по лікарнях. І водночас у неї дивне музичне чуття.

Друга має силу здібностей, але знеможена надзвичайними злиднями й скалічена; дев'ятьох років ще не вмiла ходити.

І та й друга дитина заробляють собі хліб, і перед ними стелеться життя, де вони будуть упевнені в заробітку, достатньому задовольнити їхні бажання. Велика втішна істина в тім, що найжалюгідніша людина, майже серед усяких обставин, здатна добутися такого становища, що задовольняє всі людські потреби. Ніякі фізичні вади, ніяке туподумство не дають самі по собі належних підстав, щоб таких людей тримати по в'язницях і лікарнях, позбавивши їх волі. Їхнє місце, безумовно, у виховальних домах, де для них підбирається досить легку й одноманітну форму праці відповідно до їхнього туподумства. Таким чином, їхнє життя, коли його врятувати для людства, буде для них не мукою, а втихомиреною радістю, а для держави— не причиною довгочасних великих витрат, а джерелом прибутку. Я в такій мірі почуваю важливість цієї істини, що жадібно прагну виправдити її шляхом ширших спроб, а тому бажав би мати в своїй установі ще де-кількох дітей такого-ж ступеню туподумства й фізичної дефективності, лише б вони не слабували на сухоти.

Я, як і раніш, звертаю головну увагу на читання, письмо та рахунок у моїй виховальній системі, але через те, що це не стане їхньою працею і заробітком, то це не повинно бути звязаним із великою витратою часу та зусиль, як при вихованні в міському закладі. Тут усяка квапливість шкідлива. Я не маю права забирати в семилітньої (дитини) дні, потрібні для (виконання) її головного призначення, і відривати її від її щоденної роботи для такої мети, яку я зможу так же добре досягнути на дев'ятому році, без утруднень і за стільки ж годин. Характер установи вимагає того, щоб було точно використано найпридатніші (для всякої праці) моменти; але в загальній системі виховання зазначені вище завдання у всякому разі слід сягнути в повному обсязі і як слід.

Засіб мого морального навчання здебільшого це не є вчителів наказ. Це навчання повинно бути учасливою батьковою наукою²⁵⁾; слід користуватися з кожної нагоди, де тільки я вкупі з ними, а вони вкупі зі мною беруть участь. Віра в бога, яка заспокоює, є, на мою думку, велика основа народньої моральности. Жадання цілого мого життя скласти маленьку книжку (під заголовком): „Утихомирююча мудрість для бідака“, пристосовуючи до обмеженого розуміння нижчої класи народу. Це було б показання істини в приступних для нього образах, у дусі його уявлень! Істина для нього! Це книга, що утворює теплий настрій для нього і для його серця, його мовою. Це буде керівництво й проповідник у звичайному для нього становищі. Виявити (цю істину) цілком під загальними поглядами, але без будь-якої однобічності, простодушно і з тією ясністю, яка підбадьорює, але разом і з теплою учасливою і піднесеною гуманністю... О, коли б мій заклад дожив до такої книги!²⁶⁾ О, коли б я зустрів підтрімку в цьому починанні! Це були б зерна істини, (посіяні) на широких пустельних степах для невичерпного збагачення людства. Але ж мирська мудрість охоче обробляє ґрунт для своєї правди в нарядних садочках.

Для мене стає що-раз яснішою та істина, що змога досягнути мого ідеалу повинна бути збудована на ґрунті відносин, що глибоко просякнуті батьківськими почуттями. Коли не пощастить утворити в дітей настрої, що співзвучні цим почуттям, то всяке будівництво на майбутні часи стане марним. Як що вдасться добути справжнього глибокого почуття в цих взаєминах, то воно дасть спроможність здійснити надії та ідеали у таких закладах. Сподіватись же на це без вищезазначеного напрямку закладу—було б марною мрією.

Що до господарних поспіхів моїх спроб, то моя практика цілком ствердила надії на здійснення моїх намірів. Спосіб виробництва мого дому, який мені самому пощастило довести до потрібної простоти й прибутковості лише після довгих невдалих спроб, помітно поліпшується що до прибутковості. Це дає мені змогу з упевненістю передбачати, що (зроблене мною) в „Ефемерідах“ обчислення є досягне й правильне. Однак, ще й тепер мій шлях засіяний важкими перешкодами. Ще не раз мені завдає вели-

ких труднощів практичне переведення точного порядку в усіх частинах мого дому, що складається нині з 50-х душ, і відшукування скрізь найдешевшого засобу його утримання. Взагалі на мене тяжким тягарем лягає невдячність батьків моїх вихованців, що живуть у сусідстві. Вони підмовляють до виходу дітей, які виховуються тут для праці. Спричинена цим мені шкода не раз обурювала мене, тому що віддаляла досягнення моїх цілей. Але тепер, коли я приймаю таких дітей, стаю обачнішим, щоб більше не доводилося боятися сили подібних випадковостей. Кількість дітей становить тепер 36. Я гадаю прийняти цієї осені лише небагато, але напровесні я гадаю дуже збільшити цю кількість; до цього мене спонукають реальні економічні міркування. Справа в тім, що такі незначні перші спроби завжди є в повному розумінні слова саможертвою, і тільки значне збільшення кількості дітей може дати надію на економічні вигоди. З цього погляду для підприємства є справжнє благодіяство, коли мені довіряють дітей на раціональних умовах, що забезпечують мені (довгочасне) перебування (їх в установі), щоб компенсувати витрати. Проте, щоб не вдаватися в дрібниці, пошлюся на мої листи до пана Н. Е. Ч. в „Ефемерідах людства“ і при нагоді надішлю до цього журналу ще докладніші матеріали про те, який лад у мойому домі.

Можу з радістю додати, що вельмишановні пани (члени) бернської Комерційної Ради²⁷⁾ підтримали моє підприємство, і що вони доручили панам краєвим начальникам у Кенігсфельдені й Вільденштайні подавати їм щорічно відомості про хід і поспіх цих спроб. Також і „Економічне Товариство“²⁸⁾, низка приватних осіб, що проживає тут, і особливо товариство, що називає себе *la petite société*²⁹⁾, виявили благодійний інтерес до підприємства. У Цюриху й Вінтертурі підприємство також зустріло підтримку. Загальна грошева сума, що надійшла до мене торік через підписку на це підприємство з Цюриху, Берну, Базелю й Вінтертуру, досягає шістдесяти нових лудорів³⁰⁾. Крім того, дирекція французької колонії в Берні³¹⁾ надіслала до моєї установи двох дітей на пансіон.

Однак, господарна частина мого підприємства, що тісно зв'язана з прибутками від мого земельного воло-

діння, дуже постраждала в цьому році від того, що двохразовий град надзвичайно попсував мої поля і що загалом урожай вийшов значно нижчим, ніж одна третина моїх гадок.

Чи буде мені дозволено, благородні доброзичливці моїх планів, і в цьому році звернутися до Вас з проханням про те, щоб Ви зі своєю благодійною добросердністю полегшили й зробили можливим поширення, поліпшення і завершення моїх планів? Я ж зі свого боку не перестану з безупинною пильністю, з найупертішою рішучістю і зі всією можливою для мене саможертвою віддавати все моє життя і всі мої сили на виповнення цього розпочатого діла.

З вдячністю і високою повагою

до

Вашої благородної милости,
найкращі друзі людства, зістаюсь
повік зобов'язаний
і покірний слуга

Г. Песталоцце.

Нойенгоф, 18 вересня 1777.

Переклали К. і С.

ПРАВДИВА ЗВІСТКА ПРО ВИХОВАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ДЛЯ
БІДНИХ ДІТЕЙ ДОБРОДІЯ ПЕСТАЛОЦЦЕ В НОЙГОФІ,
БІЛЯ БІРРУ, РОКУ 1778 ⁸²).

Высоко-благородне вельмишановне панство, благородні друзі людства й доброзичливці!

Я беру цим на себе сміливість подати до уваги Вашої високоблагородної милости про становище закладу, яким Ви, високоповажні, торік великодушно й з цілковитим довір'ям цікавились.

Дозвольте мені передпослати цьому кілька зауважень, що до них дає привід теперішній стан речей.

Спроба приватної особи організувати виховальний заклад, успіх якого повинен був цілком залежати від працьовитости бідних дітей, що в ньому вони виховувались, являла собою план, який самою природою допускав передбачати незчисленні труднощі. Дітей бідних батьків, з усіма ознаками невмілого виховання, не пристосованого до їхніх майбутніх обставин,—всіх таких дітей, привезених сюди з різних місць і з різних господарств, без ніяких попередніх підготовчих навичок до працьовитости, здебільшого з усім легкодумством, розпустою, незадоволеністю і високодумством бідного,—виховувати всіх цих дітей разом у приватному домі, освічувати їх для своєї кінцевої мети, при таких умовах, щоб вони користувалися із своєї повної волі, освічувати їх без зовнішнього авторитету, ніде не шукаючи захисту своїх інтересів, і покласти з ними й через них основу такого трудового дому, щоб його прибуток забезпечив підприємству його довговічність та міцність,—такий був мій погляд. Разом з тим я зазнав його труднощів. В перший період своєї спроби я бачив, що щастю мого дому загрожує небезпека, поки я не відмовився від не-

обачного й занадто широкого плану, не спростив працю дому, полегшивши цим догляд за нею, і не довів її до можливої незалежності від зовнішніх обставин, поки я не пізнав всіх численних деталей й потреб свого плану, і дістав досвід, як найкраще їх задовольняти.

В цей момент, благородні друзі людства, Ви побажали підтримати заклад і подати мені руку за для того, щоб я міг боротись далі за цю велику ціль мого життя. Ви дали мені також змогу зберегти заклад в його другий період. Прийміть же ласкаво мою найщирішу подяку за цю Вашу благородну великодушність і дозвольте мені сказати правдиво й щиро про стан закладу в його теперішній період.

З закладом звязані сливе непереможні труднощі. Незалежно від дійсних потреб закладу й незалежно від необхідних по суті саможертв, мені довелося зустріти найбільше справжніх труднощів в ненажерливості, гордощах та невдячності бідних; крім того, недорід, двохразовий град і теперішня дорожнеча надзвичайно утруднили цього року утримання дому з 50 осіб, праця яких здебільшого є навчальні спроби, що призводять до втрати.

Але, серед всіх цих початкових труднощів, природа плану й моїх надій день-у-день все більш з'ясовується, зміцнюється й полегшується через досвід. Важливе питання про відношення потреб великого працюючого сільського дому до звичайного прибутку, що його дає індустрія, день-у-день з'ясовується на користь таких підприємств.

Різниця між заробітком дитини 10 років, що заробляє 2 бацени, і заробітком добре вивченого ткача 13-ти років, що пряде тонку пряжу і, з виграшем на сорті тканини, може заробити підприємцеві 8 баценів, настільки велика проти збільшення потреб людини, які за цього часу можуть підвищитись не більш ніж з двох до трьох баценів, що наслідки цього для майбутнього стану підприємства повинні впадати в очі.

Розмір прибутку кожної фабричної індустрії завжди відповідає ступневі утончення її (продукції), і не можна уявити собі іншої організації, через яку легше й певніше досягалось би помітне утончення виробу матерій, ніж виховання для цієї головної мети дітей, що працюють (на фабриці) за проводом учителів-майстрів.

При цій простоті та можливості доглядати за таким спільно працюючим домом значне поширення закладу (після прийняття значної кількості дітей) є також не тільки можливе й легке, а й мусить і повинно бути метою й головним завданням підприємця,— нехай же він жадає довести заклад до якомога більшої самостійності й самозадоволеності. Це збільшення прибутку так скерованої працьовитості й дуже велика перевага її що до потреб дальших років мого закладу цілком певно обґрунтовані не на ідеальних мріях, а на дуже простих недвозначних принципах та досвідах; а досліджування цього питання остільки важливе для людства, що я вважаю за свій обов'язок прилюдно сказати, що кожній перевірці й досліджуванню цих питань я йду назустріч із нестримним змаганням і великою радістю. Проте досягнення моїх головних цілей в їхньому теперішньому стані вимагає надто обачної обережності й примушує мене прилюдно заявити: я далі без певного договору, тільки з довір'я й за рекомендацією, не можу приймати дітей. Потім,— міські діти всюди своїм поведінням різко відрізняються від ааргауських дітей з найнижчих і найбідніших родин, а тому принаймні діти старшого віку не можуть із надією на повний успіх утримуватись у такого роду обмежених закладах для бідних.

Природа цих закладів вимагає, щоб я, оскільки це можливо, був забезпечений тим, що мої діти дійсно залишаться в мене. Цього також конче вимагає продовження найощаднішого провадження справи.

Але при цьому я що далі, то більше дбатиму про чистоту й про всякі дійсні потреби дітей з усіма для мене можливими жертвами, і зокрема буду вживати заходів, щоб можна було давати більше, ніж до цього часу, молочної страви.

З правдивим почуттям того, що я ще далеко від досягнення моєї кінцевої мети, я ще тільки проситиму благородних доброзичливців мого закладу доручити мужам, знання й досвід яких можуть направляти мої шляхи, чоловіколюбство яких може відчутти труднощі мого становища, яких непохитна охорона правди й добра може полегшити й сприяти мені в прямуванні до такої важливої кінцевої мети, серед клопотів, яких тепер повно вщерть,— доручити таким

мужам з невідмінною пильністю спостерігати й обмірковувати ті шляхи, якими я прямую до далеких кінцевих цілей мого закладу.

Я хочу просити Вас піддати старанному й всебічному іспитові мій заклад; не тому, що я маю сміливість сподіватися, що він покажеться задовольняючим, а тому, що я визнав за єдину справу мого життя досліджування шляхів, як виховання й навчання бідних може бути полегшене й з певністю може бути досягнене через прості заклади. Кожне таке дослідження буде для мене важливе, бо цим сама справа мусить з'ясуватися. Я, звичайно, мушу також дослідити питання, оскільки я сам досяг своєї кінцевої мети.

Благородні доброзичливці! Я смію також, вважаючи на теперішній остільки тяжкий стан речей, чекати Вашої милостивої вибачливості й сподіватися, що Ви, благородні, будете заспокоєні тим, що я в кращі часи, на які смію сподіватися, буду більше робити й продовжувати, з напруженням усіх своїх сил, доведення закладу до більшої досконалості.

Нині мій заклад має такий склад дітей:

1. Варвара Бруннер, із Еша, Цюрихського району, 17 років; вступила до закладу 3 роки тому надзвичайно здичавілою й темною, але з дуже добрими здібностями. Тепер вона пряде, виплітає й порядно пише, має хист до співів. Свою головну працю вона виконує в кухні.

2. Френа Гірт, 15 років }
3. Марія Гірт, 11 років } сестри, з Віндизеку.

Френа дуже вузькогруда, гарно пряде, починає шити й писати; я задоволений її вдачею й поведінням.

Марія—молодша, дуже здорова, має чимало здібностей всякого роду, зокрема до лічби; вона надзвичайно жвава, пряде чудово, досить дужа для всякої праці свого віку.

4. Ганна Фогт, 19 років }
5. Лисавета Фогт, 11 років } сестри, з Мандаху.

Три роки тому вони з'явилися сюди надзвичайно занедбані фізично й морально, і не сказати, яких труднощів довелося зазнати, щоб їх повернути до порядку, правдивості й працьовитості; до цього вони утримували себе жебрацтвом. Ступінь дурості й неуцтва старшої був над усяку правдоподібність, а свого ледацтва вона ще й досі не по-

збавилась; проте, морально вона, здається, потроху удосконалюється. Фізичні злигодні її життя ще не зникли; у неї завжди ноги опухлі й болять; вона цілком непридатна до жадної сільсько-господарської роботи. Молодша має здібності, здорова, але вона виявила таку непіддатливу впертість проти всього доброго, що просто морозить. Правда, тепер вона, здається, на трохи кращій дорозі, пряде порядно, придатна до польової роботи, як і до домашньої.

6. Гайнріх Фогт, із Мандаху, 11 років; у закладі—три роки; тче порядно, починає писати, також пильний до французької мови й лічби; точний, ретельний і путящий у всьому, але, на мій погляд, серце в нього лукаве, злюче, недовірливе й невдоволене; він здоровий.

7. Аннелі Фогт, із Мандаху, дочка Якова Фогта, 11 років, працююча, пряде гарне прядиво, співає порядно, має здібності до лічби, здорова, придатна до сільського господарства й до кімнат; три роки тут.

8. Яків Фогт, її брат, у дитинстві через нужденну бідність і застуду дістав щось подібне до завійниці; приступи цієї хворости у нього ще часто бувають. Він вередливий і дуже ледачий; вік—9 років; три роки тут.

9. Яків Аґхенбергер, із Брунеггу, 13 років; півроку тому його намовили втікти із закладу, але за довгий час він знову прийшов; він тямучий, здається, добросердий, здоровий, придатний до сільського господарства, уважний, тче порядно, почав писати.

10. Лисавета Ренольд, із Брунеггу, 10 років; півтора роки тут; коли з'явилася сюди, ще не вміла ходити, знесилена надзвичайними злиднями; неймовірно подужчала, має багато здібностей; тепер здорова, але без великої надії на необхідні для сільського господарства сили; пряде пильно й тонко.

11. Давид Рудольф, із Цурцаху, 15 років; півтора роки тут; тче добре, має м'ягкосерду натуру; пише добре; пильний що до початків лічби та французької мови.

12. Леонці Гедігер, із Ендінгену, Бааденського району, 14 років; у закладі—3 роки; міцний, здоровий хлопець, звиклий до сільсько-господарської праці, тче найкраще від усіх; почав писати; пильний до французької мови, дуже здібний до всього, але грубіян і невихований.

13. Франциська Гедігер, його сестра; пряде, шие, виконує кухняну й всяку працю дуже порядно; взагалі надзвичайно привчена до пильної й слухняної роботи; здорова, розсудлива й увічлива; три роки тут; вік—16 років.

14. Маріяна Гедігер, 10-ти років } його сестри.
15. Марія Гедігер, 8-ми років }

Здорові, до сільсько-господарської й хатньої роботи однаково здатні, жваві діти.

16. Фрідлі Мінт, із Биссі, Обонської волости, села Ворблауфена; дуже кволий, непридатний до жадної праці, що вимагає напруження; дуже талановите, до малювання особливо здатне створіння, повне артистичного настрою, сполученого трохи з лукавством; малювання—вся його праця; півтора роки тут; вік—10 років.

17. Сюзета Мінт, його сестра, найпильніша, найпрацьовітіша дівчинка й уважна до навчання; здорова, 9-ти років.

18. Мар'янна Мінт, її сестра, 8-ми років; гарна, здібна, чутлива дитина, але вередлива й примхлива; дуже гарні здібності до співів. Але треба зазначити, що всі ці трое дітей надто кволі до тяжкої сільської праці.

19. Бабелі Бехлі, 17 років; три роки тут; надзвичайно неуважна й легкодумна; найбільше придатна до обов'язків посланця та до біганини; дуже слабка що до здібностей, але фізично здорова й сильна.

20. Яків Бехлі, її брат, 15-ти років; теж неуважний і легкодумний, протягом довгого часу звиклий до жебрацтва й ледацтва; тче задовольняюче; почав писати; неуважний до навчання французької мови; має великий нахил до похмурого, незадоволеного настрою; три роки тут.

21. Руді Бехлі.—Немічна дитина; його добре серце й видатні здібності до лічби, також видатні уважливість, побожність і щирість у молитві теж звертають на нього особливу увагу; 10-ти років, 3 роки тут.

22. Марія Бехлі, його сестра, 8-ми років; надзвичайно туподумна, квола. Та для людства повинно бути цікавим те, що навіть діти занадто разумово відсталі, які через звичайну жорстокість приносяться в жертву домові для божевільних, завдяки м'ягкому керовництву можуть бути врятовані від нещастя замкненого життя для простого заробітку відповідно до їхньої кволости і можуть бути під-

готовлені до здобування собі утримання й до насолоди вільним, негальмованим життям.

23. Георг Фогт, із Мандаху, 11-ти років; хлопець подає великі надії, пильний до всього, сердечний, розсудливий, веселий, здоровий, придатний так до сільсько-господарської праці, як і до домового заробітку; 2 роки тут.

24. Гайнріх Фюкслі, із Бруггу, 7-ми років, здібний; прибув сюди кілька тижнів тому.

25. Іван Маврер, із Штетлену, 15-ти років; півроку тут; міцний для сільського господарства, путящий хлопчина; тче порядно; досить пильний; має здібності, але я боюсь трохи лукавства під його добросердим і, на людське око, простодушним виглядом.

26. Анні Маврер, його сестра; наївна й безладна, особливо в їжі; дуже забарлива й ледача; надзвичайно безсоромна в затятості; її пряжа дуже тонка, але вимагає безупинного спонування; здорова й міцна, 12-ти років.

27. Луї Шретер, 15-ти років; хлопець надзвичайних здібностей, але, разом із тим, небезпечної фальши; тому, що він досконало пише й має елементарні знання з французької мови й лічби, він мені дуже буває в пригоді; надзвичайно тонкий слух до співів.

28. Бабетта Шретер³³), його сестра, 14 років; шие, плете, пряде порядно, почала писати.

29. Нанетта Анрі, 9-ти років

30. Гаттон Анрі, 8-ми років

} сестра й брат,

із Марну. Шенкенбергський ландфогт Галлер³⁴), jako директор французької колонії, передав їх з відзначно великодушними умовами й розпорядженнями. Це двоє дійсно принагідних і добросердих дітей; Гаттон дуже здібний і жвавий, Нанетта—менш; проте праця для них річ незвичайна, а їхня природна дуже ніжна улесливість, по правді, робить для мене важким усяке прискорювання їхньої працьовитости; а все-ж, я певний їхнього найкращого удосконалення, особливо що до Гаттона.

31. Сузанна Датвілер, із Ельфінгену, 10-ти років; дочка нещасного батька, що перебуває в домі примусової праці; прийшла до закладу надто пригніченою й виснаженою; фізично надзвичайно поправляється; пряде порядно, має здібності до співів і дуже талановита.

32. Сузанна з Тальгайму, 10-ти років, позашлюбна дитина, що звикла була до втікання; має дуже добрі здібності, але замкнена й дуже примхлива; здібна до співів, пряде порядно, здорова.

33. Конрад Майер, 10-ти років
34. Лисавета Майер, 9-ти років
35. Моріц Майер, 4-х років

} із Рордорфу, Баденського району.

Недавно прийшли до закладу після волоцюжного життя; Конрад—здоровий. Лисавета подає багато надій що до навчання. Моріц через нужденне життя явно пригнічений, але він має гарні здібності; він відроджується фізично; він і

36. Георг Гедігер, 4-х років, ці двоє дітей єдині, що через свій малий вік не придатні до жадного заробітку.

37. Гайнріх Гірсбруннер, із Сулисвальду, 12-ти років, дуже здатний, розсудливий, уважний. Я покладаю особливу надію на цього хлопчика, (коли він зможе витерплювати різницю між спробуваним ним життям міського слуги й обмеженим життям закладу для бідних); явно вдосконалюється; він за кілька днів більше встиг у письмі, ніж інші за багато місяців.

У веденні цього закладу я маю дуже багато допомоги, що до справ із дітьми, від дівчини Мадлонг Шпіндлер із Страсбургу, особи надзвичайних здібностей і дивної працьовитости; далі, я утримую для закладу майстра-ткача, двох навчених ткачів, майстриху в прядінні, двох дорослих прядільників, одного чоловіка, що, поряд з намотуванням на цівку, веде початкове навчання читанню й складуванню літер, двох робітників і двох служниць, майже цілком для сільсько-господарських робіт.

Я вважаю за потрібне ще доповісти високоповажним, високоблагородним панам, благородним філантропам і доброзичливцям закладу, що минулого року цей заклад одержував грошову допомогу з Берну від високоповажних членів Комерційної Ради, від високоповажних членів Економічного й Малого Товариства, як і від різних благородних приватних осіб, а також із Цюриху, Базеля і Вінтертуру. Сума грошових внесків, що поступила до мене за підпискою, сягає до 60 нових луїдорів. Далі мені нічого не

залишається, як просити Вас, високоповажні, високоблагородні пани й благородні друзі людства, милостиво й прихильно судити мої поривання до осягнення великої и поважної мети й ще протягом цього року вшанувати цей заклад вашою великодушною допомогою.

Я ж не перестану присвячувати себе цілком поширенню, поліпшуванню й удосконалюванню цього закладу і з безупинною пильністю й найрішучішою непохитністю віддавати своє життя й свої сили розпочатій справі.

І. Г. Песталоцце.

Нойенгоф, 26 лютого 1778.

Переклав *М. М. Шеллер*.

ПРИМІТКИ ДО СТАТТІВ ПЕСТАЛОЦЦІ ПРО ВИХОВАЛЬНИЙ ЗАКЛАД У НОЙГОФІ.

Загальні зауваження.

Тексти: Всі статті про виховальний заклад у Нойгофі було вперше надруковано (крім „Правдивої звістки“, див. нижче) в журналі Ісаака Ізеліна „Ефемеріди людства, або бібліотека етики, політики й законодавства“ за 1777 і 1778 роки. Базель.—1778 р. Шнайдер (Лайпциг) передрукував „Ефемеріди“.

Статті про Нойгоф увійшли потім у повні видання творів Песталоцці: P. S. W., I, 42—47; VIII, 257—293; 294—301; 307—319.

P. S. W.², III, 243 f.f. 247 f.f. 272 f.f. 278—286. — P. S. W.³ I, 137—190.

Бібліографія: Israel, I, 20—30.

Критика текстів: P. S. W.³ = I, 342—348.

Про Ісаака Ізеліна (1728—1782), секретаря базельської ради, письменника, редактора „Ефемерід“, друга й захисника Песталоцці, див. нашу вступну статтю до творів про нойгофський заклад.

1. „Прохання до друзів людства“ було надруковано в № 3 „Ефемерід“ за 1777 рік. Звертаючись до читачів, редакція журналу повідомляє, що відозва Песталоцці мала успіх, і обіцяє незабаром опублікувати декілька листів Песталоцці про виховання бідних дітей. З цієї редакційної примітки можливо зробити висновок, що „Прохання“ розповсюджувалось раніш, ніж його було надруковано в „Ефемерідах“, але не сбереглося жодного примірника першого видання.

Критика тексту: P. S. W.³ — I, 342.

Бібліографія: Israel, I, 20—22.

Текст: P. B. IX (1888), 37—40.—P. S. W. I, 42—47.

P. S. W.², III, 243 f.f. P. S. W.³, I, 137—141.

2. У тексті: „Zur Kenntnis des engern Taunerfeldbaues“.

3. У тексті: „Kenntnis der Marne“.

4. Мюллер Франц Христоф (1724—1799), „гофмайстер“ у Кенігсфельдені.

5. Графеннід Еммануїл (1726—1787), бернський патрицій, член „Великої ради“, автор творів про сільське господарство, з 1780 р. — голова „Гельветичного товариства“. Песталоцці де-кілька разів згадує про нього, як про жертводавця й захисника. (P. S. W.³, I, 141, 147, 170, 193).

6. Еффінгер Альбрехт Ніколаус (1735—1803), шляхтич („юнкер“), член „Великої Ради“ в Берні, теж один із захисників Песталоцці. (P. S. W.³, I, 89, 94, 141).

7. Транскрипція прізвища Песталоцці різна: Pestalozzi, Pestalozze, Pestalotz та інш.

8. Першого та другого листа Песталоцці було надруковано в „Ефемерідах“, в № 4 за 1777 рік, а третього листа — там-же, в № 9 за 1777 р.

Бібліографія: IsraeI, I, 22—25.

Тексти: P. S. W. VIII, 257—293. P. S. W.² III, 247 f.f. P. S. W.³, I, 142—181.

Критика текстів: P. S. W.³, I, 342—344.

9. У тексті: N. E. T. = Nikolaus Emmanuel Tschagner. Чарнер (1727—1794), бернський патрицій, член „Великої Ради“, філантроп, друг і захисник Песталоцці. В „Ефемерідах“ було надруковано 17 його листів про виховання бідних дітей (№№ 1, 5, 6, і 11 за 1776 рік і в № 3 за 1777 рік). Див. P. S. W.², III, 237—241.—IsraeI, I, 22. P. S. W.³ I, 142, 181. Листи Песталоцці були відповіддю Чарнерові.

10. „Анабаптист і селянин — філософ“. Анабаптисти, які на ту пору вели пропаганду в Швейцарії, були гарними господарями. Селянин — філософ. Песталоцці, очевидно, натякає тут на книгу „Господарство філософського селянина“ Ганса Каспара Гірцеля (1761 р.). В цій книзі автор виводить Якова Гуйера, який сполучав зразкове сільське господарство з розумним та культурним життям. Гірцель (1725—1803), цюрихський міський лікар, був 1762 р. першим головою „Гельветичного товариства“.

11.... rari nantes in gurgite vasto „...рідкі пловці на незмірній безодні“. Вірш з Вергілієвої „Енеїди“ (Verg. Aen. I, 118).

12. Див. примітку 5.

13. б. — бацен; к — крайцер. Грошові знаки. Один бацен = 4 крайцерам.

14. л. — лівр. В одному ліврі було 10 баценів. Лівр відповідає приблизно сучасному швейцарському франкові, але його покупна сила була в XVIII стол., звичайно, значно вища.

15. У тексті: „nach allgemeinen Grundsätzen“.

16. Грунер Самійло (1715—1797), член „Великої Ради,“ бернський банкір.

17. Песталоцці має на увазі тут благодійні притулки бернського кантону, куратором яких був Грунер.

18. Ганна Песталоцці (1738—1815), родом зі сім'ї Шультегесс, дочка багатого цюрихського комерсанта, самовіддано поділяла горе й радість і надсильну працю свого чоловіка й утратила на цьому своє майно та здоров'я.

19. У тексті: Abtraglichkeit von Fabrikarticuln (sic!).

20. Див. прим. 5.

21. „Уривок з історії найнижчого людства“ було надруковано в „Ефемерідах“, № 5, 1778 р. Редактор цього журналу Іс. Ізелін умістив попереду замітку, яка мала на меті знову збудити добрі почуття жертводавців. Порівн. Israel, I, 25 P. S. W.³, I (Textkritik), 344.

22. Після ліквідації песталоццієвського закладу для бідних дітей (1780 р.) Барбара Бруннер працювала в майстра. В своїх листах до Ізеліна 1781 р. Песталоцці дуже хвалить здатність і працьовитість цієї дівчини. Порівн. Kehrs Pädag. Blätter, XIII (1884), 351, 355. P. S. W.³, I, 394 f.

23. Готфрід Мінд (1768—1814), маляр, відомий під назвищем „кошачий Рафаель“ („Katzen Raffael“), народився у Берні; його батько був венгерець, натуралізований в Швейцарії. До закладу в Нойгофі він вступив 8-ми років. Талановитість маленького Фридли Мінда (Fridly Mind — в „Уривку“, Friedly Mynth — в „Правдивій звістці“) Песталоцці помітив одразу і зазначає у своєму відчиті зростання цього дару. Про Мінда: Adolf Koelsch, Gottfried Mind, der Katzen-Raffael. Zürich, 1924 — P. S. W.³, I, 395. Israel, I, 30.

24. У тексті: „der innere Fond seines Herzens.“ (P. S. W.³, I, 178).

25. У тексті: „theilnehmender Unterricht des Hausvaters“ (P. S. W.³, —I, 179).

26. Песталоцці намічає тут план, з якого згодом виріс роман „Лінгард і Гертруда“. (P. S. W.³, I, 395).

27. „Комерційну раду“ було закладено р. 1695 бернським урядом для допомоги промисловості.

28. Фундатором „Економічного товариства“ (1759) був Іоган Рудольф Чіффелі (I. R. Tschiffeli, 1716—1780), у якого Песталоцці р. 1765 навчався сільського господарства.

29. „La Petite Société“ („Мале товариство“) об'єднувало молодих бернських патриційв; зліквідовано в XIX стол. Для патриційв старшого віку (від 25 років) існувало (і ще й тепер існує) в Берні „Велике товариство“ (La Grande Société).

30. Вартість „нового луїдору“ становила біля 25 франків.

31. На чолі бернської корпорації виселенців (Réfugiés) із Франції стояла дирекція, яку призначав бернський уряд.

32. „Правдиву звістку про виховальний заклад для бідних дітей“ було надруковано в 1778 р. окремою брошурою бернським „Економічним товариством“, яке умістило попереду дуже спочутливу передмову. Частина „Правдивої звістки“ того самого 1778 р. було надруковано в „Ефемерідах“ (№ 6) з передмовою Ізеліна, який знову палко рекомендував добродійцям заклад свого друга. Порівн. P. S. W.³ I (Textkritik), 345—348.

Тексти: P. S. W., VIII, 307—319.

P. S. W.², III, 278—286. P. S. W.³, I, 182—190.

Бібліографія: Israel, 25—27.

33. З листування Песталоцці з Пфєффелем (1783 р.) видно, як він піклувався долею обох дітей Шретер. Kehr's Pädag. Blätter, X (1881), 131—133. P. S. W.³, I, 395.

34. Галлер Самійло (1721—1792), бернський патрицій, член „Великої Ради“.

Проф. А. Готалов-Готліб.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЗЧИК ДО ТВОРІВ ПЕСТАЛОЦЦІ ПРО ЗАКЛАД ДЛЯ БІДНИХ ДІТЕЙ У НОЙГОФІ.

І. Джерела.

P. S. W. = Pestalozzi's sämtliche Werke. Gesichtet, vervollständigt und mit Erläuterungen versehen von L. W. Seyffarth. Brandenburg a. N. (A. Müller). 1869—1873. Neue (Titel) Auflage, Berlin, 1881 (Eisenschmidt). 18 B-de.

P. S. W.² = Pestalozzi's sämtliche Werke. Herausgegeben von L. W. Seyffarth, Liegnitz, (C. Seyffarth), 1899—1902. 12 B-de.

P. S. W.³ = Pestalozzi. Sämtliche Werke. Herausgegeben von Artur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. I. Band. Berlin und Leipzig. 1927. (Verlag von Walter de Gruyter u. C^o).

P. B. = Pestalozziblätter. Herausgegeben von der Kommission für das Pestalozzi-Stübchen. Zürich, 1880—1905.

P. St. = Pestalozzi - Studien. Herausgegeben von S. W. Seyffarth. Liegnitz, 1897—1903. I—VIII.

P. Bl. = Pädag. Blätter für Lehrebildung. Herausgegeben von K. Kehr (jetzt v. K. Muthesius). Gotha (Thienemann).

Israel. = August Israel. Pestalozzi Bibliographie. I. II. III. Berlin. (Hofmann u. Co^o). 1903—1905. = Monumenta Germaniae Paedagogica. Herausgegeben von Karl Kherbach. Bände: XXV, XXIX, XXXI.

Klinke = Willibald Klinke = Pestalozzi Bibliographie. Berlin (Weidmann), 1923.

Листи Песталоцці:

а) До Гірцеля, від 19/XII 1771 р., про своє господарство: P. B. XXI (1900), 36—39. Israel, II, 8.

б) До К. Лафатера. Прохання про пропаганду ідеї будинка для бідних дітей — 11/III. 1776 р. — P. B. XIX (1898), 20. Israel, II, 9.

в) До Я. Сарасіна від 24/VII 1776.—Песталоцці дякує за допомогу будинкові для бідних дітей.—Päd. Bl. XVIII (1889), 89. Israel, II, 9.

г) До Іс. Ізеліна. Прохання повернути листи до Чарнера за-для редкційних поправ, 23/IV 1777.—Päd. Bl. XIII (1884), 77. Israel, II, 10.

г₁) До Іс. Ізеліна від 24/XI 1777.—П-ці надсилає 3-го листа до Чарнера. Дякує за допомогу на з'їзді „Гельветичного товариства“ в Шінцнасі. Päd. Bl. XVIII (1889), 89—90. Israel, II, 10.

д) До Я. Сарасіна, якому Песталоцці надсилає „Уривок з історії найнижчого людства.“ 1/IX 1777. P. V. XVIII (1889), 89—90. Israel, II, 10.

е) До Я. Сарасіна від 13/XI 1777.—Прохання про грошову допомогу. Päd. Bl. XVIII (1899), 90. Israel, II, 10.

ж) До І. Ізеліна від 16/V 1778. Пе-ці дякує за пораду бути обережнішим у господарських справах і обіцяє йти за цією порадою.—Päd. Bl. XIII (1884), 80—81,—Israel, II, 11.

з) До І. Ізеліна. 1778 (без дати).—Жалкування на те, що бернський уряд уже не допомагає будинкові для бідних дітей, і що бернські бюргери негативно ставляться до індустрії та торгівлі. Päd. Bl. XIII (1884), 78—80. Israel, II, 11.

и) До І. Ізеліна від 25/XI 1778. Israel, II, 10.—Нойгоф врятовано ціною майна Ганни Песталоцці. Päd. Bl. XIII (1884), 81. Israel, II, 11.

і) До І. Ізеліна від 9/IV 1779. Будинок для бідних дітей погібає. Таке підприємство неможливе в Швайцарії, де аристократія вважає, що її влада над темним народом буде міцнішою.—Päd. Bl. XIII (1884), 83—86. Israel, II, 12—11.

Isaak Iselin und Heinrich Pestalozzi. 38 ungedruckte Briefe Pestalozzi's. Mitgeteilt von I. Keller. Päd. Bl. XIII (1884), 72—100, 182—192, 268—274, 351—363. — Israel, III, 396, 397.

Автобіографія Песталоцці („Schwanengesang“), де він змальовує свої сільсько-господарчі та педагогічні спроби в Нойгофі. P. S. W.², XII, 289 f.f.—Israel, I, 459 f.f.

Спомини сучасників і т. п. про Песталоцці нойгофського періоду:

а) Рудольф Шінц (Schinz),—шкільний товариш Песталоцці, пастор, змалював нойгофський заклад в листі до свого друга (1783 р.). Див. „Die älteste biographische Mitteilung über Pestalozzi“. P. V., II (1881), 42 f.f.

б) Емануїл Фреліх, учитель у Бруггу, залишив спомини про Песталоцці, де є цікаві епізоди з нойгофського періоду. Em. Fröhlich. Erinnerungen an Vater Pestalozzi. 1884 (Israel, III, 5353). Порівн. Brugger Erinnerungen an Pestalozzi. Mitgeteilt von Keller in Aarau. Israel, III, 352.

в) Иог. Як. Губер (Johann Jacob Huber, 1823—1899), учитель у с. Люпфіг (Lupfig), біля Бірру, описав нойгофський будинок для бідних дітей, користуючись місцевими переказами. (Birrer Erinnerungen an H. Pestalozzi. Von Lehrer Huber. P. B. III (1882), 66—76, 81—93; IV (1883), 12—14, 17—20, 33—39. Israel, III, 253.

II. Література біографічного змісту.

H. Morf. Zur Biographie Pestalozzi's. 4 B-de.

I. H. Pestalozzi's ausgewählte Werke. Mit Pestalozzi's Biographie. Herausgeb. von F. Mann. Langensalza (H. Beyer). I B., 5-te Aufl. 1897.

Alf. Heubaum. Johann Heinrich Pestalozzi. 2. Auflage. Berlin, 1920. XII, 362.

P. Natorp. Joh. Heinr. Pestalozzi. Sein Leben und seine Ideen. („Aus Natur und Geisteswelt“). 4. Auflage. Leipzig, 1925. 127 S.

Ad. Haller. Heinrich Pestalozzi. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens. Frauenfeld und Leipzig. 1926. XI + 225 S.

Wilh. Schäfer. Lebenstag eines Menschenfreundes. München, 1916.

Herb. Schönebaum. Der junge Pestalozzi (1746—1782). Leipzig (Reisland), 1927. VII + 234 S.

Otto Hunziker. Heinrich Pestalozzi. Vorträge, Reden und Aufsätze. Gesichtet und mit einer Einführung versehen von Rud. Hunziker, Zürich (Schulthess), 1927. XVI + 187 S.

O. Hunziker. Pestalozzi auf dem Neuhofe. In: E. Mann, Deutsche Blätter für erziehenden Unterricht. IX (1882) № 17—2. Israel, III, 351 f.

Pestalozzi's Versuch der Armenerziehung auf dem Neuhof von O. Hunziker. Rühlmanns Praxis der Volks— und Mittelschule. 1881. 2. Heft. P. B. III (1882), 41. Israel, I, 30.

Otto Baumberger. Pestalozzi-Stätten. 20 Original—Lithographien. Unter Mitwirkung des Pestalozzianums. Begleitwort von Hans Stettbacher. Zürich und Leipzig.

Heinrich Pestalozzi und Isaak Iselin nach dem Tagebuch des Letzteren von K. Keller in Aargau. Aargauer Schulblatt, 1883, №№ 18—19 (Israel, III, 369).

I. Weber-Greminger. Zur Geschichte des pestalozzischen Neuhofes bei Birr in Aargau. Nationalzeitung. 67. (Basel). 1908. № 296/9.

В. Смирнов. Очерк жизни и деятельности Генриха Песталоцци. (Генрих Песталоцци. Избранные педагогические сочинения в переводе В. Смирнова). Т. I, Изд. 2-е. (К. И. Тихомирова). Москва, 1899 г.

А. Г. Готалов-Готліб. Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці. (Журн. „Шлях Освіти“. 1927. Ч. 1).

Н. Крупская. Народное образование и демократия. 1919. Про Песталоцці, стор. 22—43.

Александр Фортунатов. Теория трудовой школы в ее историческом развитии. Часть I. От Томаса Мора до Карла Маркса. Кооперативное изд-во „Мир“. М. 1926 г. Про Песталоцці стор. 218—270.

Проф. А. Готалов-Готліб.

КОРОТКИЙ ПОКАЗЧИК ВИДАНЬ ТВОРІВ ПЕСТАЛОЦЦЕВИХ І
ЛІТЕРАТУРИ ПРО НЬОГО ЗА ОСТАННІ П'ЯТЬ РОКІВ.

Твори Песталоцці.

1. Pestalozzi. Sämtliche Werke, herausgegeben von Artur Buchenau, Eduard Spranger, Hans Stettbacher. Berlin und Leipzig, 1927. Verlag von Walter de Gruyter und C^o.

Видання розраховане на 20 томів.

2. Pestalozzi (Heinrich). Werke Säkularausg. Ausgew. u. hrsg. von Willi Schohaus. Bd. 1—3. Gotha, Klotz, 1927.

3. Pestalozzi. Lienhard und Gertrud. Zürich und Leipzig. 1927. 232 S.

4. Pestalozzis Werk. Eine Auswahl aus seinen Schriften in drei Bänden.

Bd. I. — Jakob Weidemann.—Lienhart und Gertrud. 232 S.

Bd. II. — Fritz Ernst.—Leben und Wirken. 263 S.

Bd. III. — Martin Hürlimann.—Ideen. 268 S. Zürich, 1927.

5. Haller Adolf. Pestalozzis Leben in Briefen und Berichten. Hrsg. Ebenhausen bei München. Langewiesche—Brandt. 1927, 379 S.

6. Pestalozzi in seinen Briefen. Briefe an d. Braut u. an Verwandte. Hrsg. von Paul Haeblerlin und Willi Schohaus. Gotha' Stuttgart. 1924. 317 S.

7. Pestalozzis Liebesfrühling. Briefwechsel Pestalozzis u. s. Braut, ausgew. u. m. e. Einl. vers. von Karl Engelhard. 2 Aufl. Melsungen. Bernecker, 1927, 196 S.

8. Pestalozzi. (Johann Heinrich): Ideen. Hrsg. von Martin Hürlimann. Zürich—Rascher 1926, 268 S. Jubiläumsausgabe.

9. Heinrich Pestalozzi. Mutter und Kind. Eine Abhandlung. in Briefen über die Erziehung kleiner Kinder. Herausgegeben von

Heidi Lohner und Willi Schohaus. Grethlein und C^o. Zürich und Leipzig, 1924, 147 S.

Книжка складається з листів Песталоцці до англійця Гревса.

Загальні твори про Песталоцці.

1. Schönebaum, Herbert. Der junge Pestalozzi. 1746 — 1782. Leipzig, Reissland, 1927, VII, 234 S.

Автор використовує величезний матеріал, почасти цілком новий. Не вважаючи на велику науковість, книжка написана дуже гаряче й художньо. Це коштовний внесок у Песталоццівську літературу.

2. Cordier Leopold. Der junge Pestalozzi. Schwerin, Bahn, 1927, 78 S.

3. Adolf Haller. Heinrich Pestalozzi. Eine Darstellung seines Lebens und Wirkens. Verlag von Huber und C^o. Frauenfeld und Leipzig. 1926, XI, 225 S.

4. Walsemann, Hermann. Pestalozzi. Sein Leben, s. System und s. Methode. Breslau, 1926, 148 S.

Автор зближає Песталоцці з Лайбніцом, подаючи думку, що на поглядах Песталоцці, висловлених ним у його творі „Як Гертруда вчить своїх дітей“, відбився вплив „Nouveaux essais“ Лайбніца. Це цікава думка. Де-яку критику цього погляду можна знайти в нашій статті „Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії“. Записки Од. Інст. Нар. Освіти, т. I, 1927 р.

5. Reinhart, Josef. Heinrich Pestalozzi. Basel, 1926, 333 S.

Книжка написана в стилі роману „Лінгард і Гертруда“. Автор-поет.

6. Frick, Hugo. Heinrich Pestalozzi. Ein Lebensbild. Zweibrücken, Selbstverl. 1927, 109 S.

7. Pestalozzi. Leben und Wirken. Hrsg. von Fritz Ernst. Zürich. Rascher, 1927, 263 S. Jubil.-Ausg.

Життя й діяльність Песталоцці, змальовані ним самим і його сучасниками.

8. Medicus, Fritz. Pestalozzis Leben. Leipzig. 1927, 220 S.

Сприятлива рецензія на цю книжку Фр. Делеката (Pädagogisches Zentralblatt, herausgegeben von Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht, 1927, Heft 2).

9. Eberhard Otto. Pestalozzi, ein Klassiker der Seelenführung. Gütersloh 1926, 96 S.

10. Jaensch, Erich. Pestalozzi. Der Geist und das Erbe seines Wirkens im Lichte der Gegenwartsaufgaben von Kultur, Philosophie und Psychologie. Leipzig Der Neue Geist-Verlag 1927, 77 S.

11. Konzelmann, Max. Pestalozzi. Ein Versuch. Zürich, 1926, 240 S.

Автор змальовує Песталоцці, яко людину, письменника, політика, педагога; також зупиняється на його релігійних та етичних принципах.

12. Max Riedmann. Pestalozzi. Ein Führer. Ansbach. Michael Prögel (Verlag), 1924, 255 S.

Автор дає всебічну характеристику світогляду Песталоцці, зупиняючись на його гносеологічних, етичних, релігійно-філософських і соціально-політичних поглядах. Крім того, автор змальовує Песталоцці, яко педагога, письменника й людину. Взагалі дуже коштовна книжка.

13. Ulmer, Josef. Die Selbsttätigkeit des Menschen in der Pädagogik Pestalozzis. 2 verb. Aufl. Langensalza. Beyer, 1297, 105 S. Перше видання—1915 р.

14. Natorp, P. Joh. Heinr. Pestalozzi. Sein Leben und seine Ideen. (Aus „Natur und Geisteswelt“) 4 Auflage. Leipzig, 1925, 127 S.

15. Delekat, Friedrich. Johann Heinrich Pestalozzi. Der Mensch, der Philosoph und der Erzieher. Leipzig, 1926, XV, 314 S.

Взагалі дуже коштовна книжка, але автор допускає помилку, змальовуючи Песталоцці, яко містика. Рецензія на цю книжку Шеннебека (Pädagogisches Zentralblatt, herausgegeben vom Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht, 1927, Heft 2).

Докладнішу рецензію подав Wiget (див. нижче).

16. Wiget, Theodor. Eine angebliche „Umorientierung“ Pestalozzis. In: Leipziger Lehrertg. 1927, Juli, S. 517—519.

Це рецензія на згадану книжку Делеката. Автор доводить, що про містицизм Песталоцці, про який говорить Делекат у своєму творі, не може бути й мови: ніколи Песталоцці не був містиком. З цим висновком треба погодитися. Дійсно, в світогляді Песталоцці легко знайти елементи раціоналізму, який відбився і на його педагогії. Раціоналістичним треба визнати і те завдання, що він його ставить розумовому вихованню: перехід від невиразних уяв до ясних понять.

17. Aepli, Ernst. Heinrich Pestalozzi. Ein Gedenkbuch. Zürich, 1926, 224 S.

18. Guttenberger, Heinrich. Pestalozzi und die Schulerneuerung der Gegenwart. Wien, 1926, 160 S.

Книжка складається з двох частин: перша присвячена біографії й поглядам Песталоцці, друга містить уривки з різних творів Песталоцці.

19. Schäfer, Wilhelm. Pestalozzi. Essen, 1927, 150 S.

Ця книжка уявляє з себе витяг із відомого твору автора: „Lebenstag eines Menschenfreundes“, що вийшов 1916 року.

20. Conrad, Paul. Aus dem Leben und Wirken Heinrich Pestalozzis. Chur. Koch und Utiger, 1926, VII, 150 S.

21. Йоганн Генрих Песталоцци. К столетию со дня смерти. 1827—17 февраля—1927. „Работник Просвещения“, Москва, 1927. (Зміст: 1) Проф. А. П. Пінкевич.—Песталоцци, его жизнь и учение. 2) Проф. Е. Н. Медынский.—Генрих Песталоцци и русская педагогика).

22. Проф. А. Г. Готалов-Готліб. Життєвий шлях Гайнріха Песталоцці. „Шлях Освіти“, 1927 р., ч. 1, стор. 9—57.

Простежуючи життя й діяльність Песталоцці, автор зупиняється також на його творах.

Песталоцці, яко філософ.

1. Stein, Artur. Pestalozzi und die Kantische Philosophie. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1927, 218 S.

Автор докладно змальовує те кантіянське оточення, що в ньому перебував Песталоцці. Погідно автор торкається і інших питань, напр., про відношення Песталоцці до Руссо. Безперечно коштовна книжка.

2. Höningwald Richard. Die philosophischen Grundlagen der Pädagogik Pestalozzis. In: Pädag. Rs. 1927, Mai, S. 394—407.

3. Somoneit Max. Pestalozzi als Psychologe. In: Lehrertztg. für Ost-und Westpreussen, 1927, Febr., S. 106—108.

4. Ermatinger, Emil. Pestalozzi Denker. In: Krisen und Probleme der neueren deutschen Dichtung. Wien, 1927, S. 146—166.

5. Kowalewski, Arnold. Die philosophischen Grundlagen der Erziehungslehre Pestalozzis. In: Verstehen und Bilden. 1927, Febr., 69—77.

6. Проф. М. І. Гордієвський. Соціально-педагогічні ідеї Песталоцці в освітленні його філософії.

Записки Одеського Інституту Народньої Освіти. Т. I, 1927 р., стор. 242—261. Також окремою брошурою. Підкреслюється дуалістичність світогляду Песталоцці.

Звичайно, характеристику Песталоцці, яко філософа, можна знайти й у де-яких із зазначених нами загальних творів про Песталоцці, напр., у творі Рідмана та Вальземана.

Соціально-політичні погляди Песталоцці.

1. Leibersberger, Wilhelm. Pestalozzis sozialpolitische Anschauungen, in ihrer Entwicklung dargest. Ludwigsburg, Kallenberg, 1927, 145 S.

2. Buchenau, Artur. Pestalozzi als Sozialpolitiker. In: Leipziger Lehrerzeitung. 1927, Febr., S. 119—121.

3. Wagner, Julius. Pestalozzis Gesellschaftslehre als Grundlage seiner Sozialpädagogik. In: Schulbote f. Hessen. 1927, Febr., S. 88—91.

4. Julkotzy, A. Pestalozzi und der Sozialismus. In: Sozialistische Erziehung. Wien. 1927, Febr., S. 26—31.

5. Buchenau, Artur. Pestalozzi als Patriot. In: Verstehen und Bilden. 1927, Febr., S. 94—96.

6. Müller, K. Pestalozzis Ansicht vom Staat. In: Die Volksschule. 1927, 15 Jan., S. 747—751.

7. Wagner, J. Die soziologischen und staatstheoretischen Ansichten Pestalozzis. In: Kölner Bll. f. Berufserziehung. 1927, Juni, S. 253—262.

8. H. Grosche. Pestalozzis Verhältnis zum Physiokratismus. Die Deutsche Schule. Januar—Februar, 1924, S. 37—45.

Автор підкреслює вплив фізіократів на Песталоцці.

9. Wernecke, Franz. Pestalozzi und die Physiokraten. Langensalza. Beyer, 1927, VIII, 116 S.

Автор змальовує фізіократичний рух і зупиняється на взаємовідносинах Песталоцці з німецькими фізіократами.

10. Й. Зільберфарб. Песталоцці й французька революція, „Шлях Освіти“, 1927 р., ч. I, стор. 92—140.

Автор занадто підкреслює „революційність“ Песталоцці, не зупиняючись на тих його творах, де він висловлює цілком помірковані погляди.

Песталоцці і його сучасники.

1. Weidel, Karl. Pestalozzi und Fichte. In: Verstehen und Bilden. 1927, Febr., S. 449—464.

2. Wymann, Emil. Heinrich Pestalozzi und Emanuel Fellenberg in den Jahren 1804 und 1817. In: Der Kleine Bund. Lit. Beil. d. Bund. 1927, Febr., S. 54—56.

3. Thommen, E. Pestalozzi und Schiller. In: Schweizer. Lehrertg. 1927, Febr., S. 78—79.

М. Гордієвський

НБ ПНУС

7276

ЗМІСТ.

	Стор.
I. Передмова	5 — 7
II. Песталоцці в своєму щоденнику. Проф. Мих. Гордієвський	11—28
III. Щоденник Песталоцці про виховання його сина. Переклад В. Г. Мануляка	33—47
IV. Примітки до щоденника. Проф. Мих. Гордієвський	49—51
V. Бібліографічний показник до щоденника. Проф. Мих. Гордієвський	53—53
VI. Песталоцці в своїх творах про будинок для бідних дітей у Нойгофі. Проф. А. Г. Готалов-Готліб	57—90
VII. Твори Песталоцці про будинок для бідних дітей у Нойгофі:	
а) Прохання до друзів людства. Переклад М. М. Шеллера	95—99
б) Листи до Н. Е. Ч. про виховання бідного сільського юнацтва. Лист перший. Переклад О. О. Гордієвської	101—106
Лист другий. Переклад О. О. Гордієвської	107—123
Лист третій. Переклад М. М. Шеллера	125—134
с) Уривок із історії найнижчого людства. Переклад К. і С.	135—141
д) Правда звістка про виховальний заклад для бідних дітей у Нойгофі. Переклад М. М. Шеллера	143—151
VIII. Примітки до статтів Песталоцці про виховальний заклад у Нойгофі. Проф. А. Г. Готалов-Готліб	153—156
IX. Бібліографічний показник до творів Песталоцці про заклад для бідних дітей у Нойгофі. Проф. А. Г. Готалов-Готліб	157—160
X. Бібліографічний показник видань творів Песталоцці й літератури про нього за останні 5 років. Проф. Мих. Гордієвський	161—165

ІЛЮСТРАЦІЇ.

I. Портрет Песталоцці	3
II. Портрет Жаклі (сина Песталоцці)	31
III. Будинок Песталоцці	39
IV. Портрет Ісаака Ізеліна	62
V. Портрет І. Р. Чіффелі	63
VI. Портрет І. К. Лафатера	73
VII. Нойгоф	93

7276